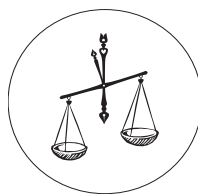

TARTALOM

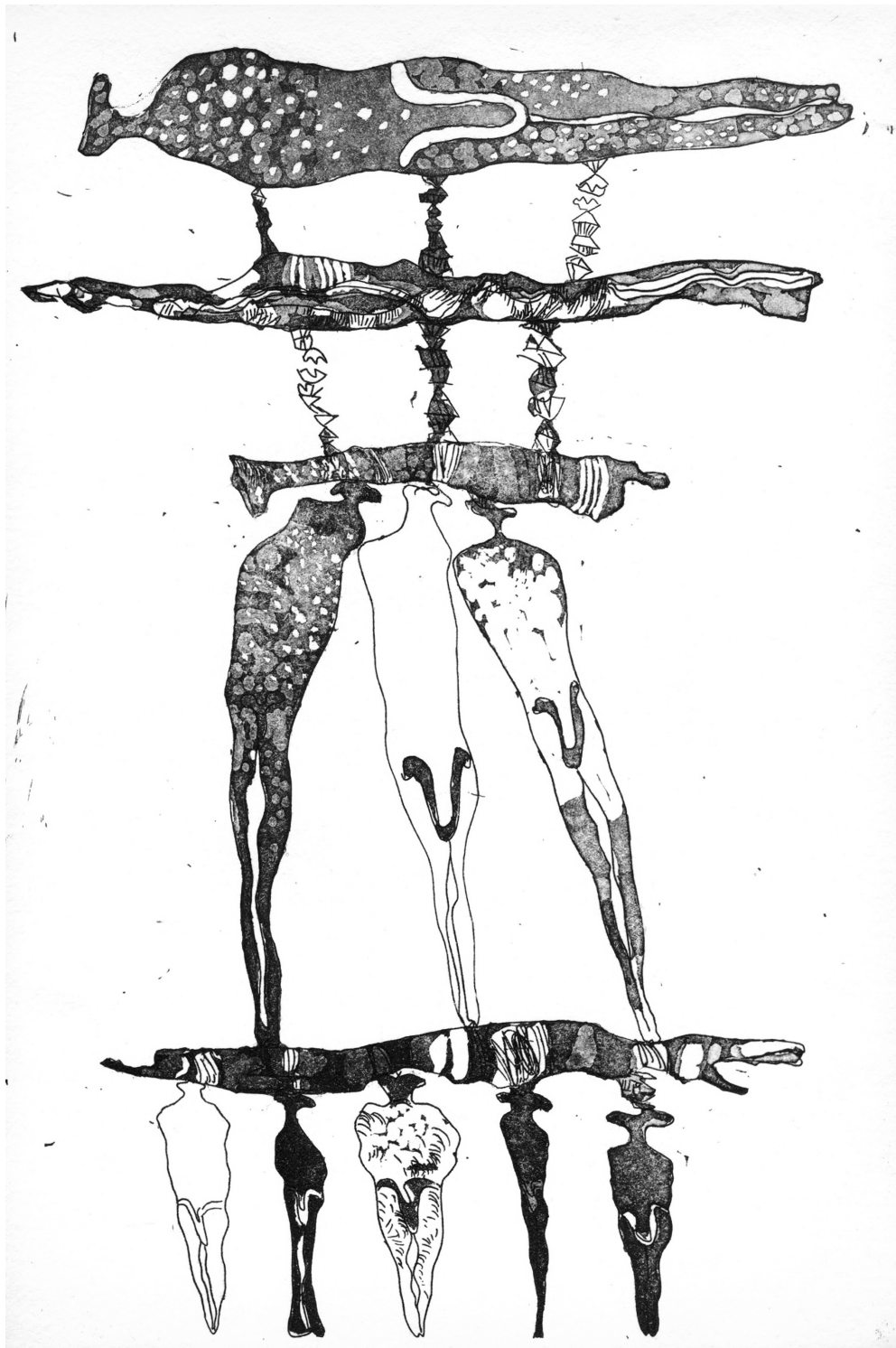

- 3 Falusi Márton: Az iszapban, a piros bója horgonyán
- 6 Rév Júlia: A kapszula
- 18 Fenyvesi Ottó: Kileng a tó
- 21 Aniszi Kálmán: Szolgálva – mindhalálíg
(Dobos Károly református lelképásztor életvallomása)
- 31 Fátyol Zoltán: Hold-szálkák; Az eső és a pillangó; A régi ház
- 34 Feledy Balázs: A csodabogár, mint próféta...
(Fátyol Zoltán művészetéről)
- 36 Turbók Attila: Téboly sugárút
- 39 Pelle János: Lincselés Miskolcon
- 75 André András: Baracska; Advent; Anyám műszere
- 78 Szegedi Kovács György: Megkötözve; Anyuka a kapu előtt vár; Rossz vonat; Szélcsend
- 81 Hámosi Péter: Egy főpap, sok szerep: a román püspök, az osztrák báró és a magyar nyelvújítás
(Egy furcsa vers és története)
- 99 Szokolczay Lajos: „Több mint világ, színpad”
(Cs. Szabó László színházi esszéiről, kritikáiról)
- 109 Alföldy Jenő: Indulás és érkezés
(Ács Margit: Érzés? Indulás? Esszék, kritikák, 2006–2018)

Borító: Jánosi Nikolett. Elapszámunk képei Fátyol Zoltán képzőművészeti munkásságából nyújtanak válogatást.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor]; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor, Tevelő Arató György; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kulturális Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. A Hitel folyóirat és Könyvkiadás szakmai program megvalósítását 2019. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. Előfizetési díj: egy évre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238–9908.

Fátyol Zoltán: Ima-zászló (rézkarc, aquatinta, 295×195 mm, 2009)

Falusi Márton

Az iszapban, a piros bója horgonyán

Hazaértem, és bevettem egy No-Spát.
A kiázott teatojásból mecseki
gyomorkeverék szivárog, félretettem
az edényszárítóra. Műanyag
ételhordók bőfögik vissza kimosott
béltartalmukat, a te főztödet,
nyakamba esnek a felső polcról,
ahol vaktában kotorászom.
Bögrém viszkozus örvényeit
olvasólámpa vetíti föl a mennyezetre,
óriásbuborék fantomképe ugrál:
a Hold is csak azért látszhat ekkorának,
mert a fényviszonyok felnagyítják,
pedig az esemény nem kivételes,
csak a Margitsziget Japán-kerti tótükrébe
béka merül, s egy buborék kipukkan.
Gyerekkoromban játszottam sokat
mikroszkóppal, tárgylemezre preparáltam
porszemet, szúnyoglárvát, a fizikafüzet
papírgalacsinjának metszetét,
mégsem tudtam meg róluk semmi titkosat,
ahogy a nagy svájci hadronütköztető
a szubatomi részecskékből is csak
újabb szubatomi részecskéig jut.
A drotaverine és az orbáncfű
most hatolnak le a gyulladásig,
hasgörcsöm összetevői azonban
anyagszerűtlen jelenségekre bonthatók le,

ahogy a neutrínó vizsgálatát
a kantonális háborítatlanság,
a sötét anyagét az internet
teszi lehetővé, nem a természet.
A Hold legmélyebb kráterének
legalsó kőzetrétegében
ugyanaz a folytonossághiány
tapasztható, mint a szerelem
hatóanyagára egyre rezisztensebb
párkapcsolataimban: egy hónapja
tiltottad le a számomat, hogy könnyebben,
tünetmentesen szokhassak le rólad.
Két felnőtt között nincs egyéb, mint
a gyönyör páros hintaláncához
erősített, kölcsönös függőség...
A hinta volt az első szó, amit kimondtam,
nyikorgott alattam a tihanyi révnél,
beszédem évről évre bizonytalanabbul,
rozsdásodva kileng vagy elcsuklik,
szavaim többé ki nem termelhetők
a körjük mellékszöngésedett telérekből,
hiába érkeztek egykor földön túlról
meteorit-becsapódásokkal –
egyszer lehet csak *hinta* a hinta,
az ősi strandon, nyárelőn, háttérben anyámmal,
míg át-átfordulok a Nap tengelyén,
s bele-belezúgok a gyom verte fűbe.
Végleg elmúlt a karácsony azzal,
hogy utoljára játszottam Józsefet,
kiszabadult a hangszálamba rekedt
Mennyből az angyal, ijedten elillant;
mióta kurváim gyóntatnak, ismerősként
köszönnek be a vonal túlsó végén,
számomat kedvenceik közé mentik,
s a szembejövő *milfek* legjava
velem is alapíthatta volna családját:
első szerelmem három gyerekét
egy kávé erejéig örökbe fogadom.
Ezalatt valahol Dél-Pest kórházában
sorra veszed saját édesapád
szerveit a CT-felvételen,
és orvosi diktafonba latinul
gyomorrákot diagnosztizálsz.

Fogalmad sem lehet, hogy a világ
legkönnyörtelenebb versét rögzítéd
a mindenható szöveggyűjteménybe;
mert a teremtmény hiába gyöngö,
teremtőjénél többet kell elviselnie,
a bőrére hűlt magzatvizet haláláig
át nem szűri az eső szűk keresztmetszetén.
Azon az őszön lúdbőröztem először,
önszántamból elvíziszonyodva,
lábujjhegyen álltam órák hosszat
az iszapban, a piros bója horgonyán,
és orrcimpám egyetlen milliméterrel
a kocsonyás felszín fölött fújtatott.

Fátyol Zoltán: Angyal és kutya táncol (200×165 mm, 2018)

A kapszula

In memoriam Hazafi Bátor

Az alábbi riportot V. E. festőművész egyik vidéki kiállításán vettük fel. Régóta ismerjük egymást, természetesen tegeződünk, de a felvétel kedvéért, nehogy a bizalmaskodás látszatát keltsük, magázódásra váltottunk, amit azonban a beszélgetés során nem mindig sikerült betartanunk. A most következő letisztázott változatba ilyen hibák nem csúsztak be. A kilencvenes évek közepén forgatott beszélgetésnek az adta az aktualitását, hogy a benne emlegetett költő – Hazafi Bátor (alighanem álnév) – eltűnt. Amikor most, 2019-ben computerbe gépelem az interjú szövegét, állnak ugyan rendelkezésünkre információk, ám e zömmel másodkézből származó információk hitelessége kétséges. Ha egy olvasó tud Bátorról (többnyire csak ezt az egy nevét használta), arról, hogy él-e még, illetve ha igen, hogy milyen nevet használ, és hol tartózkodik jelenleg, vagy esetleg meghalt (a hírek inkább erre utalnak), kérem, vegye fel a kapcsolatot a folyóirat szerkesztőségével, vagy a szerkesztőségen keresztül velem, Rév Júliával. Köszönöm! Nem szeretném megelőlegezni, az alábbi interjúból úgy is ki fog derülni, hogy a segítő vagy kegyeleti szándék mellett miért lenne még fontos a Bátor nevű költő megtalálása.

– Hogyan ismerkedett meg Hazafi Bátorral?

– A nyolcvanas években eljutottam egy író-olvasó találkozóra, félig-meddig illegális találkozó volt, egy kolléga lakásán rendezték, ahol a Bátor nevű költő, nyakában egy nemzetiszín szalagon lógó sörnyítőval, olvasta fel magánkiadásban megjelent verseit. *Magánkiadás* volt a kötet címe is. Magáról is beszélt, az életéről, akkoriban bizonyos körökben már kezdett dicsőségnek számítani, különösen egy költő esetében, ha az illető fel tudott mutatni valami 56-os csínytevést, pláne ha a dologból némi retorzió is következett. Hát ezt a Bátort 57-ben a forradalom szellemi előkészítésének vádjával letartóztatták, ami nagyjából kimerült abban, hogy nyilvános helyen elszavalta a *Nemzeti dalt*, majd érezvén, hogy ezt talán kevés egy vádirathoz, kiegészítették azzal, hogy a *Talpra magyar* is elszavalta. Mindebből annyi volt igaz, hogy a rá jellemző hévvel – és talán némi cinizmussal – tényleg elmondta Szittya Attila Bendegúz halhatatlan

RÉV JÚLIA (1947) riport- és dokumentumfilmek szerkesztője, rendezője.

költeményét: *Talpra magyarok, hí a hazátok, itt az időtök, most vagy sohátok...* A nyilvános hely a Gellért gyógyfürdő termál medencéje mellett egy üresen álló szobortalapzat volt, a hévre pedig jellemző, hogy a lazán derekára csomózott ágyékkendő már a második sornál lecsúszott a széles gesztusokkal, ráadásul a kötelező fürdősapka nélkül ágáló költőről, amiért a szellemi előkészítés vádja a szeméremsértés büntetével is kiegészült. Az ügyész, félve, hogy vádbeszéde nevetségbe fullad, ragaszkodott a zárt tárgyaláshoz, de így is csak azt tudta elérni, hogy Bátor csupán hét hónapra ítéljék, éppen annyi időre, amennyit az előzetesben már letöltött, illetve a közügyektől való eltiltást is csak visszafelé foganatosították. Az est végén, a dedikáció ürügyén odafurakodtam Bátorhoz, apámról faggattam, és meg is tudtam, hogy 57-ben három hétig együtt volt vele a Gyűjtőfogházban arra is emlékezett, hogy a fogház orvosa azt javasolta, hogy szabadulása után vizsgálta meg a tüdejét, mert valamit lát a röntgenen. A Gyűjtőből Bátor Vácra került, apám meg valószínűleg Kistarcsára, ahonnan, legalábbis egy ideig, rendszeresen átvitték az oroszok által lepusztított Budaörsi úti laktanyába, körletrendezési munkára. Itt újra látta, de már elég rossz fizikai állapotban. Valószínűleg a tüdön látott folt vitte el, de ez már nyilván nem fog kiderülni soha.

– *Elmondta az apja a költőnek, hogy miért tartóztatták le, hogy mit tett a forradalom alatt?*

– El, már a második napon az övébe tűzte a házvezetőnő férje után megmaradt két hosszú csővű párbajpisztolyt, és végigjárta a börtönöket, elutazott Vácra meg Sopronkőhidára meg Szegedre meg nem tudom még, hova, mert valami barátját akarta kiszabadítani, egy szobrászt, akiről nem tudta, hogy börtönben van-e egyáltalán, azt meg végképp nem tudta, hogy ha börtönben van, akkor melyikben lehet.

– *Nem is találta meg?*

– Nem hát, de néhány fogház felszabadításánál azért ott volt, amit később nem is nagyon cáfolhatott, mert ha rá nem is, az elöltöltős párbajpisztolyokra mindenki jól emlékezett. Bizonyára a pisztolyok miatt volt, igaz egyszer sem sütötte el őket, hogy a felkelők be akarták szervezni nemzetőrnek, talán be is lépett volna, de előkerült valaki, aki emlékezett néhány szocreál festményére, kohászok, úttörők, ötéves tervek, valami művészféle volt az illető, persze olyan, aki ki lett hagyva a festőbrigádokból, gúnyosan leeltvárszotta apámat, ő meg visszavágott valamit, hogy az meg nemzetestvér, szóval jól összeszólalkoztak ott a börtönszabadítás közben, apám rájuk is vágta a vasajtót, és otthagya őket, ráadásul a két párbajpisztoly is ottmaradt.

– *A bizonyítékok?*

– A bizonyítékok!

– *Mesélt még valamit az a Bátor, ami érdekes lehet?*

– Az örök, amikor megtudták, igyekeztek kihasználni, hogy az apám egy rajzoló. Először az arcképeiket rajzoltatták meg vele, és persze a meztelen nőiket, de aztán ő lett a gyűjtőben a tetováló. Csináltattak Szűz Máriát és sarló-kalapácsot,

halálfejet és ötágú csillagot, tankokat, delfineket és szárnyas angyalokat, néha fizettek is, meg elnézték, ha esténként a többi internáltat tetoválja.

– Vajon megmaradt-e valamelyik?

– Várjon, mert még nem fejeztem be. Amikor véget ért az író-olvasó találkozó hivatalos része, és elkezdődött a pogácsázás meg a berúgás, és előkerült egy VHS kazetta is, ha jól emlékszem, az Egy férfi és egy nő, giccsfilm, de a zenéje..., mindegy, Bátor belém karolt, és kivezetett a fürdőszobába. Gondolhatja, hogy meglepődtem, de talán a többiek is. Azt reméltem, csak azért, hív ki, hogy elmondja, kivel legyen óvatos, ki a társaságban a besúgó, később elmondta azt is, de nem azért vitt ki. Ráfördította a zárra a kulcsot, és azonnal elkezdett vetkőzni. Pulóver, ing, atlétatrikó. Akkurátusan lerakott mindent a bolyhos rózsaszín vécéfedél-huzatra, a nyakában lógó sörnyitőt meg a szájába vette. Amikor felém fordult, a szőrtelen mellkasra, pontosabban a mellbimbók és a köldök közti teljes felületre tetoválva, ott volt Petőfi Sándor életnagyságú arcképe a hegyes szakállal, és fölötte: „szabadság, szerelem, e kettő kell nekem!” Hát ezt ő tetoválta rám, mondta, a maga apja. Vagyis a te apád, mert akkor már tegezett. Az apró kékesfekete pontokból összeálló arc más a költőről készített egyetlen fénykép, a nevezetes dagerrotípia többé-kevésbé pontos másolata volt, amelyet Bátor szerint emlékezetből rajzolt meg az apám. Ha meghalok, a tied lehet. Odaadnám barátságból is, de momentán meg vagyok szorulva. Azt hiszem, remegett a kezem, amikor átnyújtottam egy ezrest, aztán olykor, ha találkoztunk, tovább pumpolt, igaz, minden összeget csak mint kölcsönt volt hajlandó elfogadni, bár az is igaz, sosem fordult elő, hogy visszaadta volna. Na persze az sem, hogy vissza akartam volna kapni. Írt egy nagyvonalú „kötelezvényt”, két tanút is talált hozzá, ami arról szólt, hogy halála esetén én vagy bárki, aki a szerződést felmutatja, lefejtheti róla, és mint jogos tulajdonát megkaphatja a bőrére tetovált Petőfi-arcképet, Varjú Sándor híres magyar festő- és grafikusművész tulajdon keze munkáját.

– Azon töprengek, hogyan fog érvényt szerezni a kötelezvénynek, ha ne adj’ isten elpatkol a költő.

– Egyelőre egész jól bírja magát, néhány hete összefutottunk az Astoriánál, görkorsolyán jött az antikváriumok felől, eldicsekedett, hogy igazi Petőfi szakértő lett, tagja annak a bizottságnak, amelyik egy Szibériában talált csontvázról be fogja bizonyítani, hogy Petőfi Sándoréval azonos.

– A tetoválása miatt vették be?

– Attól tartok, ő írja Petőfi szibériai verseit, de nem beszélt róluk, csak rejtélyesen mosolygott. Azt mondta, hogy a tetoválásról csak a legközelebbi barátok tudnak, az olyanok, mint én. Erről eszébe jutott, hogy adhatnék újra egy ezrest, adtam, ő meg hálából mondott három rímet a páternoszterre, mert valamiért úgy gondoltam, hogy neki, mint irodalmárnak joga van tudni, hogy épp egy regényt írok Páternoszter címmel. Sláger-poszter, káder boxer, kábelt oszt el. Mellesleg elmondta, ő is történelmi nagyregényt fog írni, Bambula lesz a címe, korai lenne még beszélni róla, de annyit azért elárulhat, hogy valamennyire kapcsolatos

a levéltárcájában őrzött kötelezvény-másolattal, ami mellett ott van a pontos címem, telefonszámom is, minden eshetőségre készen.

– Szóval Bátor úgy tudta, hogy író maga is?

– Nem, dehogy, pontosan tudta, hogy művészkedem. Hogy az a kenyérkereső szakmám. Az írás csak hobbi. Már ott, az első beszélgetésnél, tudja, a fürdőszobában el akarta lopni nekem a vécékefetartót.

– A vécékefetartót? Ellopni?

– Azt. El.

– Ugye viccel?

– Dehogy. Mikor mondtam, ki vagyok, beugrott neki, hogy miket csinálok, látta valahol néhány munkámat, talán egy egész kiállítást is, nem tudom, mindezenesetre az anamorfózisokra jól emlékezett.

– Anamorfózis?

– Egy technika. Képzelden el egy torz képet, amorf, felismerhetetlen valamit, de úgy, hogy ha leteszi az asztalra, és ott ráilleszt egy fura görbe tükröt, leggyakrabban tükörhengerrel szokták csinálni, szóval, ha ráteszi a közepére, akkor a görbe tükör értelmessé változtatja a képet. Felismerhet egy portrét, egy figurát, egy tájat.

– Igen, láttam már ilyesmit.

– Persze, hogy látott, sok múzeumban beleakadhat, a barokkban használták leginkább, a manierizmus korában, de mostanában is előfordul.

– És maga is...?

– Igen, egy időben csináltam néhányat, aztán leszoktam róla.

– Miért?

– Mert nem nagyon találok jó minőségű hengertükröt.

– Már kezdem érteni a vécékefetartót.

– Igen, akkoriban jelentek meg Pesten is a nyugati fürdőszobai eszközök. Szaniter áruk, így mondták. Köztük a szép, egyszerű polírozott hengerek, amelyek kifogástalanul tükröztek. Na persze nem hagytam, hogy elloppja ott az író-olvasó találkozó fürdőszobájából, de az ötlet jó volt, másnap vettem is három vécékefetartót a körúton, a Kátainál.

– Hármát? Nem néztek magára furcsán?

– Akkor még nem, csak amikor visszamentem az egyikkel, hogy egy kicsit matt, ki akarom cseréltetni fényesebbre, ami jobban tükröz, ráadásul még kétőt vennék, akkor hallottam, hogy összesúgnak a hátam mögött.

– El akart még mondani valamit. Tudja, annak az épületnek a bontását...

– Persze, a MASZOBASZ-t. De összefüggenek a dolgok.

– A MASZOBASZ a vécékefetartóval?

– Várja ki a végét!

– Mi az a MASZOBASZ?

– A MASZOBASZ nem más, mint a Magyar Szovjet Barátság Székháza. Valamikor a hatvanas években épített háromszintes betonborzalom. Nem hiszem, hogy jelentős épület volt, noha amikor le akarták bontani, az esztéták a nyersbeton

anyagszerűségéről, a szerkezeti elemek nyílt színi megmutatásáról, a durva felületek őszinteségéről áradoztak. 1991-ben, amikor szétesett a Szovjetunió, és vele együtt a Magyar Szovjet Baráti Társaságnak is befellegzett, a székház irodáiból military bolt, videotéka, látványpékség, tetoválószalom, lottózó, kínai kifőzde és gyógycipőbolt lett. Az alagsorba télen beköltöztek a csövesek, volt egy csirkekeltenő is, amittől egy kicsit bűdös lett, onnan tudom, mert egy másodvonalbeli könyvkiadó is volt a házban, ahova valami illusztrálás kapcsán egyszer nekem is be kellett mennem, szóval az iménti felsorolást nyugodtan elfogadhatják hitelesnek a nézők.

– *Miért is kételkednének?*

– Nem váltott ki belőlem semmi érzelmet, amikor a brutalista stílusú épület lebontásáról először értesültem. Brutalista stílus, biztos hallott már róla, Le Corbusier a leghíresebb, mindegy, mondom tovább... Állítólag a kerületi vezetés egy rekonstrukciós program részeként határozott a szanálásról. Túl értékes volt a telek, hatszintes plázát terveztek rá, alul három parkolósínnel.

– *Hogy került a képbe újra Bátor?*

– Először nem is nagyon értettem, miért hozza a költőt lázba a MASZOBASZ bontása. Nem csak nekem, neked is fontos lesz, emelte föl az ujját, ott kell lennünk, amikor felrobbantják. Mivel eszem ágában sem volt odamenni, ráállt, hogy elmondja, mit keresnénk ott. Lassan, fontoskodva beszélt, még annál is körülményesebben fogalmazott, mint én most, és figyelte, milyen hatást váltanak ki a mondatai. Anamorfikus ügy, kezdte, azt remélve, hogy fölkelte a kíváncsiságot...

– *Azt hiszem, nézőink kíváncsiságát már sikerült is...*

– Nem is csigáznám tovább. A következő történetet sikerült kihámoznom Bátor előadásából. 1967-ben, november 8-án, a nagy októberinek nevezett szovjet forradalom ötvenedik évfordulójának másnapján tették le az épület alapkövét.

– *A később lebontásra ítélt épület...*

– Igen, igen, a MASZOBASZ alapkövét.

– *Miért nem hetedikén?*

– Azért csak másnap, mert be akartak falazni az alapköbe egy magyar és egy szovjet napilapot, természetesen a november hetedikünnepi számokat akarták ily módon az utókor figyelmébe ajánlani, a *Népszabadság* rendben is volt, de a *Pravda* csak másnap lehetett számítani, mert azt Moszkvából hozták. Tőlünk, úgy értem, magyar részről a Magyar-Szovjet Baráti Társaság elnöke, az oroszoktól pedig a nagykövet volt ott, hogy elhelyezzék az alapkövet. A szovjet nagykövet dolga lett volna, vagy valamelyik titkáráé, hogy elhozza az ünnepi *Pravdát*, de az előző nap kimerítő fogadásai és a fogadások részét képező vodkázások után az is csoda volt, hogy a lábukon megálltak, a lapról természetesen elfeledkeztek. Az egyik szervezőnek eszébe jutott, hogy a Váci utcai Gorkij könyvesboltban jár a *Pravda*, telefonált is rögvest, ahol Bátor vette föl a telefont, mert épp beült valami ismerős helyére, akinek kanyarós lett az óvodában a gyereke.

– Szóval Bátor nem volt ott állásban?
– Dehogy, semmi állása nem volt,
– És miből élt?
– Sorban állásból.
– Sorban állásból?
– Neki kellett szólni, ha valaki nem bírt sorban állni, vagy nem ért rá végig-
állni a hússort, a petróleumsort vagy a sort az ügyészségen. Érti? Beállt reggel,
délután odajött az illető, fizetett és leváltotta.

– És a versek?
– Azt mondta, sorállás közben jönnek a legjobbak. Egyébként ott, a Gorkijban
is helyettesített valakit, egy anyukát, aki nyilván később kifizette...

– ...és közben verset írt...
– Nyilván, de nem akarok a dolgok elébe vágni. Ott tartottunk, hogy letette
a telefont, leemelte a polcra a reggeli géppel érkezett *Pravda* egyik példányát,
maradt még negyvenkilenc, ami bőven meghaladta a lap iránti érdeklődést,
kitette a mindjárt jövők, vagyis a *szicsasz* táblát, és bevágta magát az érte küldött
taxiba. Mivel a telefon valóban egy költemény írása közben érkezett, magával
vitte azt is, tudniillik a verset is a taxi hátsó ülésén sikerült befejeznie. Épp
akkor tette ki a pontot az utolsó sor végére, amikor az alapkötetételhez meg-
érkeztek. A Magyar Néphadsereg Központi Fúvószenekara tizenharmadszor
fogott volna bele a szovjet himnuszba, hogy *Szövetségbe forrt szabad köztársaságok,*
A Nagy Oroszország kovácsolta frigy..., de amint meglátták Bátort a *Pravdával*,
azonnal elhallgattak. A szervező kikapta a lapot a költő kezéből, intett a taxis-
nak, hogy várjon, mert később fogja kifizetni, és rohant a kapszulához.

– A kapszulához?
– Ó, igen, a kapszula. Ezzel kellett volna kezdenem, hogy az anamorfózisokkal
való kapcsolat érthetővé váljon. A kapszulának nevezett tárgy egy zárható tetejű
polírozott acélhenger volt: kábé fél méter magas, húszcentis átmérő, kifogás-
talanul tükröződő palást...

– Mint egy vécékefetartó?
– Pont olyan, mint egy vécékefetartó! A budapesti Gázkészülékgyár, így
hívták akkor a fegyvergyárat, remeke. Ebbe a kapszulába került a *Pravda*. Az
ünnepi *Népszabadság* már benne volt egy arany szegélyű, díszesen kalligrafált
lap társaságában, amely az épület magasztos funkciója mellett felsorolta a ter-
vezők, a kivitelezők nevét és természetesen az alapkövet letevő elvtársakat is,
azt hiszem, nem mondtam még a nevüket, Apró Antal, a Magyar–Szovjet Baráti
Társaság elnöke és Fjodor Jegorovics Tyitov, a Szovjetunió nagykövete. A le-
csavarozott fémhengert egy 40-szer 40-es kis aknába süllyesztették, amelyre
egy megfelelő méretű beton járólap került. Az alapkötetételnek nevezett esemény
tulajdonképpen ennek a betonlapnak a rögzítése volt. Villogtak a vakuk, amikor
a két öltönyös férfi az akna széléhez gurított vörös szőnyegre guggolt, és gya-
korlott mozdulatokkal látszott, hogy nem először helyeznek el alapkövet, kör-
bevakolták a betonlapot. Valójában csak elkezdték a vakolást, a munka érdemi

részét már egy avatott kőműves végezte, miközben az elvtársak fölálltak, vakolókanalat cseréltek, és szájon csókolták egymást. A zenekar az Internacionálét fújta, a kivezényelt úttörők tapsoltak, majd papírzászlóikkal integettek a távozó delegációk Volga-konvoja után. Már elhúzták a kordonokat, kiterelték a nyugdíjasokat, és kezdtek összeszedni a vörös és a nemzetiszín lobogókat is, amikor Bátornak eszébe jutott, hogy a taxiban befejezett vers a félbehajtott *Pravdá*-ban maradt. Főmű volt, panaszköltés, csúcsmű, képtelen lettem volna újra megírni, de most megkeresem. Nekem pedig, ígérte, lesz egy gyönyörű tükörhengerem, gyönyörűbb bármelyik szaniternél.

– És lett?

– A MASZOBASZ-t végül nem robbantották, hanem dózerolták, úgy látszik, nem volt annyira brutál a beton, mint amilyennek látszott. A bontóbrigáddal könnyű volt megegyezni. Három rekesz sör, plusz egy három csillagos konyak a művezetőnek. Bátor pontosan emlékezett, hol volt az akna, meg tudta mutatni, hol vigyázzanak a dózerrel meg a markolóval, melyik részt csákányozzák inkább körbe, és hamarosan a kezünkben volt a kapszula. Egy tank csövéből csinálhatták, emelgette Bátor, volt vagy öt kiló.

– Anamorfózisnak megfelelő?

– Kiváló. Mintha egy katoptrikus anamorfózis járt volna az elvtársak fejében. Tudja, a tükörhengeres anamorfózisokat hívják úgy. A csavaros tető szorult ugyan egy kicsit, de Bátoron, ő volt az erősebb, nem foghatott ki. Félretoltam a poharakat, akkor már egy közeli kocsmába ültünk, hogy a költő kiboríthassa a cső tartalmát. A félbehajtott orosz újságban tényleg ott volt a kissé elsárgult kézirat. Bátor fölállt a székére, hogy...

– Fölvassza?

– Hogy élenekelje! Mert akkorra már valami gitárt is szerzett. A kocsmázók persze körénk gyűltek, voltak, akik a pincerészből is feljöttek, hogy hallgassák a lobogó hajú poétát.

*És megtörténik minden újra most,
mi megesett, csak nézd a villamost,
ahogy bedől a tálaló előtt,
s a lámpafényben ázó háztetőt,
a hóesést a nyitott könyv fölött,
a hálóőrt, ki halnak öltözött,
a paplanunkra hulló kék avart,
amelyet mindig újra fölka-
vart a metróállomás meleg szele,
és megszólal majd újra a zene
a víz alatti kicsi moziban,
tudod, ami már végképp oda van,
az édes dal, mit folyton elfeledtünk,
és Trintignant dúdolta el helyettünk,*

*és nem lehetett nem rágyújtani,
még nem volt divat a rágógumi...*

*Lassanként minden, vabadabada,
ami egyszer volt, átszáll amoda,
s mi megesett, most újra összeáll,
petite mort, mondják, hajrá kis halál...
petite mort, hajrá, édes kis halál...*

Aztán a végén a refrént, onnan, hogy vabadabada, már együtt énekelték vele.

Bármilyen jó is riportalanyom V. E. memóriája, az imént elhangzott költeményre aligha emlékezhetett ilyen pontosan. A boldog költő a kocsmai fellépés után a verset magával vitte, és ahogy a bevezetőben már utaltam rá, eltűnt vele együtt (az újságokkal és az oklevéllel egyikük sem törődött). A jogos kérdésre, hogyan került mégis elő a vers, amelyet most, Néhai Pálnak, a Miskolci Nemzeti Színház művésznének előadásában hallhattak, Szíj Aranka, a debreceni egyetem doktorandusza válaszol, aki Hazafi Bátor költészetével már több éve foglalkozik. (Több éve vagyunk mi is kapcsolatban, ezért a tegeződés.)

– Bátor esetében az irodalom és az élet elválaszthatatlan, ha valaki a verseivel foglalkozik, annak az életrajzot is kutatnia kell még akkor is, ha néha megoldhatatlannak látszik a dolog.

– Mert eltűnik a költő?

– Mert eltűnik. Hazafi Bátor tényleg eltűnt, de azért ha nagyon keressük, mindig rábukkanhatunk valami nyomra.

– Elárulod, milyen nyomra bukkantál?

– Természetesen, hiszen ezért hívtál ide, ráadásul veled is kapcsolatos a dolog.

– Velem?

– Pontosabban a filmeddel, a riportfilm első szakaszával, amelyet levetítéssel nekem, tudván, hogy Báorral készülök foglalkozni, mert akkoriban, amikor megmutattad a V. E.-vel készült interjút, még csak készültem rá. Elhangzott egy röpké utalás, először nem is tulajdonítottam neki jelentőséget, mert nem volt kapcsolatos a főtémával, hogy Bátor egy regényre készül, aminek *Bambula* lesz a címe.

– *Bambula*, igen, emlékszem, azt is hozzáfűzte, hogy valamennyire kapcsolatos a levéltárcájában őrzött kötelezőnyomásolattal, tudniillik a mellére tetovált Petőfi-képpel.

– Hosszú ideig semmit sem találtam, aztán egy orosz webszájton mégis előkerült valami versike, tréfás mondóka egy bizonyos Bambuláról, s ennek a Bambulának a hatalmas erejéről és feneketlen gyomráról. Valahogy így kezdődik: *Odin silacs Bambula / Barakhtalszja v reke, / A sztrasnaja akula / Plila nevdaleke...*

– Alig hinném...

– Nem, én sem gondoltam, hogy egy orosz népi mondókából akart könyvet kerekíteni Bátor, nem is foglalkoztam vele, míg a kezembe nem került egy Ady-levél?

– *Ady Endre?*

– Igen, egy szigorlatra készülve kellett olvasgatnom Ady-leveleket, és belebotlottam egy mondatába: „Vésziéknél másfél órát töltöttem Varsányban. Jolán nagyon vastag, vastagabb Adélnál is. Margit szerencsétlen, mert a leánya nagyon pici. Három hónapos, szép, víg, de olyan nagy, mint Bambula.”

– *Olyan nagy? Mint Bambula?*

– Lédának írta 1907. június 30-án. A három hónapos baba, aki Ady szerint Bambulára hasonlított, nem volt más, mint Vészi Margit és Molnár Ferenc lánya, Molnár Márta, aki később Sárközi Márta néven...

– *Ő igen, ötven évvel később magam is megismerhettem, való igaz, úgy él az emlékezetemben, mint akit nem fájna el könnyedén holmi szellő. Jut eszembe, Kormos István fánk-ujjú asszonynak nevezte egyik versében a magyar irodalomtörténetben is jelentős szerepet vállaló hölgyet. Ők csinálták Illyéssel a Válasz folyóiratot.*

– De nekem nem Sárközi Márta volt fontos az Ady-levéiben...

– *Hanem Bambula.*

– Persze. Az orosz mondóka és az Ady-levél azt sejtette, hogy ugyanarról a figuráról van szó. Azt persze, hogy mesealak vagy valódi, akkor még nem tudtam.

– *Ne csigázd tovább a kíváncsiságunkat.*

– Jó. Elmondom, mit derítettem ki. Száz éve még sokan ismerhették, látták is a talán Amerikából, talán Martinique szigetéről vagy talán a Tulai kormányzóságból származó hatalmas termetű szerecsen díjbirkózót, aki olykor Max Bambula, máskor meg Salvator Bambula néven kápráztatta el közönségét. Egyes források szerint Wilhelm Murphy volt az igazi neve. Fénykorát az előző századforduló táján élte, jöllehet komoly sportversenyeken is indult, zömmel orosz és német annalesek említik, igazából cirkuszi birkózó volt, akinek produkciójába a pankrációs birkózás mellett a szaltóugrásoktól a súlyok emelgetésén át a nyílt színi evés-ivásig minden beletartozott.

– *Evés-ivás?*

– Bambula esetében az evés-ivás elképesztő mennyiségű étel-ital felvételét jelentette. Természetesen Magyarországon is megfordult, hogy Ady látta-e, azt nem tudom, de egy *Borsszem Jankó* címlapon megtaláltam a karikatúráját.

– *De miért akart a mi Bátorunk foglalkozni ezzel a díjbirkózóval, ezzel az izompacsirtával?*

– Mondom tovább. A kilencvenes évek elején, amikor könnyebbé vált az utazgatás, egy váratlanul, később kiderült, hogy tévedésből, kiutalt honoráriumból elutazott Párizsba, ahol kezébe került egy Joseph-Rozès de Brousse nevű költő „*Maison sur la colline*”, vagyis *Ház a dombon* című verseskötete. A legolcsóbb diákmenzán a Quartier Latinben ezzel a könyvvel volt kitámasztva az asztal, hogy ne billegjen, betette helyette a *Magánkiadást*, amit egy disszidens barátnőnek vitt volna – már dedikálta is –, de az illetőről kiderült, hogy elköltözött egy giccsfestővel Tahitira. Nem volt pénze más könyvre, a *Maisont* olvasgatta esténként, mert erdélyi lévén, tudott egy kicsit franciául, aztán elkezdett könyv-

tárazni – közel lakott a *Bibliothèque Sainte-Genevieve*-höz –, hogy megtudjon valamit az ismeretlen költőről, akihez valami furcsa vonzalmat érzett. Vonzónak és taszítónak találta egyszerre, amit azzal magyarázott, hogy mindketten az Ikrek jegyében születtek, ráadásul ugyanazon a napon, június 1-jén. A legérdekesebb azonban nem is a költészettel, illetve nem de Brousse saját verseivel kapcsolatos. De Brousse rajongott Poe-ért, mint oly sok francia a századelőn, és miután rongyosra olvasta a birtokában levő *Hollót*, úgy döntött, hogy beköteti újra. Ami azt illeti, tényleg egy szép és ritka kiadás birtokosa volt, kétnyelvű, illusztrált példány kínai rizspapírra nyomtatva. Stéphane Mallarmé francia fordítása – *Le Corbeau* – mellett, a szemközti lapon ott az eredeti angol vers is: *The Raven*. Az illusztrátor sem akármilyen, Édouard Manet, aki ráadásul szignálta is mindegyik litográfiát. A kiadás dátuma 1871, a példányszám igencsak limitált, mindössze 240. Joseph-Rozès de Brousse valamikor 1930 után határozta el, hogy megővendő az értékes könyvet, bőrbe kötteni. Na, innen izgalmas a dolog. Hazafi Bátor szívós kutatómunkával kiderítette – amit nem tudott kideríteni, azt kitalálta –, hogyan zajlott a könyv kötése. Rálelt a műhelyre, felkutatta a mester leszármazottait, megtudta, honnan származott a nyersanyag, hogyan lett kikészítve, puhítva, keményítve, nem tudom, szóval szakértőjévé vált a könyvkötészet művészetének és tudományának, nem volt olyan apró részlet, amire ne figyelt volna. Még azt is pontosan tudta, mit fizetett de Brousse a bekötött könyvért, sőt azt is, hogy miből fizette.

– De hogyan kapcsolódik mindez...?

– Ja, igen, a legfontosabbat még nem mondtam. A mi szerencsenünk, az 1930-ban, 49 éves korában meghalt, Bambula művésznéven ismert díjbirkózó csillogó, hollófekete bőrbe lett bekötve Edgar Allan Poe *Hollója*.

– Ó! A szerencsétlen szerencsen!

– Tényleg ó! Gondolhatod, hogy én is meglepődtem, amikor kiderült, miről ír könyvet Bátor. És persze rögtön beugrott, hogy miért...

– Arra gondolt, hogy...

– Arra bizony!

– ...hogy meg lesz nyúzza ő is?!

– Az emberbőrbe kötött könyv, ha nem is volt gyakori, azért példa nélkülinek sem mondható. Volt, amikor szerencsehozó talizmánnak tartották, volt, hogy bűnözők vezekeltek azzal, hogy kivégzésük előtt felajánlották a bőrüket, vagy épp úgy akartak híressé válni, hogy a gatzetteikről íródo könyvet saját bőrükbe kötették, de akadtak olyan betegek is, akik, mivel a szervadományozás még nem létezett, legalább bőrüket adták egy orvostudományról szóló könyv borítójául. Természetesen olyan esetek is vannak, amikor csak az tudható, hogy a könyv emberbőrbe lett kötve, de nem lehet tudni, kinek a bőrbe. A Providence-ben található Brown Egyetem John Hay Könyvtárában két példánya is megvan ifjabb Hans Holbein és Hans Lützelburger 1526-ban készült és könyvként először 1538-ban kiadott híres *Haláltánc* sorozatának. Mindkét kötet emberbőrbe, ráadásul díszesen megmunkált emberbőrbe van kötve. Mindkét bőr a 19. század

végéről való, de nem ugyanazon ember bőre. Az egyik könyvet Harry Gordon Selfridge amerikai születésű brit kereskedőmágnás megbízásából egy chicagói könyvkötő, név szerint Alfred J. Cox kötötte be, a másik pedig Londonban, a híres Zaehnsdorf-műhelyben készült, alighanem a pesti születésű Zaehnsdorf József fia, Joseph William Zaehnsdorf készítette. Mielőtt a könyvek Providence-be kerültek volna, 1903-ban a híres New York-i bibliofil társaság, a *Grolier Club* különleges kötésű könyvek című kiállításán is közszemlére kerültek. A tartalom és a forma összhangját példázza Vesalius *Az emberi test működéséről* című albuma is, amelynek emberbőrbe kötött példányát szintén a Brown Egyetemen őrzik, és persze De Sade márki hírhedt könyve, a *Justine és Juliette*, amelyet női mellekből készített cserzett bőrbe kötöttek.

– Ez már sok.

– Hidd el, nekem is az volt. Sokk!

– *Alaposan beleástad magad.*

– Dehogy ástam. Megtaláltam Bátor néhány jegyzetét, azokból vagyok ilyen okos. Egy újlipótvárosi lakás felszámolásakor kerültek elő a tüdőkapcszulában talált verssel egyetemben. Magát a könyvet azonban nem ismerem. A *Bambula*, ha egyáltalán ez lett volna a címe, nem jelent meg sosem. A jegyzetek közt volt néhány levél is, könyvkiadóktól jöttek, csupa visszautasítás. Volt, amely elismerte a könyv kvalitásait, de az olvasók érzékenységeire apellálva lemondott a kiadásról, a legtöbb szerkesztő azonban bevallotta, hogy képtelen volt végigolvasni a kéziratot, sőt egy szobában sem bír maradni vele, és futárpostával azonnal visszaküldi.

– És Bátor?

– Hazafi Bátor, a szerző szép csöndesen belebolondult a visszautasításba, pedig...

– Pedig lehetett benne része elég, a Kádár-korban kijárta a mellőzöttség – a harmadik Té – majd' minden iskoláját.

– A későbbi hírek elég ellentmondók, a hitelességük enyhén szólva is kétséges. Állítólag lefordította franciára a kéziratot, és egyre furcsább helyeken házalt vele. Az utolsó hír Francia-Polinéziából jött, ahol talált valami bőrgyógyászt, aki hajlandó lett volna lefejtetni róla a nagy tetoválást, de aztán meggondolta magát, erre Bátor maga látott munkához. Nehéz elhinni, de a források is megbízhatatlanok. A legvalószínűbbnek az tűnik, hogy Papeetén halt meg, az Tahitin van, egy kórház elmegyógyintézetében vagy egy elmegyógyintézet kórházában. Ott is hamvasztották el, és a hamvak egy az óta becsődölt utazási iroda jóvoltából kerültek haza.

A film utolsó részét jóval később illesztettem az anyaghoz. Utólag derült csak ki, hogy a hangfelvétel hibás, pontosabban egy mikrofonra szállt bogár (kopogóbogár – Xestobium rufovillosum) folyamatos kaparászása miatt használhatatlan, így csak leírni tudom, mi látszik a képen. V. E. festőművész (akivel a film elején beszélgettem) készített egy anamorfikus képet, ami egyelőre felismerhetetlen, ahogy az az anamorfózisoknál szokásos.

A filmen az látszik, ahogy a festő befejezi a munkát (utolsó ecsetvonások), hátralép, hűnyorog (beszél is, de azt nem halljuk), majd leemeli a vásznat az állványról, és egy asztalra helyezi. A következő snitt a műterem egyik polcát mutatja, V. E. egy kis létrára állva leemeli a tükröződő fémhengert, alighanem azt, ami a MASZOBASZ alapkövéből került elő, lefújja róla a port, köpenye ujjával megtörölgeti, és az asztalhoz viszi. Az újabb, közelebbi beállításon a vízszintesen fekvő kép közepére illeszti a tükröhengert. Lassú ráközeledés, a tükrő palástján Petőfi Sándor élethű arcképe, a híres dagerrotíпия mása jelenik meg, ugyanaz a kép, ami Hazafi Bátor mellére volt tetoválva, és amiről úgy tudjuk, hogy a tahiti krematóriumban megsemmisült. Új snitt: a festőművész egy műanyag zacskóból (a zacskón egy utazási iroda reklámfelirata olvasható) szürke port tölt át a fémhengerbe, majd a csavaros kupakkal lezárja a kapszulát. A festő újra mond valamit, amit továbbra sem hallunk. Lassú eltávolodás, leblende.

Fátyol Zoltán: Műben a kis cséplőgép (vázkarc, aquatinta, 198×150 mm, 2017)

Fenyvesi Ottó

Kileng a tó

Péterfy Gizella emlékezetére

Az élet mindig akkor fejeződik be,
amikor kezdeni volna jó,
ettől lesz olyan átkozottul ünnepélyes a halál.
A februári vihar kicsit elcsendesült a temetőben,
koporsód fölött eső szitált némán,
hiába a tiszteletes nyugtató szava,
hogyan szép életed volt,
az angyalal fölötted, mögötted.
Az öbölben szakadt az eső,
aznap kilengett a tó.
Vitorlacsörlők rúgkapálását véltem hallani,
vagy a föld eresztékeinek jade hangszilánkjait?
Túlvilági zene kísért szíved holt partjain,
királynői anyabárka Kő Pál szirtjei között.

Aznap kilengett a Balaton,
mindig is kilengtünk körülötted, ha a pályádra álltunk,
ha beléptünk a kenesei kiskapun,
vagy a Bucsinton henyéltünk a fűben, a műtermed előtt.
Az egész hegy a te otthonod volt,
a pásztorokkal együtt, akiknek
lámpást vittél ordáért cserébe.
Festményeden, a szobánk falán,
a bucsini házad ablaka előtti fennsík,
mint valami zöld kráter sápadoz,
nappali holdfény,
szakadék a lét és nemlét között.
Kővé dermedt kecskéidet, a kakasodat
már nem falja fel a medve,
nem vágunk már fát a Bucsinban,
talpukat sem mossza Küküllő,

FENYVESI OTTÓ (1954) az MTA VEAB szervezőtitkára. A Balaton északi partján, Lovason él.
Legutóbbi kötete: *Halott vajdaságokat olvasva* (zEtna, 2017).

nem lesz már jógázás az út közepén,
Veszprém és Parajd között,
sóvidéki lebegés.

A mennyei Jeruzsálemben
te már az Úr színe előtt állsz,
nem csodálkoznék, ha őt is kibillentenéd,
lehet ennek előszele volt az a ciklon,
amikor kilengett a tó.
A barátok elvesztését nem ússzuk meg szárazon,
tehetetlenül állunk, az idő visszafordíthatatlan –
koordinátája mentén hiába is próbálunk elindulni
visszafelé.

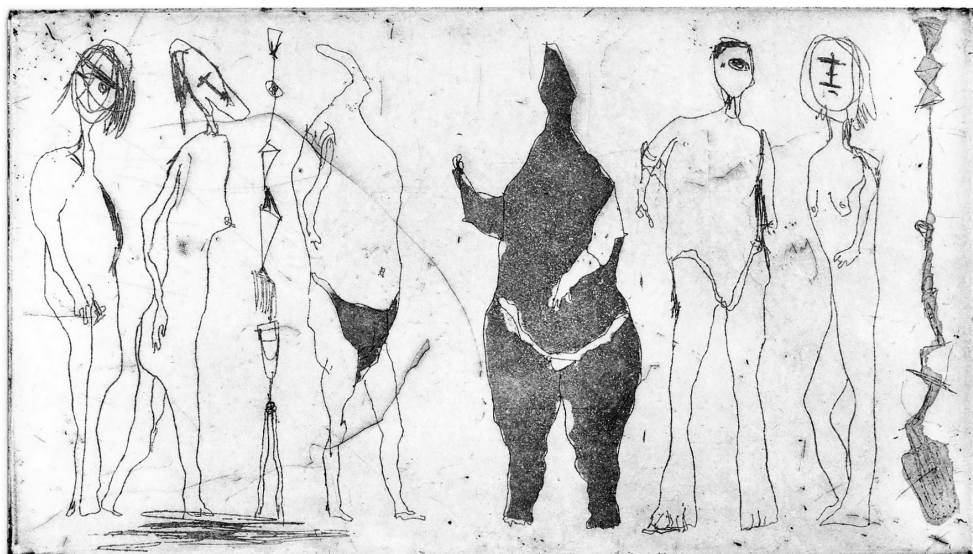
Éppen hívni akartalak a halálod előtti este,
talán mert az M4-es kelenföldi végállomásán,
egy utcazenész Bob Dylant játszott,
– *Knockin' On Heaven's Door* –
mindig azt képzeljük, lesz még idő,
pedig már dörömbölünk a mennyország kapuján,
a mennyei Jeruzsálem kapuján.
Mert ónos idők járnak:
A Hard Rain's A-Gonna Fall.
Az volt az utolsó földi estéd,
péntek reggelre leereszkedett
az a sötét felhő, és nem tágit.
Igazándiból itt véget érhetne a gondolat,
de utalnék még a mosolyodra,
bár aligha férne bele a versbe,
elvész majd megkerül,
ahogy a testet elnyeli a föld.

Kileng a tó, ez mindent elmond rólad,
te voltál a vitorla, a hajótest,
a tető, a fal,
olykor ziláltan, de mindig derűsen,
beszakíthatatlan fedél,
ha leégett házad, újraépítetted,
amíg a szíved el nem árult.

Kileng a szív, kileng a tó,
és aztán? Mi jöhet még?
A világ bölcsessége Isten előtt merő oktalanság.

Az írás végpont,
 ahonnan visszatérhetünk,
 de hova is egyáltalán?
 Megyünk, ahova lábunk visz,
 de egyre kevesebb a hely,
 a barátok sorban el,
 ki hitte volna, hogy csak ennyi?
 Vagy valamivel több,
 ahogy a csönd összezárul körülötted,
 kísér a reformátusok életigenlő siratóéneke,
 festményeiden átrendeződnek a színek,
 a Bernáth Auréltól tanult fények,
 esztendők múltán senkinek fogalma sem lesz,
 kik voltunk, amikor azt a delejes
 bucsini krátert megfestetted
 és a hátuljára ráírtad, végleg a miénk,
 azt tőlünk vissza már nem veszed.

Bajt sose kerestünk,
 lett mégis mindig valahonnan,
 lám most is, helyrehozhatatlanul,
 a sötét vízre lassan sűrűn font háló terül.

Fátyol Zoltán: Bálgányok és bálványimádók (cinkkarc, aquatinta, 123×218, 2015)

Szolgálva – mindhalálig

Dobos Károly református lelkipásztor életvallomása

Sok évvel előbb a szerencsés véletlen összehozott egy rendkívüli emberrel, akit arra kértem, tekintsen vissza tevékeny életére, mert közösségi szolgálatát nemcsak példaértékűnek éreztem, hanem feltétlenül követendőnek is tartottam.

Dr. Dobos Károly (1902–2004) református lelkipásztor hit által engedelmeskedett az Úrnak, amikor elindult áldásos életútján. Isten elhívásának engedett akkor is, amikor 1921-ben beiratkozott a Budapesti Református Theológiai Akadémiára. Égett szívében a vágy, hogy minél több magyar fiataalt vezessen a keskeny útra. 1923 őszén már az Ohio-beli (USA) Daytonban tanult, ahol két év után elnyerte a „Bachelor of Divinity”-fokozatot. Folytatva tanulmányait, Pittsburghben „Master of Theology” lett. Időközben gyülekezeti szolgálatot vállalt a daytoni, clevelandi, detroiti, bridgeporti, ligonieri, brownsville-i és vindondale-i magyar református egyházakban. 1927-ben a clevelandi református egyház meghívta lelkészének. Gondtalan évek sora, jólét elé nézett, de ő mégis hazajött, hogy itthon vállaljon ifjúsági missziót. 1938-tól 1952-ig a Budapest-Fasori gyülekezet lelkésze volt. Neve összefonódott a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) és az Soli Deo Glória Diákszövetség munkájával, a szárszói találkozóval, a fasori, a hidegkúti református gyülekezetek életével. Gondokkal teli, üldözéses időszak várta. Vállalva a veszélyeket, a fasori egyházközség lelkészeként – feleségével együtt – üldözött zsidó családokat bújtatott, megmentve életüket. Tettét Izrael állam a „Világ Igaza” kitüntetéssel hálálta meg. Nem esett kétségbe akkor sem, amikor a kommunisták – koholt vádak alapján – meghurcolták, „büntetésként” el kellett hagynia a fővárost. A tanyák népének pásztora lett, a nincstelen mórícigáti híveknek templomot épített. És nemcsak a csonka haza határai között, hanem Erdélyben, a Felvidéken és a Délvidéken is végezte áldásos munkáját. 52 évi gyülekezeti szolgálat után ment nyugdíjba, de nem a tétlenségbe, hisz 75 évesen megalapította a Magyarországi Református

ANISZI KÁLMÁN (1939) író, publicista, ny. egyetemi oktató. Bihar megyében, Magyarkakucson született. 1985–90 között a *Korunk* folyóirat szerkesztője. 1990 óta él Magyarországon, 2000-től a *Kapu* folyóirat főszerkesztője. Legutóbbi kötete: *A kis buta* (válogatott elbeszélések, novellák, 2019).

Egyház Lepra Misszióját. Még százéves korában is a misszió irányítója és képviselője volt.

Bár a hit nem örökölheto, de a jó példák tanulhatók és gyakorolhatók.

*

Hadd meséljem el hát az életem:

Ezerkilencszázkettedik decemberében születtem Szolnokon, egy nyolcgyerme-
kes család második gyermekeként. A békebeli időről egyetlen kellemes gyer-
mekkori élményem maradt. Ötéves voltam, amikor édesapám a helyi MÁV Gép-
gyár művezetőjeként magával vitt egy országjáró körútra. Utazásunk erdélyi
végpontja Brassó, a történelmi Magyarország keleti szegélye volt. Észak-nyu-
gaton Iglóig mentünk fel, délen Fiume, a magyar tengerpart volt az alsó határ.
Nagy-Magyarországról való szép emlékeimet mai napig őrzöm. Hogy is gondol-
hattam volna akkor, hogy egyszer ilyen kis ország leszünk!?

Tizenkét éves koromban kitört az első világháború. Ott voltam az Országház
téren, amikor 1918. november 16-án kikiáltották a „népköztársaságot”. Láttam
Károlyi Mihályt. Kun Bélák kommunista diktatúrájáról szomorú emlékeim
vannak. Szolnokon hosszabb ideig állt a front. Mi, gyermekek a lehúzott redő-
nyű ablakból néztük, hogy masírozik a Laktanya körúton a vörös csapat. Egy
páncélvonat szaladt le Szolnokra „rendet teremteni”, mert a Tisza túlsó olda-
láról átjöttek a „fehér” magyarok. A csapatot leverték, s akiket elfogtak, azokat
a kivégző osztag tagjai, Szamuely Tibor vezetésével, a temető árkában mind
kivégezték. Magam is láttam a kivégzéseket.

Minthogy a Tiszánál sokáig állt a front, édesanyámék, kisebb testvéreimmel
felmentek Pestre ügyvéd testvérbátyjához. „Gyertek fel hozzánk, itt nincs lö-
völdözés!” – invitálta fiatal édesanyámat idősebb testvére. Aki azért is örült,
hogy a húga felmegy a sok gyermekkel, mert így nem kommunizálták el tőlük
a több szobás lakást, mivel ők csak ketten voltak a feleségével. Így viszont azt
mondhatta: „Itt vannak a menekültek.”

Nyolc gyermekére való tekintettel édesapámat nem vitték el katonának, de
mint MÁV-alkalmazottat, többedmagával, beszervezték „vörös őrneke”, afféle
rendfenntartónak a gépgyárban. Három hónappal később, amikor véget ért a kom-
munista rémuralom, apámat az antant csapatokkal együtt érkező román kato-
nák azzal az indokkal internálták, hogy „vörös érzelmű”. Később kiengedték
ugyan, de B-listára tették, így aztán nem folytathatta gyári foglalkozását.

Nagy volt az ínség, óriási az infláció, a családnak nem volt semmilyen jöve-
delme. Baráttal kibéreltünk egy közeli telket, és zöldséget termesztettünk,
ezzel járultam hozzá a nagyszámú család eltartásához.

Így érkeztem el az érettségihez, ahol mindenből jelesre vizsgáztam. Érettségi
után a pályaválasztás gondolata foglalkoztatott. Gazdatiszt vagy református lel-
kész szerettem volna lenni. Beadtam a kérvényemet a Debrecen melletti pallagi
Mezőgazdasági Főiskolára, de visszautasítottak, mert oda csak a földbirtokosok
csemetéit vették fel. Így történt, hogy a pesti református teológiára jelentkeztem,

ahol nagyon elcsodálkoztak, hogy jeles érettségivel papi pályára készülök. Hogy ez a kettő, hogy élt egymás mellett, nem tudom. Úgy érzem, Isten bele-nyúlt a lelkembe, ő plántálta belém ezt a gondolatot.

De azért volt ennek némi előzménye is. Noha három kilométerre laktunk a szolnoki Tisza-parti templomtól, rendszeresen jártunk istentiszteletekre. Mindig édesapámmal mentünk. Nagyon szerettem vasárnaponként templomba járni. Valósággal be volt építve az életünkbe a vasárnapi templomba menetel. Különösen vonzottak a vasárnap délutáni istentiszteletek, ahol bár alig néhányan voltunk, a templomi csend és áhítat mindig nagy hatással voltak rám. Nagyon élveztem a téli estéket is. Sötétedéskor édesanyám nem engedte azonnal meggyújtani a lámpát. Körülültük a kályhát, és az ajtónyíláson kivilágló játszi fénynél együtt énekeltünk. Tőle tanultam az első zsoltárokat. A zsoltárszeretet végigkísért egész életemben.

Bár nagybátyám főgondnoka volt a budapesti fasori (akkor még Vilma királynő úti) nagy református egyházközségnek, és jó ismeretségben volt a teológián egyik-másik professzorral, nem nagyon kellett szólnia értem, mert mint mondtam, a bizottság tagjai elcsodálkoztak, hogy jeles érettségivel teológiára készülök. Akkor ugyanis a fiatalok között az volt a szokás, akit sehova se vettek fel, elment papnak. Abban az időben a legtöbb egyházközségnek volt birtoka, amely jó megélhetést biztosított. Nagybátyám azt mondta, gyere Pestre, mert itt vannak a rokonaid és a pesti élvonalbeli teológia. Isten valamit elhelyezett a szívemben, és úgy alakította a körülményeket, hogy valósággal terelgetett a teológiára.

Az élet szenvtelenül ment tovább a maga útján, de egyszer csak váratlanul rám mosolygott a szerencse.

A gimnáziumban az egyik tanár magánórákat adott angol nyelvből azoknak a diákoknak, akik meg tudták fizetni az óradíjat. Nekem erre pénzem nem volt, hisz érettségi vizsgát is csak úgy tehettem, hogy kezdettől fogva eminens tanuló voltam, mindvégig ösztöndíjas. Jómódú padtársamnak viszont, aki elsőnek jelentkezett a nyelvleckékre, szüksége volt egy beszélgető partnerre. Kollégám megkért, én pedig ráálltam. Így ingyen tanultam a nyelvet. Ez a tanár Szibériában, a kelet-ázsiai Nokosz Uzuri hadifogoly-táborban tanult meg valamennyire angolul bizonyos Davidsontól, akit az amerikai Yung Man Christian Assotiation (YMCA), a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) küldött ki a foglyok közé, hogy lelket verjen beléjük. A magyar foglyok ugyanis igen nagyon el voltak keseredve, mert attól féltek, hogy sohase jutnak vissza a hazájukba. Hosszas tanakodás után a KIE-s magyarok összegyűjtöttek annyi pénzt, hogy kibéreltek egy hajót. Mivel Oroszországon keresztül nem jöhettek, mert ott állt a forradalom, megkerülték a fél világot, mielőtt kikötöttek Fiumében. Így került haza a háromezer magyar hadifogoly.

A teológián is mindennap tanultam az angolt, egy fél órát ebéd után. Ki is nevettek a teológus társaim: „Dobos biflázza az angolt!” Két évvel később a budapesti teológiára látogató amerikai teológiai tanár, bizonyos dr. James Good bejelentette, kivinne magával ösztöndíjjal két olyan hallgatót, akik egy kicsit

már tudnak angolul. Töltéssi Zoltán mellett, aki ismerte a nyelvet, mert egy évet már Skóciában töltött, én voltam az egyedüli hallgató, aki beszélt angolul. Így aztán ketten vágtunk neki az Új Világnak 1923-ban.

1921-ben Siófokon a református teológusok egy csoportja aláírt egy nyilatkozatot, megfogadva, hogy naponta olvasnak Bibliát és imádkoznak, magukévá teszik a Krisztust követő életet. Azt is elhatározták, egész életükben Isten dicsőségére fognak élni, hogy ne csak névleges keresztyének legyenek. Így alakult meg ugyanazon évben a Soli Deo Gloria szövetség, amelynek én is tagja lettem. Később átalakították a szövetséget, megnyitva azt mások előtt is. Így lett belőle végül is az Egyetemisták Református Diákszövetsége.

A szövetségbe tömörülő fiatalok harcot hirdettek a léhaság ellen, különösen a teológus ifjak körében. Magukévá tették azt a szép ideált, amely Abraham Kuyper református lelkésztől, Hollandia akkori miniszterelnökétől származott: „Kis nép is lehet nagy nemzet, ha Krisztust követőkből, minőségi emberekből áll.” Harcot indítottunk teológus társaink között azért, hogy visszaszorítsuk az italozást és a paráználkodást a papság körében. Abban az időben több magyar író is foglalkozott ezzel, legkifejezőbben Szabó Dezső *Az elsodort faluban*. Az írók munkáikkal fel akarták rázni a közvéleményt, és felhívni a figyelmet arra, hogy ez így nem mehet tovább. Nagy baj, ha ilyen vezetői lesznek a magyar falvaknak.

Amerikában Töltéssi kollégámmal elhatároztuk, hogy ami pénzt keresünk, annak tizedét félretesszük kórházak építésére, misszionáriusok kiküldésére, keresztyén és emberbaráti célokra. Amerikában nyáron minden diáknak dolgoznia kellett, mert az ösztöndíj csak a tanítási hónapokra szólt. Négy évet töltöttem kint. Kettőt az Ohio állambeli Daytonban, a református teológián; egyet posztgraduális képzésen a Western Seminary-ben; egy másikat pedig az United Presbyterian Seminary-ben, Pittsburgben.

Közben két évig bányász gyülekezetek lelkésze voltam Pittsburg mellett, a kivándorolt magyar bányászok között. Elöttem Töltéssi volt ott, de ő korábban hazajött, mert a Magyarországon megkezdett diákmunkát mindenképpen folytatni akarta. Három év múlva ő lett a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) országos titkára.

A kétévi teológiai tanulmányok befejezése után és ugyanannyi gyülekezeti szolgálat elteltével levelet kaptam Zoltántól, aki hazahívott, hogy bekapcsolódjam a Magyar Református Egyház keretében folyó ifjúsági munkába. Nagy dilemma elé kerültem, mert épp akkor akartak meghívni a clevelandi magyar református gyülekezetbe lelkésznek. Elgondoltam, ha „minister” leszek (ott a papot „ministernek” hívják – szerk.), nekem is lesz autóm. Ezzel szemben kezemben volt a levél: „Gyere haza!” Menjek haza egy szegény országba, vívódtam, ahol még fizetés sincs?!... Ott van viszont az egész ország ifjúsága, replikáztam magamban. Evangelizálni kellene a bicskás legényeket, hogy bicska helyett Biblia kerüljön a kezükbe. Akkoriban a bicskázás nagyon divatos volt Magyarországon. Nem múlt el mulatság a faluban anélkül, hogy valamelyik

legényt össze ne szurkálták volna a vetélytársak. Erre jöjjenek haza?!... Ez volt életem egyik legnehezebb döntése.

Ám Isten megvilágosította előttem, hogy a két lehetőség közül a nehezebbik az ő akarata szerint való. Hazajöttem, és elkezdtem az ifjúsági munkát.

Első utam itthon Fülöpszállásra vezetett, ahol egy vallásos estén arról szóltam az asszonyoknak, hogy mit akarunk mi a legényekkel. A helyi lelkésztől engedélyt kértem, hogy perselyezzek.

– Nem szoktak itt perselyezni! – szolt ő elutasítóan. – Nincs semmi értelme.

De bennem ott motoszkált a gondolat, hátha az Úr kirendeli. A továbbutazásomhoz is kellett a pénz. Kihirdettem a perselyezést. Hát valóban kevés gyűlt össze. Azt mondtam ekkor az asszonyoknak: „Tudom, hogy nem készültek erre, de aki felelősséget érez a fiáért, azért, hogy milyen legény válik belőle, és mi lesz a sorsa, az másnap a lelkész hivatalban leadhatja adományát.”

Én ezzel tovább is utaztam, de a helyi lelkész levélben közölte velem a csodát: „Az asszonyok egymásnak adták a kilincset, amikor adományaikat hozták be az ifjúsági munka részére.”

Küldte is a pénzt.

Később külföldön is szerveztek számomra egy körutat. Hollandiában, ahol a Református Ifjúsági Egyesületek körében utazva felvázoltam a hazai helyzetet, elmondtam, hogy mi csak most kezdjük ezt a munkát, még sehogy se állunk, pénzünk sincs. És megnyíltak a szívek. Adakozásaikból annyi pénz gyűlt össze, hogy 1928-tól 1934-ig abból fedezték a fizetésemet. Tíz évig végeztem ezt a munkát az ifjúság körében.

Az első világháború utáni években egy amerikai fiatalember, Cocod világkörüli körútra indult, hogy megnyerje a világ ifjúságát annak a nagy gondolatnak, hogy a nemzetközi kérdéseket ne háborúval, hanem tárgyalásokkal igyekezzenek megoldani a népek, kormányok. Keresztyén ember lévén, elsősorban a keresztyén ifjúságot szerette volna megnyerni az ügynek. Hisz magát Jézus Krisztust is úgy tartjuk számon, mint a Békesség Fejedelmét. Nos, ez a férfi magával vitt egy szépen kidolgozott báránybőrt. Erre a báránybőrre minden országban ráíratta a nevüket azoknak, akik vállalták, hogy ezt a gondolatot tovább viszik. Így került rá az én nevem is. Miért épp báránybőrre íratta a neveket? Azért, mert ezzel az Isten bárányát, Jézus Krisztust akarta jelképezni.

Miután visszatért világkörüli útjáról, küldött róla nekem egy fényképet, amit ma is féltve őrzök mint maradandó emléket. Különösen most, hogy beköszöntött az atomkorszak, amikor is Isten odaszorította a világ vezetőit, hogy vagy elfogadják ezt a gondolatot, vagy megsemmisíti az emberiséget...

1938 januárjában meghívtak a Budapest Fasori Református Gyülekezetbe, Szabó Imre esperes mellé, másodlelkésznek. Ahol ahelyett, hogy megpihentem és a családnak éltem volna, újabb kihívásokkal kellett szembenéznem.

Kitört a második világháború. Mint Isten szolgája nem maradhattam vesztet. Szabadságunkat és életünket kockáztatva, feleségemmel üldözött zsidókat

és keresztyéneket mentettünk. Az oroszok még nem érték el Budapestet, amikor kimenekítettük a nyilasok karmaiból a kórházban fekvő Veres Péter népi író, akit aztán a Bajza utcai lakásunkon bújtattunk.

Van egy emlékem, egy szék támlájára van bevésvé: „Én terólad el nem feledkezem!” Egy fiaalembertől kaptam.

Már folytak a deportálások. A fasori lelkészlakásunkba éjféltkor bekopogott egy édesanya tizenöt éves fiával. Reszketve jött és arra kért, engedjem meg, hogy az éjszakát ott töltsék valahol az egyház tanácstermében, mert a fiút a nyilasok elvitték, megszökött, és most keresik. Sok más fiatallal sorba állították a Dunaparton, és sortüzet adtak le rájuk. Ám a fiú, mielőtt a lövés eldőrdült volna, belevetette magát a vízbe. Elmerülve, volt annyi tartalékkevegője, hogy a víz sodrása által eltávolodott a helyszíntől, és kimászott a Dunából. Hazamenni nem mert, mert félt, hogy a szomszédok esetleg feljelentik. Így jöttek hozzánk menedéket kérni.

Bár az események hektikusan követték egymást, 1952-ig folytathattam a munkát az ifjúság körében. Ekkor viszont megjelent egy hamis vádaktól hemzsegő újságcikk az egyik lapban, amelyben a szerző kertelés nélkül kimondta a lesújtó verdiktet: meg kell szabadítani a fővárost Dobos Károlytól.

A masszív kitelepítések ideje voltak ezek a hónapok, évek. Fölöttesemet, Szabó Imre esperest már egy éve száműzték Szabolcsba, mert körlevélben hívta fel a gyülekezeteket, támogassák a kitelepítetteket. Most engem is hasonló váddal illettek: „támogatja az állam ellenségeit”. Felszólítottak, önként mondjak le a fasori papságról.

Bereczky Albert püspök akkor azt kérdezte tőlem: – Most mit akarsz!? Levegyük rólad a palástot!?... – Azt ne tegye! – válaszoltam –, mert én kész vagyok akárhová elmenni hirdetni az evangéliumot.

Alá kellett írnom egy nyilatkozatot, hogy önként mondom le. Rövid gondolkozás után ezt írtam: „Ezennel engedelmeskedvén az Egyház Urának, Jézus Krisztusnak, a fasori lelkési állásomról lemondok.” Amivel azt kívántam kifejezni, hogy nem emberek kezéből fogadom a parancsot, hanem Isten küldetésének tekintem...

Volt Amerikában egy tanárom, aki misszionárius volt Egyiptomban, és olyan lelkesen beszélt a missziói munkáról, hogy úgy gondoltam, felkészülök, és én is kimegyek Egyiptomba. El is kezdtem arabul tanulni, de fél évvel később a missziói társaságtól azt a választ kaptam, nem küldhetnek ki, mivel idegen állampolgár vagyok. Akkor – mintegy magamat is igazolandó – arra gondoltam, itthon is missziói munkát végeztem én eddig is a legények között, miért ne tehetném ezután is? Ezért arra kértem Bereczky Albert püspököt, helyezzen bárhova, csak ne vegye le a palástot a vállamról. Ki is helyezett a bugaci pusztába Szankra, amelyhez szórványként Móricgát, Kiskunmajsa, Jászszentlászló, Kömpöc, Csólyospálos tartozott. Hetven család, mintegy 600 lélek élt ott széjjel-szórva egy 65 km átmérőjű tanyavilágban. Évi háromezer kilométert kellett kerékpároznom tizenkét éven át. Nem volt bennem se keserűség, se lázadás.

Úgy éreztem, Istennek valami terve van velem, hogy engem odavitt a pusztai emberek közé.

Első vizitem egy katolikusból lett református idős férfinál volt.

Előző éjszaka éjfélről sorba kellett állnom, hogy hajnalban, amikor kinyit a pék, megkapjam tíz deka korpás kenyéradagomat. Emellé vettem egy kis savanyúcukrot. Azzal vágtam neki a 25 km-es útnak, mint Illés próféta az ő hatvan kilométerének a kis pogácsájával.

Amikor benyitottam hozzá, az öreg erősen szabadkozott, hogy mással nem tud megkínálni, csak avval, amije van: kenyér és méz.

– Mennyit szabad vágni a kenyérből? – kérdeztem tanácstalanul.

– Amennyi jól esik! – válaszolta.

Kenyer és méz, gondoltam örvendve, abban sok energia van, visszafelé is fogok tudni tekerni...

A mórícgáti pásztorivadéknép nagyon jólelkű volt, de sehogy se akartak bemenni a közös gazdálkodásba.

– Nincs egy falat kenyérünk se, mit csináljak? – kérdezte egyikük. – Vétkezek-e, ha lopok a magam learatta gabonából, és kerékpáromat felfordítva, kicsépelem rajta, és a darálónon egy kis lisztet darálok?

– Imre bácsi, ehhez joga van – mondtam. – A Bibliában is meg van írva, hogy elsőként a szántóvető részesüljön munkája gyümölcséből.

– Igazán benne van a Bibliában? – kérdezte. Akkor azt mondja meg még a tiszteletes úr, hogy ha már az összes jószágainkat be kell, hogy adjuk, egy kismalacot azért, ugye, megtarthatok?

– Nyugodtan – válaszoltam.

– Na, akkor tiszteletes úr, bújjon be a disznóólba lesre, onnan nézze az utat, nem jön-e a párttitkár vagy valaki a tanya felé! Magának is adok a húsból...

Amikor ezek a tanyasiak ősszel letörték a kukoricát, végigmentek a kocsival a tanyasoron. Ez a jóember buzdította a többieket, dobjanak nekem is egy pár csövet a saroglyába, és adjanak össze pár forintot, hogy egy kis malacot tudjak venni, mert fizetést nem kapok. A kis malacot fel is neveltük. Írtam a pesti híveimnek, hogyha vannak közöttük olyan öregek, akik a kenyér héját már nem bírják megrágni, gyűjtsék össze, és küldjék el nekem, hogy legyen mivel etetni a malacot. Küldtek is nagy papírzsákokkal. Én voltam a leggazdagabb ember, aki a malacát kenyérhéjjal etethette. Kukorica volt helyben, úgyhogy disznót is vágtunk.

Mórícgát pusztán csak nagy ünnepeken, szabad volt istentiszteletet tartani a volt református iskolában. Négy-szer egy évben. Az ünnepek másnapján a gyerekeknek iskolába kellett menniük. De bizony a tanyasi gyerekek nem mentek iskolába sem karácsony, sem húsvét másnapján. Az iskolaépület üresen állt, mégse engedtek istentiszteletet tartani benne.

Nagyon el voltunk keseredve. Volt az egyházunknak egy kis telke és egy kis harangja, amit még az anyaegyházról kapott. Felbízattam az embereket, hogy

építsünk egy kis vályog imaházat, legalább lesz, ahol összejöjjünk, nemcsak négyszer egy évben, hanem több vasárnap is. Hanem a vályog imaháznál az Úr jobbról gondoskodott...

A földrengés és a dunai árvíz után értesítést kaptunk, hogy IKKA útján Amerikából építőanyagot, téglát lehet igényelni. Így aztán azt terveztük, hogy az imaházat nem vályogból, hanem téglából építjük fel. Összehívtam a hetven család asszonyait, hogy rávegyem őket a fundamentumtéglák anyagi fedezetének előteremtésére. Azt mondtam nekik: a sok jószágot úgy se maguknak nevelik, be kell adni azokat az államnak. S ha már amúgy is nevelnek jószágot, tegyék meg, hogy minden háznál felnevelnek egy pár csirkét, hogy azoknak az árából beszerezzük a selejt téglát a templom alapzatához. Fel is nevelték a csirkéket, és a kecskeméti piacon annyi pénzt kaptak értük, amennyire szükség volt a téglák megvásárlásához.

Volt akkoriban a magyar kormánynak egy szervezete amerikai megbízottakkal. Ha kintről valaki dollárral fizetett, olyasmit is megszerezhetett, amit lehetetlen volt megkapni forintért. Írtam amerikai lelkész barátaimnak. Megkértem őket, szervezzenek adakozást téglára. Megírtam, hogy visszafizetjük „pusztai valutában”, tojásban. Az évi hatszáz tojást az egyik szeretetháznak szántuk, az ő adományukként feltüntetve. Hamar összejött a hiányzó összeg a téglához, és 1957-ben fel is avattuk a templomot, tizenkét méteres toronnyal. Nagy szó volt ám ez akkor, mert imaházat még csak-csak szabad volt építeni, de tornyot nem, mert a kommunisták szerint az vallási propagandának számított. Mi voltunk az elsők, akik tornyos templomot építettünk a kommunizmus idején. Úgy látszik 56 meglágyította a szívüket...

Bizony, nem volt könnyű a pusztai élet, de lelki megtapasztalásokban nagyon gazdag volt.

Az évek múltak, kezdtem nem bírni a kerékpározást. Kértem a püspököt, helyezzen át egy Pest-közelí kis faluba, ahol nem kell kerékpározni télen-nyáron. Három évig várakoztatott. Nem tudtam mire vélni, miért nem akarnak engem Pest környékére engedni. Egyszer aztán egy zsidó származású fiatal ügyvéd, aki annak idején a tőlem kapott hamis iratokkal menekült meg, levélben (néhanap levelet váltottunk) azt kérdezte tőlem, hogy engem mikor rehabilitálnak, hisz már Rajkot is rég rehabilitálták? Mivel én a kérdésre nem tudtam választ adni, felkereste az Állami Egyházügyi Hivatal Személyzeti Osztályának a vezetőjét, és mint párttag számon kérte elvtársától, hogy engem miért nem helyeznek vissza jogaimba? A hivatalnok elővette a kartotékot, amelyben ez állt: „Szankon Dobos János, az imperialisták lakája, a Skót Misszió lelkésze.” Akkor tudtam meg, hogy engem tizenkét évig Dobos Jánusként tartottak számon. A hivatal vezetője elcsodálkozott, amikor az ügyvéd elmondta neki a valóságot rólam... Ugyanakkor a Veres Péter cikkéből, amely a *Kortársban* jelent meg A Bajza utcában történt címmel, és az egyik könyvből is kiderült, hogy én nem vagyok azonos azzal a személlyel, akit ők az imperialisták lakájának neveznek. Így kerültem 1964-ben Pesthidegkútra, ahol 15 évig szolgáltam.

Három évvel Pesthidegkútra kerülésem után újabb malőr történt. Ötünket, akik a KIE-ben dolgoztunk, államellenes összeesküvés ürügyén vád alá helyeztek. Azt hozták fel ellenünk, hogy újra akarjuk szervezni a nacionalista-imperialista Keresztyén Ifjúsági Egyesületet. Másik négy társamat egytől három hónapig terjedő vizsgálati fogságban tartották, én magam szabadlábon védekezhettem. Napi öt-nyolc órás kihallgatásokra jártam fel a Fő utca 1-be, a Katonai Törvényszékre. Végül is a Legfelső Bíróságnál fellebbeztünk igazunkat védelmezendő, és felmentettek bennünket. Utólag derült ki, hogy a vádat a központban koncipiálták ellenünk – ex nihilo.

1978-ban nyugdíjba vonultam, de nem tétlenségbe. Történt ugyanis, hogy 1946-ban az Egyesült Államokban felfedezték a lepra (a Bibliában belpoklosság – szerk.) gyógyszerét, a Dapson-pirulát. Az ENSZ világszervezete elrendelte, hogy minden év januárjának utolsó vasárnapját nyilvánítsák „Lepra vasárnapnak”, és felszólította a nemzetek kormányait, fogjanak össze, és közös erővel kezdjenek hozzá a mintegy húszmilliónyi leprás gyógyításához. Magyarországra ez az örömhír a vasfüggöny miatt csak harminc évvel később, 1976-ban jutott el, amikor Turrelie francia református lelkész, turistaként meglátogatta egykori teológus diáktársát, dr. Makkay Miklós református vallástanárt, arra kérve őt, legyen a leprások ügyének a gazdája Magyarországon. Mivel a francia lelkésznek a következő évben nem sikerült találkozni a protestáns egyházi vezetőkkel Budapesten a leprások ügyében, arra kérte volt diáktársát, ha betegeskedése miatt ő nem tudja vállalni, segítsen találni valakit a baráti köréből, aki felkarolná ezt a szolgálatot. Nagyon megörültem a hírnek, hogy a lepra gyógyítható, s kérésükre, hogy vállaljam el ennek a munkának a koordinálását, nem tudtam nemet mondani, bár már betöltöttem a 75. évemet.

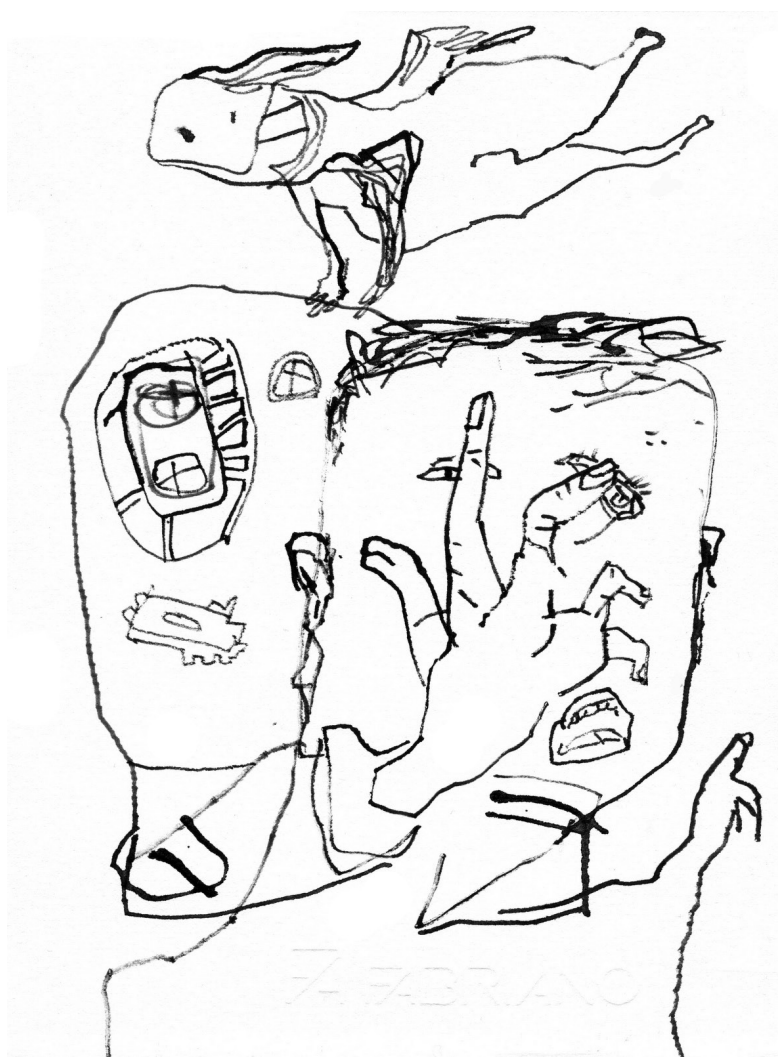
Az angol lepramisszió százéves évfordulójára (1974) engem is meghívtak Londonba, a Szent Pál katedrálisban tartott ünnepségekre, de csak az esemény után egy évvel látogathattam meg a Protestáns Lepramisszió Világközpontját, mivel 28 évig nem kaptam útlevelet. Ott láttam először, hogy pénzügyi adományokon kívül az angol keresztyén nők által fehér babafonalból kötött hosszú fáslikat küldenek a leprakórházakba.

Miután nyugdíjaztak, elkezdtem látogatni a gyülekezeteket felekezeti különbség nélkül. Fáslikötő nőtestvéreket toboroztam, adományt gyűjtöttem lepedők vásárlására. Budapesti központunkból 15 országba küldünk fáslit, törülközőket, lepedőket a kórházakba, illetve évi négyezer dollárt a misszió világközpontjába. Elsőként egy burmai leprakórház címére adtuk fel az adományokat. Megköszönve a küldeményt, az igazgató válaszlevelében azt írta, bármennyi csomagot elfogadnak, mert annyira szegények, hogy a százágyas kórháznak egyetlen lepedője van, az is a mütőben. A leprás betegek alá száraz pálmaleveleket tesznek, azt cserélik időnként. A válaszlevelét után háromszáz lepedőt juttattunk el Burmába. A megmaradt lepedőkből ruhát készítettek a leprás betegek gyermekeinek. Ugyanis az egészséges gyerekek csak azért nem jártak iskolába, mert nem volt ruhájuk. Az ottani lelkész arról értesített boldogan, hogy uniformist

készítettek a gyerekeknek a magyar keresztyének zöld lepedőiből. Az lett a karácsonyi ajándékuk.

Azóta többször felöltöztettünk száznegyven szegény burmai gyermeket. Sajnos, szállítmányaink egy része nem érkezett meg a célállomásokra. Afrikában tűnt el a legtöbb küldemény. Ezért újabban csak oda küldünk csomagokat, ahol vámmentesen kapják meg, és visszajelzik azok megérkezését.

Nagyon öreg vagyok már. Magam is csodálkozom, hogy még itt vagyok. De addig, amíg vagyok, teszem a dolgomat, mert abban reménykedem, hogy szolgálatommal példát adhatok másoknak...

Fátýol Zoltán: Őrangyal (tusrajz, 270×200 cm, 2018)

Fátyol Zoltán

Hold-szálkák

hommage à Tóth Menyhért

Hold-szálkák
éjsötétben:

vonalkák, hasadva
szerteágazó pontok,

újra meg újra
körberohanják

a tükröt, az arcot,
a tükörcarc tükrét,

ahogy úre verődik
erre-arra; amorf

és ok-okozat nélkül
való, nincs hozzátűzve

felhasználásának
módja, és nincs

időtlenre állított
jótállása sem, szét-

szóródik, elvész a
lappangó semmi

közepén; nem marad
utána más, csak törött

szálkák és pontok
fekete pora.

FÁTYOL ZOLTÁN (1954) költő, képzőművész. Legújabb kötete: *nagy szürke cet* (2019).

Az eső és a pillangó

kommentár
Csuang Csou álmához

Egy pillangó repült
a kertben, aztán
váratlanul esni
kezdett. Hirtelen
csapott le a zápor,
cseppjei elmosásák
szárnyait; ne légy
közel hozzá, amikor
léte megszűnik –
elviszi szürke
áradat –, gyönyörű
volt és rövid.

Az esőben meghalt
egy pillangó, vagy
talán a pillangóban
esett, aztán egyszerre
elállt, és eltűnt a lepke is:
kifürkészhetetlen
szerkezet, elvitte
az esőt, vagy őt
a víz? látod, de nem
tudod, melyik és
hogyan történhetett.

A régi ház

A régi ház,
az otthon, ahol
éltem lassan
álmodó gyerekként,

egyetlen dolog, ami
úgy néz ki most is
az emlékezetben,
mint egy vörös hús-

darab a vágódeszkán.
Növekvő test és
értelem egy volt
vele, és a szögeken

maradt nyúllábak
nyúzás után,
zsíros mosogatólé
arany cseppjei

a drága kézfejen,
az is mind olyan,
és mint a komposztált
múlt illata a mindig

hideg szobában,
feketén fénylő
öntöttvas kályha
körül.

A csodabogár, mint próféta...

Fátyol Zoltán művészetéről

„a kép itt véget ér
(de nem foszlik szerte),
egy tűhegynyi pont,
amiben elenyészik,
nincsenek rajta
repedések”
(F. Z.)

Először is egy kis társadalmi helyzetkép. Ha Fátyol Zoltánról írunk, egyben írunk a nem Budapesten élő, alkotó művészekről is. Hiába minden: nagy országos tárlatok Budapesten kívül és Budapesten, kisebb tárlatok, országos és megyei lapok, kulturális periodikák, katalógusok, kiadványok, nem is beszélve a facebook és az internet információs hatalmáról: annak munkássága minőségéről, aki nem a fővárosi szcéná része, kevesebbet tudunk, pontosabban, ha még a szorosan vett szakma tudja és ismeri is az adott teljesítményt, „egy lépéssel odébb” már jóval kevesebben. Ez így van Fátyol Zoltán esetében is, aki pedig egy valóságos művészeti különlegesség, ha nem tűnne fel ironikusnak a jelző (de hát az irónia is tartalmazhat valóságos elismerést!), igazi csodabogár. Ez a megjelölés egész személyiségére és művészetére vonatkozik természetesen, mert megjelenésében aztán végképp nincs semmi bogárszerűség, sőt inkább prófétaszerűség van! Fátyol Zoltán hosszú fehér hajával, fehér szakállával ugyanis, ha valahol felbukkan, szelíd, inkább halk, mint erőteljesen „közzé tett” szavaival, inkább tűnik egy meditatív, metafizikával mint a hétköznapi valósággal foglalkozó, elhivatott gondolkodónak, mint alkotóművésznek. De hát azonnal rájöhetünk, hogy ezek a fogalmak nem egymást kizáróak, hanem erősítik egymást. Fátyol Zoltán próféta, mert valamiféle isteni akarat és szándék közvetítője, valóságos kiválasztott, van is benne bizonyos megszállottság, s magatartása, művészete jövődőlésszerű látomások megjelenítője is egyben.

De hát, azon túl, hogy ki is, mi is Fátyol Zoltán?

Most aztán már írjuk le: elsősorban képzőművész olyan összetett, komplex törekvésekkel és eredményekkel, melyek ritkák kortársaink között, ugyanis az,

FELEDY BALÁZS (1947) művészeti író. Legutóbbi könyvei: *Tóth Béla szobrászművész* (Csongrád, 2019, Csongrád Városi Önkormányzat; szerzőtárs: Ujszászi Róbert), *Németh János keramikus-művész* (Budapest, 2019, MMA Kiadó; szerzőtárs: Péntek Imre).

hogy egyben festő és grafikus, az még hagyján, de már itt is olyan változatossággal és – valóságos és jelképes – sokszínűséggel, ami ritka, hiszen sok technikát alkalmaz, sok hordozóra dolgozik, fest is, rajzol is, sokszorosító grafikával is foglalkozik, s azok speciális módozataival is. De kilép a térbe, még hozzá sok értelemben, készít síkhatású, de plasztikus összetettséggű felületekből megvalósuló műveket, ezek különféle applikációk is egyben, majd továbblépve tárgyaival „belakja” a három dimenziót, és objektjei, asszemblázsai, installációi körbejárhatóságukkal képeznek meditatív tereket. Ám mindez nem elég. Fátyol Zoltán egy nekünk bukolikus, számára spirituális térben, a Kék-Kálló völgyében, ismertebb nevén, a Malom-gát helyszínén, természeti attribútumai között létrehozta sajátos környezetművészetét, konceptuális programra alapozódó természetművészetét, melyet az ő törekvései esetében – a mi nyelvünkön is – inkább nevezünk „land-artnak”. Beavatkozik a természetbe, mely által vizuális és spirituális mondandója együtt, szintetizált egységben és szimultán módon válik látvánnyá. Ám mindez persze még mindig nem elég. Fátyol Zoltán hosszú évek óta nemcsak a magyar képzőművészetben van jelen (nem elég elismertséggel), hanem a magyar irodalmi életben is, melynek orgánumaiban (szinte) folyamatosan jelennek meg versei. S hogy még ez sem elég, annak argumentálására azért villantsuk fel, hogy „Debrecen-országban” évtizedeken át jeles művésztanár, az ottani felsőoktatás meghatározó személyisége.

Művészetének sokágúságában rendkívül személyes látásmód meghonosítója. Valahol sejtelemszerűen mindig fel-felvillan munkáiban az emberközpontúság, van, amikor ennek konkrétabb manifesztációit érzékeljük, mint kariatidái esetében, de jellemző az is, hogy látványában ez a humanoid karakter eltűnik, illetve feloldódik a tárgyak, motívumok, jelek, fragmentumok sűrűségében. Foglalkoztatja a múlt, a história, kariatida-kompozíciói áttételes metaforáikkal, látványukkal, „megjelenésükkel” súlyos és drámai kérdések felvetői. Fátyol Zoltán leleményesen hozza létre – hol festi, hol rajzolja, hol szereli, hol ragasztja (stb.) – műveit, melyek mindig természet közeliek is, környezetbe ágyazottak is, de mindig univerzális gondolatok, látomások közlöi. Szemléletében pedig a személyes szürreális látásmód, néha abszurdítás áll előttünk, ám mindig sajátos „fátyolos”(!) esztétikumba ágyazottan.

Mit is állítottunk a bevezetőben? Egyikként, hogy Fátyol Zoltán csodabogár. Igen, olyan unikális különlegesség a kortárs magyar művészetben, akinek látomásos vizualitása és ezzel harmonikus puritán eszközrendszerének tűnő, de igen sodró értelmű költészete, így együtt, példa nélküli. És megjelenése kapcsán elébb személye prófétaszerűnek, majd prófétainak minősítettett, ám művészetének egésze és így ő maga is: prófétai. Képes valamiféle földön kívüli spiritualitás közvetítésére, talán ezért kiválasztott, és művészetében van is egy nagyon személyes látnoki attitűd – látvány és szó szimultaneizmusával –, amely látomásos is és jóslatszerű is. És hogy lehet-e próféta saját hazájában? Azon kell lennünk.

Turbók Attila

Téboly sugárút

Új neve mellé, elunva a kátyút,
ünneplés nélkül, hétköznapi módon,
új díszkövet kap a Téboly sugárút.

Egyezerhét száznyolcvankilenc óta
koptatta csizma, koppanó cipellő.
Vértócsában a rizsporos paróka.

A szívbe döfött tőr, a dolgos penge
polgárjogot nyert, a sarkon virágzott.
Jakobinusok gyilkoltak röhögve.

A guillotine szelídült szálfenyővé,
tűhegye szúr, de nem sújt már a nyakra.
Emléke csak a porba hullott főké.

Szuronyos őr szunnyad, bár söprögetne,
a földarabolt országok között még
sok a szilánkos, határ menti mezsgye.

Hígul a vér, lassú esővel társul.
A lövészárók öntözőcsatorna.
Az új birtokos vérbő meggyet árul.

Amott távolban, néma fagyok földjén
fantaszták törtek téli palotákba.
Pravoszláv kórus zeng, bódít a tömjén.

Ki hitte volna, békeszólamokkal
palástot kap a vérengzés királya.
Heródest áld a mélabús orosz dal.

TURBÓK ATTILA (1943) költő, újságíró. Utóbbi kötete: Turbók Attila – Turbók Gyula: *Könyörgés a megtalált Istenhez* (2018).

A birodalmi bódító rögeszme
vonzó nagyon, kíváncsú a mátrix.
Készülődés a hadoszlop-szerepre.

A megalázott nép visszhangja hátul:
„Kiirtani, aki csak él a földön!”
A bosszú újabb bosszúvá sivárul.

Tanáros ujjal fenyeget keményen
a villanó ész, mint egy atombomba.
„Vigyázzatok, a hősi múlt nem érdem!”

Ezerkilencszáznyolcvankilencben, ím,
néhány percre az égbolt kivirágzott,
rügy robbant a vágyak duzzadt ágain.

Az ájulattal birokra kelt remény
esélyt kínált megint a magvetőknek,
zsendülhessen a kifosztott televény.

A két évszázad cikkcakkban elillant.
A pénzen kívül nincs más rendezőelv.
Süvít a szél, hallgat az árva sírhant.

Jajdulhatná, ideje hozzászokni,
világhálós ficsúr is ezt habogja,
igazság nincs, csak pénzhatalmi lobbí.

Az ember komisz, hűtlen angyalához,
kiszámíthatná biztos épülését,
de bűnre bűnt terít, jajongva átkoz,

és felmenti magát a romhalmazon.
Újrafesti, facsarja önarcképét,
lesz női férfi és férfi amazon.

Tekints a világ sűrű katyvaszára,
akárha pondró, hemzseg incselegve,
kevert népeknek lesz igazi ára.

A templomokról hull, mint hullócsillag,
feszítenék a keresztet keresztre,
utolsó ékét kultúrának, múltnak.

Derék férfiak márványszobra törpül.
Szivárványszínű kérdőjel a háttér.
A vörös szín vérvesztően kizöldül.

Lúgozott csend jön, ijesztő sivárság
kíméletlen és döngölt átmenettel,
no és hát persze, a másság, a másság!

Nem önmagad, aki lehetne Minden,
jóra fogékony, tevékeny és bátor,
józan eszével osztozva a kincsen,

az életen, az egyetlen esélyen,
legszebbik arcunk drágakőnyi fényén.
Mi hát az érdem, ha nem ez az érdem?

Megállj, bolond! Megint hová rugaszkodsz?
Látod, az összes díszkőlap legyártva.
Helyén lesz mind, s te össze-vissza kapkodsz.

Cibálsz a szivárványkelme szélét,
elképedsz, lázadsz, rökönyödve hőkölsz,
nem kívánsz többet, emberarcú békét.

Nem éred meg, de látod jó előre,
varjak világa jön, a károgozó,
a kifordított világrend jövője,

néhányaké az úri sétatéren,
az egy trezorba gyűjtött aranytömbé,
a többi fülhat a földi szemétben.

A felújított sugárúton, látod,
kicsérélik az ósdi kandelábert,
vakító led fény kíséri irányod,

amerre léphetsz a kőkockákon át.
Turistatábla jelzi kis nyilakkal,
néhány lépés csupán a „szép új világ”!

A mellékutcák sora ide torkoll,
száz elfelejtett sóhajt fojt el olykor
a letakart múlt és a vak utókor.

Lincselés Miskolcon

A borsodi megyeszékhely 1944 és 1956 közötti tragikus történetét tömeglélektani szempontból eddig még senki sem elemezte, pedig esettanulmánynak is beillik. Ismeretes, hogy Hyppolite Taine nyomán Gustave le Bon, a szociálpszichológia úttörője Párizs 1870 szeptemberében kezdődő négy hónapos ostroma, majd az azt követő Kommün alatt figyelte meg azokat a jelenségeket, melyeknek elemzéséből alapvető, napjainkig elgondolkodtató következtetéseket vont le a tömegek viselkedéséről. Miskolcon és közvetlen környékén, a magyar nehézipar és bányavidék központjában a párizsihoz hasonlóan borzalmas eseménysorozatra került sor a 20. század közepén, amely ezért is megérdemli, hogy alaposabban elemezzük.

Tanulmányozhatjuk rajta a politikai manipuláció és a bűnbakképzés szörnyű mechanizmusát, mely elvezetett az etnikai gyűlölet felkeltéséhez. Az ennek csúcspontján végrehajtott holokauszt Miskolc zsidóságának túlnyomó részét, 1944-es lakosságának mintegy ötödét pusztította el. A német megszállás után felállított kormányzat és a vele készségesen együttműködő helyi vezetés tudatosan bűnrészessé tette a nem zsidó népességet részben úgy, hogy a deportáltak lakásaival és vagyontárgyaival „kenyerezte le” a város lakóit, de úgy is, hogy a front átvonulása előtt önkéntes jelentkezőket keresett és talált a térségben állomásozó zsidó munkaszolgálatosok tömeges kivégzéséhez.

Ezt az „eredendő bűnt” próbálta saját céljaira felhasználni és dilettáns módon manipulálni a kommunista párt és a politikai rendőrség. Kezdetől fogva működtette a „kollektív elfojtás” mechanizmusát, ideológiai ködösítéshez, antifasiszta demagógiához folyamodott. Megakadályozta a háborús és népellenes bűncselekmények kivizsgálását, tetteseinek szakszerű felelősségre vonását. Közben intenzíven uszított a „feketézéssel és spekulációval” vádolt, a városba visszatérő zsidók, a holokauszt túlélői ellen, és a feszítő ellentmondást, mely a város mindennapi életében érződött, olyan szörnyű provokációkkal gerjesztette, mint a létrástetői „exhumálás”.

A szegény tömegek, a városban és környékén élő és az infláció miatt előbb nyomorgó, majd később már éhező bányászok és vasmunkások, akikre 1944 előtt erősen hatott a szélsőjobboldal nacionalista és antiszemita propagandája, ebben a helyzetben az elfojtáshoz folyamodtak. Ami a pszichológia nyelvén „a zavaró gondolatok vagy érzések megjelenítésének megakadályozása, az egyén számára félelmet vagy fájdalmat keltő memóriatartalmak kiutasítása a tudatból. A kínos, feszültséget okozó gondolatok, érzelmek száműzése a tudattalanba, hogy a fájdalmas tapasztalatok ne tudatosuljanak.”

Anna Freud szerint az emberi lélek „elhárító mechanizmusa” a tagadás, a diszszociáció, a projekció, a fantáziatévékenységek, az izoláció és a „hasítás” formájában nyilvánul meg. Amennyiben azonban ezek a mechanizmusok felmondják a szolgálatot, működésbe lép az *acting out* vagy a kiélés, mely motiválatlannak tűnő cselekedetek, hirtelen indulatkitörések, helyzethez nem illő düh formájában nyilvánul meg. Jellemzője az indulatok feletti kontroll teljes hiánya és a regresszió. „Mivel a viselkedés kívül esik a tudati tükrözésen, a kívülálló megfigyelő számára úgy tűnik, hogy az *acting out*hoz nem társul büntudat”, teszi hozzá a pszichológiai szakirodalom.

Ezek a jelenségek mutatkoztak meg a miskolci tömegeknél az 1946. július 30-ai és augusztus elseji, lincselésbe torkolló „népítéletek” során, melyek áldozatai a holokausztot túlélte zsidók voltak, „kapitalista” malomtulajdonosok ugyanúgy, mint egy rendőrtiszt. Miskolcon a kontrollálatlan erőszak ismételt kitörésében a kommunista politikai rendőrség dilettáns provokációja és a vérvád aktualizált rémhírei mellett jelentős szerepet játszott az éhezés is, melyről találóan írja Hermann Imre: „A huzamos koplalás nagymértékben növeli a tömeg agresszivitását... Tagjai hirtelen indulat-kirobbanásokra hajlanak, ami könnyen utat nyit az agresszivitás kegyetlen vérengzésben való kitörésének. A tömegéhezések alkalmával az agresszivitást is ezek a hirtelen, heves kirobbanások jellemzik.”¹

A lincselés, amelyre 1956. október 26-án, a tizenkét év előttivel megegyező helyszínen, kísértetiesen hasonló körülmények között került sor, és áldozata szintén egy zsidó származású rendőrtiszt volt, szintén érdemes az elemzésre. Megjegyzendő, hogy a „népítélet” formáját öltő nyilvános erőszaknak Magyarországon 1944 előtt nem volt hagyománya. Működő kormányzás, hatékony bűnüldözés és igazságszolgáltatás viszonyai között az emberek nem folyamodnak spontán erőszakhoz szociális, morális igazságuk érvényesítésére. De súlyos krízishelyzetekben, amikor sokakban él a félelem és a gyűlölet, és nem tud törvényes, intézményes formában megnyilvánulni, előfordul, hogy lincselnek. Általában súlyos normaszegések esetében „lépnek át a törvényen”, amikor úgy látják, hogy a bűnösök, vagy akiket az emberek annak tartanak, nemcsak az életet és a magántulajdont, de a közösség elfogadott értékeit is veszélyeztetik. Ismert, hogy a nyilvános erőszak elkövetőit nézők, támogatók veszik körül. Az első csoportba azok tartoznak, akiket a lincselés látványa is kielégít. A második csoport nem éri be a közönség pusztá szerepével; hangos bekiabálásokkal, gesztusokkal biztatja

a gyilkosokat. A végrehajtók, a gyilkosok jobbára fiatal férfiak, akik között sok a pszichopata. Önjelölt bosszúállók, akik feljogosítottak érzik magukat a cselekvésre. A rokonszenvezők, szurkolók jelenléte csak erősíti a gyilkosságba torkolló belső „elhivatottságukat”.

Most pedig, a tömeglélektani háttér rövid felvázolása után, engedje meg nekem a Kedves Olvasó, hogy rövid időre kilépjek az objektív krónikás és elemző szerepéből, s néhány mondatot szenteljek a most következő történethez fűződő szubjektív viszonyomnak. Nem vagyok miskolci, viszont mindig érdekelt a szociálpszichológia. A múlt század hetvenes éveiben, immár vagy negyven éve azért hallgattam ilyen tárgyú előadásokat a budapesti egyetemen, mert kulcsot reméltem találni, mellyel megérthetem a szörnyű 20. századi magyar történelmet. Ez a vágyam az 1989–90. évi rendszerváltoztatásig elevenen élt, és amikor megdőlt a pártállami trendszer, s vele az addig érvényes, szigorú tabuk, első dolgom volt nyomába eredni az addig elhallgatott 1945–46-os miskolci eseményeknek. Ekkor még éltek a résztvevők, kivétel nélkül a vasgyár volt dolgozói, akikkel sikerült interjúkat készítenem, bújtam a korabeli sajtót és a levéltárakat. Azt gondoltam, hogy a magyar közvéleményt, de legalább a miskolciakat érdekli majd a tömérdék indulat, szorongás, düh és félelem, amely a holokauszt után kétszer is kitört a legnagyobb iparváros tömegeiből, és brutális cselekményekben nyilvánult meg. Reményekkel tele, minden támogatás nélkül indultam neki a kutatásnak. De csalódnom kellett: amikor a *Valóság* című tekintélyes folyóirat két egymást követő 1994-es számában megjelent ennek a tanulmánynak az első változata *A miskolci konstruált vérvád* címmel, nem volt visszhangja. Az *utolsó vérvádak* című könyvem kiadásához, melyben ez az írás is szerepelt, egyetlen alapítvány sem adott támogatást. Bár azóta is hivatkoznak rá a történészek, a szélesebb értelmiségi közvéleményhez máig sem jutott el. A kutatásaim alapján készült, és a tragikus históriát feldolgozó dokumentumfilmet sehol nem játszották, de facto betiltották. Mindennek ellenére negyedszázad elteltével sem adtam fel a reményt, hogy felkelthetem az érdeklődést egy olyan nagy horderejű s komoly következtetések levonására alkalmas adatok sorozatát, mint a miskolci lincselés. De nem időzöm tovább szerzőként átélt viszontagságaimnál. Ahogy a latin tartja: *Sapienti sat*. Lássuk inkább a még mindig eleven múltat, és azt, ahogy szereplők átélték.

*

Miskolcnak 1944 előtt nagyszámú zsidó lakossága volt: az 1941-es népszámlálás adatai szerint a 77 362 fő lakosságú városban 10 500 zsidó vallású személy élt, az összlakosság 13,5 százaléka. A népesség közel egyötödét érintették a zsidótörvények. (1945 júniusában Miskolc lakossága a holokauszt, a háborús veszteség és a front előli menekülés hatására 43 428 főre esett vissza.) A város a 19. század végétől kezdett el gyors ütemben gyarapodni, amikor a vasúthálózat kelet-nyugati és észak-déli irányú kiépülése következtében regionális iparforgalmi centrummá, a terjeszkedő áru- és piacgazdaság „előőrsévé” vált. 1910-ben a város

össznépeségének 20 százaléka (10 291 fő) volt izraelita (a két világháború között a számuk stagnált, miközben arányuk 1941-ig 13,5 százalékra csökkent). Zsidó volt a helyi kereskedők 62 százaléka, az iparosok 17 százaléka. A helyi zsidóság tagolt társadalmi struktúrával rendelkezett: gazdag nagypolgári réteggel, illetve stabil közép- és kispolgársággal. Miskolcon az 1930-as években három izraelita elemi iskola, polgári leány- és fiúiskola működött. A felekezet két zsinagógát és három jesivát tartott fenn, és 1928-ban, egyedülként az országban, tanítónő-képzőt is létesített.²

Miskolc fejlődése bizonyos tekintetben a Trianon után a magyar határokon kívül került Nagyváradéhoz és Kassáéhoz hasonlítható azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy az említettek régi, nagy múltú városok voltak, és keresztény polgárságuk is volt. Ezzel szemben Miskolc csak 1907-ben kapott törvényhatósági jogot, és került ki jogilag Borsod vármegye hatósága alól. A zsidóság tehát a várossal együtt nőtt nagyra. A holokauszt a megindult fejlődést roppantotta meg, állította kényszerpályára.

A bajok már a harmincas években érződtek. A világgazdasági válság nyomán nemcsak a keresztény kispolgárság és a politikailag radikalizálódó munkásrétegek szegényedtek el, hanem a zsidók is. Egyre többen veszítették el egzisztenciájukat, legális vállalkozásaikból, addig űzött polgári foglalkozásukból már nem tudtak megélni. Rákényszerültek a házaló kereskedelemre és zugiparra, ezzel egyidejűleg elfordultak a gazdag, asszimilált zsidó polgárok által dominált neológiaiától, és ortodox vallási irányzatok hívéül szegődtek. A vallásos „zsidó proletariátus” a város külterületein húzódott meg, és életformájával ellenszenvet váltott ki a lakosságból. Ezt a város jobboldali vezetése igyekezett fokozni: a helyi sajtóban például állandóan napirenden tartották azt az alaptalan rágalmat, hogy a „pajeszos” zsidókhoz illegálisan betelepülő „pólisiaiak” is csatlakoznak.

A zsidótörvények megjelenése után az addig is antiszemita helyi politikusok immár az országos politikával összhangban törekedtek a zsidók kiszorítására a közigazgatásból és a gazdasági életből. Az 1943. január elsején polgármesterré kinevezett Szlávay László Imrédy Béla lelkes híve volt, aki beiktatási beszédében magát a magyar faj elsőszámú védelmezőjeként jelölte meg. Miskolc a megyei városok között élen járt a diszkriminatív intézkedések gyors és példás teljesítésében, később a zsidóság elkülönítésében is. A német megszállás után a helyi hatóságok buzgón szervezték a zsidók gettóba zárását, majd deportálását. Szlávayhoz hasonló radikális jobboldali politikus volt Borsod vármegye élen Borbély-Maczky Emil, Gömbös egykori híve és munkatársa, a kormánypárt országosan ismert vezetője, akit 1944. március végén erősítettek meg főispáni tisztségében, és egy hónappal később Miskolc város főispánjává is kineveztek. Borbély-Maczky közvetlen kapcsolatban állt Sztójay Döme miniszterelnökkel, Rátz Jenő miniszterelnök-helyettestel és Jaross Andor belügyminiszterrel, tudhatta, milyen sorsot szánnak a németek a magyar zsidóknak. 1946-ban 2350 zsidó élt a városban, vagyis – a vidéki településekről beköltözőket figyelmen

kívül hagyva – a holokauszt alatt a miskolci közösség mintegy 78 százalékát gyilkolták meg.

A náci-nyilas propaganda 1944 májusában, épp a gettósítás és a deportálások idején sulykolta legerősebben, hogy a zsidóság, ez a bűnös nép megérdemelte a sorsát, melyet osztályrészül kapott. Országosan ismert és helyi politikusok egyaránt azt állították, hogy a zsidók együttműködnek az ellenséggel, titkos rádióadók és más eszközeik révén irányítják az angolszász bombázókat. Sőt, még azzal is meggyanúsították őket, hogy a front mögött, az egyelőre még békés hátszágban is fenyegetik a keresztényeket, különösen az ártatlan, mit sem sejtő gyermekeket. A vérvád „kiterjesztésében” a helyi újságok jeleskedtek. Hajdúnánáson június elején, épp a gettózás idején szólították fel a keresztény férfiakat, hogy óvakodjanak a levélben nekik küldött „mérgezett zsilettpengéktől”. Még ennél is aljasabb volt az a hír, amely ugyanekkor jelent meg a miskolci újságokban az államrendőrség közleményének álcázva: „Figyelmeztetjük a keresztény magyar közönséget, hogy bizonyos egyének a házak kapujában mérgezett kockacukrokat helyeztek el, melyekkel veszélyeztetni akarják a keresztény gyermekek életét és egészségét.”³

A „bizonyos egyéneket”, vagyis a zsidókat közellenséggé minősítő és a deportálásukat „menet közben” igazoló bűnbakképző propaganda cinikus módon rájátszott a nyilvánvalóan elvesztett háború miatt növekvő kollektív szorongásra és az anyagi haszonlesésre, és Miskolcon sem tévesztette el a hatását. Kosovits Gyula szemtanúja volt annak, ahogy az összeverődött, kapzsi csöcseléken erőt vett a hisztéria. „1944 júniusában, amikor deportálták és kirabolták a zsidókat, és a hatóságok lefoglalták és elvitték a vagyon javát, a zsidó lakásokra rászabadították azokat, akik hajlandók voltak részt venni a fosztogatásban. Rettenetes volt. A Fő utcán, bizonyára valami szervezés következtében, több száz fős tömeg gyűlt össze. Az emberek bementek az üzletekbe meg a lakásokba, és ott tumultuózus jelenetek játszódtak le. Volt, hogy egy zsidó lakás erkélyén a fosztogatók összeverekedtek a dunnákon. Aztán szétrepedt a ciha, és ömlött a toll. Láttam, hogy egy csavargó elrohant egy doboz kesztyűvel, és épp előttem fedezte fel, hogy mind balkezes.”

Az 1944. június 12-e és 15-e között végrehajtott deportálás során 15 464 embert hurcoltak el a diósgyőri téglagyárból, vagoníroztak be a Tiszai pályaudvaron, és küldtek három szerelvénnnyel egyenesen Auschwitzba. A miskolci deportáltak közül alig jött vissza valaki. Mivel a vidéki magyar zsidóság tragédiáját szinte mindenütt hasonlóan, a központi utasításoknak megfelelően hajtották végre, a szörnyű részletekre nem érdemes kitérni. A gettózás és a deportálás Miskolcon „olajozottan” zajlott állandó antiszemita uszítás közepette. A város lakossága nem tanúsított ellenállást, de még a vonakodás is ritkaságszámba ment. A közeledő keleti front és a várost június másodikán sújtó, először több mint kétszáz halálos áldozatot követelő, majd ismétlődő légitámadások (június 2., augusztus 22., 28., szeptember 13., 22.) elvonták a miskolciak figyelmét a népiirtásról. 1944 májusában, júniusában legfőljebb néhány városi vagy megyei tisztviselő ment

betegszabadságra, kivonva magát a zsidóság teljes kifosztásával járó, megterhelő munka alól. A nagy létszámú szervezett munkásság részéről sem volt tapasztalható tiltakozás. Pedig a vasgyárban, az országban ritka kivételként, antifasiszta csoport szerveződött, a MOKÁN-komité, mely az őszi folyamán több röplapot kiadott, és akcióival lehetetlenné tette a diósgyőri gépgyár gépeinek és berendezéseinek leszerelését, Németországba szállítását.

A városnak látszólag fel sem tűnt, hogy 8900 zsidót hurcoltak el, a környéki településekről pedig további 6000-et. De a közeledő háború gondjaival terhelt miskolciak, bár tudni sem akartak arról, mi lett a zsidók sorsa, a lelkiük mélyén nem feledkeztek el róluk. A gettóba zárásuk, majd deportálásuk idején elszabadult indulatok sem múltak el nyomtalanul. Későbbi tömegreakciók és dühkitörések, amelyek például az 1946. évi történéseket jellemezték, ha áttételesen is, de tagadhatatlanul összefüggtek az 1944-ben történt gyalázattal. A helyi nyilasok közül jó néhányan tömeggyilkosságokban is részt vettek, csak-hogy megszabaduljanak a „terhelő tanúktól”. A júniusi deportálás után folytatódtak a mészárlások, „önkéntesek” közreműködésével. A front közeledtével, 1944 októberében és novemberében németek és magyarok két teljes zsidó orvosokból, gyógyszerészekből és mérnökökből álló munkaszolgálatos századot gyilkoltak meg a közeli Pusztavámon. 1944. október 24-én mintegy hatvan-hetven, az SS-nek dolgozó miskolci zsidó iparost szállítottak ki Hejőcsaba határára, ahol a Gadó-tanyán előre megásatott sírba lőtték őket. Ugyanekkor 121, a lakosság közreműködésével összefogdosott zsidó munkaszolgálatost végeztek ki „szökevényként” Létrástetőn. Erre a felelősségáthárító kollektív elfojtásra épült a későbbi bűnbakképzés, az, hogy a háborút követő nélkülözésekért is a zsidókat tették felelőssé.

Abban, hogy Miskolc 1944. december 3-ai felszabadulása kevés emberi és anyagi áldozattal járt, komoly érdeme volt a miskolci ellenállóknak, a MOKÁN-komité fegyvereseinek is. (Harcaikról egyik vezetőjük, Fekete Mihály, 1945 után az MKP városi titkára számolt be, *Ellenállók az Ávas alján* című memoárjában.) Miután a németek visszavonultak, és a szovjet hadsereg lényegében komolyabb harcok nélkül elfoglalta a várost, a volt ellenállókból Kecskés Ferenc vezetésével alakult meg az államrendőrség politikai osztálya, mely szoros kapcsolatot tartott fenn a Miskolcon regionális központot létesítő szovjet titkosrendőrséggel.

A szovjet titkosszolgálat, az NKDV helyi főnöke Glusak őrnagy volt, aki a görög katolikus templom mellett, a Búza téren székelt. Nyilvánvaló, bár máig tisztázatlan szerepe volt az 1945–46-os miskolci eseményekben, és valószínűleg jelentett róluk a főnökeinek. A politikai rendőrség nyomozói szoros kapcsolatban álltak Glusak őrnaggyal, de különösen Kecskés Ferenc és Páricsi Ernő. Utóbbi egész jól beszélt oroszul. Mielőtt ellenállók lettek, mindketten szélsőjobboldali szervezetekben politizáltak. Páricsi 1940 és 1943 között egyenesen Szálasi meggyőződéses hívének számított, aktív nyilas volt. Vasgyári munkatársai közül többen is emlékeztek egy fényképre, melyen fekete egyenruhában,

a „nemzetvezető” testvér társaságában volt látható. Főnöke, Kecskés Ferenc sem volt különb. Fekete Sándor szerint, aki az apja révén személyesen is ismerte, Kecskés a Marton Béla vezette Nemzeti Munkaközpont helyi szervezetének a tagja volt. Ez a szociális demagógiát antiszemitizmussal ötvöző munkásszervezet meglehetősen népszerű volt Diósgyőrben. Állítólag Barbai Ferenc, az illegális kommunista mozgalom vezetője bízta meg Kecskést azzal, hogy épüljön be, és kémlelje ki, „mire készülnek a fasiszták”. Barbait azonban 1944. december harmadikán a bevonuló oroszok egy félreértés folytán agyonlőtték, így nem tudta igazolni az embereit. Ezek után mind Kecskés, mind Páricsi csak a szovjet titkosszolgálattól remélhetett védelmet, ha nem akart a kétes múltja miatt „lebukni”.

A miskolci rendőrség politikai osztályának helyettes vezetője 1944 decemberétől 1945. május közepéig egy szintén kétes múltú ellenálló, Orosz Kálmán volt. Ő kulcsszerepet játszott Borbély-Maczkó Emil máig sem felderített „kivégzésében” 1945 márciusában. A rendőrség fogdjából elhurcolt volt főispánt ismeretlen tettesek agyonlőtték. Tetemét a Népkertben találták meg, kabáttal letakarva, rajta felirat: „Így jár minden áruló!” Ez arra utal, hogy Kecskés, Páricsi és Orosz a „bujkáló fasiszták” nyakába akarták varrni a felelősséget. Vagyis Miskolcon a tényleges hatalom birtokosai az „1944-es hagyományt” folytatták: aljas ösztönöket felszabadító bűncselekményeket követtek el, melyeket azután nem vállaltak. Magatartásuk példát mutatott a helyi csőcseléknek.

Az új hatóságok 1945. május másodikán rendezték meg a létrástetői exhumálást. Társzekereken szállították be a Bükkben, Létrástetőn meggyilkolt munkaszolgálatos zsidók oszladozó maradványait, Lillafüreden és Diósgyőrön át, Miskolc központjába. Az volt a cél, hogy a helybelieket szembesítsék a közelmúlt rémségeivel, melyekről addig nem vettek tudomást. Hasonló, nyomasztó „látványosságban” tudomásom szerint nem volt része más magyar városnak. A tetemek maradványait internáltak ásták ki, és a szállítást is ők végezték. Többségük nyilas párttag, elfogott magyar SS-önkéntes volt. De mert a politikai rendőrség az internálást egyszerű feljelentés alapján rendelte el, nem lehet kizárni a lehetőséget, hogy ártatlanok is voltak bűnösök között. A menet két oldalán, a járdán emberek álltak, részben kíváncsiságból, részben azért, mert kirendelték őket. Ahogy a *Szabad Magyarország* 1945. május 6-ai számában olvasható, az internáltak táblákat viseltek a nyakukban, ilyen feliratokkal: „Ezt csináltuk mi, nyilasok!”, „Ehhez járultunk mi hozzá, fasiszták!”, „Én vagyok az elhurcolójuk, a gyilkosuk!”, „Én vagyok az örökös és hóhér!”, „Itt hozzuk áldozatainkat!”, „Mi vagyunk a fasiszta bűnösök!”

A szörnyű színjátékot, a létrástetői exhumálást Páricsi Ernő, a MOKAN-komité tagja, a politikai rendőrség egyik vezetője találta ki, hogy bizonyítsa eltökéltségét, és feledtesse a múltját. Feltűnő helyismerete alapján – hiszen ő fedezte fel a létrástetői tömegsírokat – nem elképzelhetetlen, hogy nemcsak tanúja volt a Bükkben végrehajtott kivégzéseknek, hanem maga is részt vett bennük. Tény, hogy a rendkívül taktikusan helyezkedő Páricsi, aki az 1980-as

évek végéig (!) a magyar határőrség magas rangú tisztje volt, egészen a front átvonulásáig „kettős szerepet” játszott. Ehhez talán még a szökevény munkaszolgálatos zsidók kivégzése is hozzátartozott.

„A létrástatéói exhumálást Páricsi Ernő találta ki, mert mint katonaszökevény azon a környéken bujkált, és tanúja volt a kivégzéseknek. Az volt vele a célunk, hogy csökkentjük a zsidógyűlöletet annak a bemutatásával, hogy azok is mártírok voltak, akiket a nyilasok halomra gyilkoltak. Soha nem felejték el egy jelenetet. Jöttünk befelé a nyilas karszalagot viselő, a nyakukban táblát lógató internáltakkal és a koporsókkal a városba. A Városház téren, az úttest túloldalán állt egy fiatalember, a nevére már nem emlékszem. Felismerte az internáltak közül azt, aki a szüleivel végzett, hirtelen berohant a sorok közé, és karóval nekiment a gyilkosnak. Meglátta ezt a túloldalon egy orosz tiszt, aki nem tudott az előzményekről, megragadta a zsidó fiút a vállánál, lenyomta a földre, és tarkón lőtte. Utána mondtuk csak el az orosznak, hogy kit ölt meg, de már késő volt. Ő azzal védekezett, hogy azt hitte, egy nyilas akar megszökni. Rémes volt az, amit láttam”, mesélte Boruzs Lajos, a politikai osztály nyomozója.

Az incidens felborította a rendet, a menetet kísérő szovjet katonák belelőttek az internáltak körül hullámozó, izgatott tömegbe: a tévedésből megölt zsidó fiún kívül még egy súlyos sebesült maradt a kövezeten, aki később a kórházban halt meg. A politikai rendőrség által elrendelt, szörnyű exhumálás felszínre hozta az 1944 júniusában elszabadult és azóta is forrongó indulatokat, gyűlöletet ébresztett a kommunisták – és talán a zsidók – iránt. Megjegyzendő, hogy Orosz Kálmánt a botrány és a lövöldözés miatt leváltották tisztségéből. Őt okolták a történetkért, holott Páricsi találta ki, és főnöke, Kecskés Ferenc rendelte el, aki viszont a helyén maradt. A miskolci kommunista vezetés a *Szabad Magyarország* című lapban, napokkal az esemény után, nyilvánvaló hazugsággal határolódott el a „tetemrehívástól”. „Az MKP vezetősége kijelenti, hogy a készülő felvonulásról nem tudott, azzal nem ért egyet, elítéli, és ha tudott volna, minden rendelkezésre álló eszközzel megakadályozta volna azt.” A közleményt Fülöp József, az MKP miskolci helyettes titkára írta alá. Stílusa ugyanolyan, mint azé a szövegé, amelyet Borbély-Maczky agyonverése után hoztak nyilvánosságra a kommunisták.

A borsodi megyeszékhelyen 1945 tavaszától, ahogy az egész országban, fokozatosan romlott a közellátás. A háború pusztítását soha nem látott gazdasági válság követte, a közbiztonság katasztrofálissá vált. Többek között egy holokauszt-túlélő zsidó fiatalember is áldozatul esett részeg szovjet katonáknak, akit 1945. november 6-án azért késelték halálra, mert nem tudott nőket szerezni nekik.⁴

Elszabadult az infláció, kiéleződtek a szociális feszültségek, a bérek elértéktelenedtek. A vasgyári munkások és a környékbeli bányák munkásai, akik azelőtt jobb helyzetben voltak nemcsak a mezőgazdasági cselédekénél, de még a néhány holdas parasztnál is, nem jutottak elegendő élelemhez a fizetésükért, rákényszerültek a parasztokkal való csereberére, a „batyuzásra”. „A munkásság

nyomorgott, nehéz helyzetbe került, ugyanakkor észrevette, hogy a maradék zsidóság újra a jólét jeleit mutatja. Ráadásul a zsidók voltak olyan elővigyázatlanok, hogy keckeckedni kezdtek, pöffeszkedtek. Kiöltözve üldögéltek a kávéházakban, bekapcsolódtak a feketekereskedelembe. Az egyszerű ember számára úgy tűnt, hogy megint itt vannak a zsidók, és az irántuk érzett szánalom gyűlöletté vált. A tömegekben lakozó antiszemitizmus meg a reakció propagandája a zsidókra irányította a figyelmet. Ekkoriban még a főnökömet, Nőgrádi Sándort is folyton lezsidózták. Egyszer azután elvesztette a türelmét, és egy gyűlésen kifakadt: ha annyira érdekli magukat ez a téma, kigombolom a sliccem, és megmutatom a nacionálémat. Emlékszem, vezettem akkoriban, Ózd mellett, Borsodnádasdon egy pártiskolát, és ott kifejezetten primitív, zsidóellenes jelszavak is elhangzottak”, idézte fel a korabeli hangulatot Kosovits Gyula, aki akkoriban a Borsod megyei MKP bizottság ifjúsági titkára volt. Emlékezése hitelesnek tűnik, amennyiben a nyomorgó munkásokat irritálta, hogy a túlélő zsidók egy része seftelt, gyorsan alkalmazkodott az inflációs viszonyokhoz. Más kérdés, hogy a munkások valaha is együtt éreztek-e azokkal, akik ekkor már a „jólét jeleit” mutatták.

1946. május elején Budapesten fellángolt az antiszemitizmus legősibb formája, a vérvád is. Eljutott Miskolcra is, ahogy erről a helyi lap, a *Szabad Magyarország* beszámolt. Nyolc nappal a kunmadarasi pogrom után „dr. Ágoston Pál néppügyész elvtárs arra lett figyelmes, hogy egy asszony nagyban magyarázza a járókelőknek, hogy a zsidók összeszedik és megeszik a keresztény gyermekeket”, és „az otromba rémhírnek számos hallgatója akadt”. A „notórius rémhírterjesztőket” a kommunista sajtó a „reakció ügynökeinek” bélyegezte, és „osztályalapon” vette fel velük a harcot. Szintén a *Szabad Magyarország* június 18-ai száma szerint két nemesbüki lakost tartóztattak le „a vérvádmese terjesztése miatt”. Ugyanakkor az MKP agitációja gátlástalanul használta fel a szociális demagógiába ágyazott antiszemitizmust. A párt plakátjain, lapjaiban közölt karikatúrákon, melyek feketézőket és spekulánsokat ábrázoltak, egyértelműek voltak a zsidó vonások. A kommunisták, miközben elítélték a zsidógyűlöletet, mint a fasiszta múlt átkos örökségét, parazitasággal, az inflációs nyomoron való nyereszkesedéssel vádolták a holokausztot túlélő zsidóságot. Az ideológiával palástolt képmutatás és hazudozás, a titkolózás és az alantas uszítás jelen volt az MKP helyi propagandájában is.

Közben a diósgyőri vasgyár – a későbbi Lenin Kohászati Művek – több mint tízezer dolgozójának ellátási gondjai miatt konfliktus tört ki a két munkáspárt, az MKP és az MSZDP között, és ennek is „köze volt a zsidókhoz”. 1945 őszén az addig kivételezett helyzetben levő vasgyári munkások követelték, hogy a bérük egy részét „természetben” kapják meg az infláció miatt. A szocdem szakszervezeti vezetők támogatták a követelést, majd mikor ezt visszaautasították, a „vadsztrájkot” is. Mivel ez veszélyeztette a Szovjetunióknak fizetendő jóvátételt és az újjáépítést, a kommunisták felleptek a „reakciós” szakszervezet „aknamunkája” ellen. Elsősorban Poprádi Pállal, a népszerű és tekintélyes szociáldemokratával

akartak leszámolni, akiből 1945-ben a vasgyár szociális igazgatója és az MSZDP nemzetgyűlési képviselője lett. Poprádit a politikai rendőrség már 1945 áprilisában internáltatni akarta mint „horthysta besúgót”. De a rendőrségen szolgálatot teljesítő MOKAN-tagok ekkor még megvédték őt. Ez volt az ún. „rendőrlázadás”, melyről Kopácsi Sándor számol be emlékiratában.⁵

A vasgyári MKP vezetői a „jobboldali” szocdemeket és a feketéző zsidókat együttesen tették felelőssé az ellátás hiányosságaiért. Közrejátszott ebben, hogy a város életben maradt zsidó kereskedői a két világháború közötti hagyományt követve jórészt a szociáldemokratákat pártolták. Figyelemre méltó tény, hogy az MSZDP épp a lincselésre fajuló „forintvédő” tüntetés előestéjén, 1946. július 27-én rendezte meg országos kereskedőnapját Miskolcon. A rendezvényen országos és helyi pártvezetők egyaránt felszólaltak, és élesen bírálták a „kereskedői kijelölés” rendszerét, amit az MKP a forint bevezetése után a kötött gazdálkodás keretében kívánt bevezetni. A miskolci kommunista pártsajtó azért is támadta az „alantas érdektől” vezérelt zsidó kereskedőket, hogy a hőség és infláció tombolása idején zárva tartják az üzleteiket.

A közellátási nehézségek főként az egyszerű embereket, a munkásokat sújtották. „A munkásságot feldühítette, hogy nem kaptak elég ennivalót, bár részben élelmiszerben fizettek az infláció miatt. Volt, hogy krumpliszákokkal megrakott teherautók jöttek a gyárba, de éppen azok nem kaptak krumplit, akik a legjobban rászorultak. Azok a kommunista párttagok, akik kiosztották, viszont jócskán vittek belőle” – mesélte Bogár István, aki abban az időben iparvasúti fékezőként dolgozott.

Különösen a nők voltak ingerültek az áruhiánytól. „Csak aranyért lehetett árut venni, mert a pénz egyre kevesebbet ért. Az emberek maguk kezdtek el batyuzni, de a feketézők, akik között sok volt a zsidó, ezt szervezeten csinálták. Rádadásul azt beszéltek, korrupciós kapcsolat áll fenn a feketézők és a malomtulajdonosok között. Az emberek meg voltak győződve arról, hogy a malmokhoz bevitt gabonából őrlés közben sok lisztet ellopnak, ami nem kerül vissza a rendes kereskedelembe, hanem elfeketézik. Kisebb-nagyobb visszaéléseket le is lepleztek, és ezek az ügyek táplálták a zsidók elleni hangulatot”, emlékezett Kosovits Gyula. Fekete Mihály, a városi MKP bizottság első titkára így emlékezett erre az időre: „A Búza téri piacról hazatérő, gondoktól megviselt vasgyári asszonyokból áradt a panasz. Átkozták az infláció okozóit, szidták annak vámszedőit, a feketézőket, őket okolták azért, hogy a fizetésekből már a legminimálisabb élelemre sem telt.”⁶

A rendőrség figyelni kezdte a miskolci malmokat, különösen a legnagyobbak egyikét, a Flórián-malmot, melynek zsidó tulajdonosa volt. Kovács Istvánt, aki a deportált zsidók visszakövetelt vagyonának ügyeiben nyomozott, a felettese korán ráállították a Flórián-malom tulajdonosára, a szociáldemokrata Rejtő Sándorra és munkatársára, Jungreis Ernőre. „1946 márciusa óta folyamatosan figyeltük a két malmot. Mi, bűnügyisek egész tavasszal dolgoztunk ezen az ügyön, folyamatos szolgálatot szerveztünk. Nap mint nap jelentettük,

mikor és ki szállít lisztet a Flórián-malomból. Akkor nem tudtam, mi lett ezeknek a jelentéseknek a sorsa, azóta sem gondolkodtam el rajta. Emlékszem, hogy bennünket, bűnügyiseket nem avattak be a politikai osztály titkaiba: semmit sem tudtunk a létrástetői exhumálásról vagy arról, hogy tüntetés készül a malmosok ellen.”

Kecskés Ferenc, a rendőrség politikai osztályának vezetője természetesen tudta, hogy Rejtő Sándor látja el liszttel a *Szabad Magyarországot*, a kommunista pártlapot előállító nyomda dolgozóit, és a Flórián-malom élelmezi az MKP városi és megyei vezetőit is. Ezek a szállítások, ahogy ezt Balányi Károlyné, a malom könyvelője elmondta nekem, „kivételes jellegűek” voltak. Vagyis Rejtőék, hogy biztonságban legyenek, „lekenyerezték” a vezető pártmunkásokat, akik elfogadták a „juttatást”.

1946 júniusában Miskolcon az addig is érezhető feszültséghez, amit csak súlyosbított a romló közellátási helyzet, újabb veszedelmes tényező társult: a „nagypolitika”. Az MKP országos vezetői sorra utaztak le a munkásvárosba, s ott rohantak ki a spekulánsok ellen. Gerő Ernő egy beszédében Miskolcon tette fel a szónoki kérdést: „miért nem kötöttek fel eddig egyetlen nagyfeketézőt sem?” Farkas Mihály, aki azért jött, hogy felmutassa az első forintos érmét, ugyanott jelentette ki: „Aki a forintot rontja, pusztuljon!” Nógrádi Sándor a *Szabad Magyarország* július 9-ei számában már „megelőlegezte” Rákosi nevezetes beszédét a Népkertben: „Aki a forintot alá akarja ásni – s máris lelketlen ügylettekkel kísérleteznek az új pénz rontására – annak lógnia kell!” A rendőrség, ennyi buzdítás hatására akcióba is lépett. Ahogy ez a *Szabad Magyarország* július 10-ei tudósításában olvasható, leleplezte Ekstein hentest, aki „feketehússal kereskedett, kilószámra rejtegette az aranyat és a bőrt”. A cikk végén figyelmeztették a többi feketézőt: „A rendőrség egyébként is el van szánva, hogy az egyre inkább elharapózó, de a gazdasági életre káros spekuláció megfékezésére a legerélyesebb intézkedésekkel fog elrettentő példát statuálni.”

Ilyen előzmények után július 21-én Rákosi Mátyás, az MKP főtitkára is Miskolcra látogatott. Erőteltjesen szervezkedtek és agitáltak azért, hogy jól fogadják, mert sokan egyáltalán nem lelkesedtek érte. A hangulatjelentések szerint ilyesfajta feliratok jelentek meg a vasgyárban: „Jön Rákosi, a zsidók királya!”, „Jön Rákosi, a batyus zsidó!”, „Jön Rákosi, aki eladta az országot az oroszoknak!”⁷

Rákosit a város lakosságát meghaladó közönség várta Miskolcon. Az óriási tömeg tíz megyéből érkezett különvonatokkal. „A gyűlést Budapestről irányított, óriási szervező munkával készítettük elő. Amikor aztán elérkezett július 21-e, körülbelül 300 000 ember várta Rákosi Mátyást, aki Rajk László belügyminiszter és Szkladán Ágoston, az MKP megyei titkára társaságában érkezett meg gyűlés helyszínére, a miskolci Népkertbe. A tíz megyéből összesereglett résztvevőket saját helyi pártszervezeteik indították útnak, és ingyenes különvonatok szállították. A nagygyűlésre a kommunista párt mozgósította a környékbeli falvak, Salgótarján, Ózd és a bányavidékek egész munkásságát.” Rákosi

rendkívül harcias, mondhatni ijesztgetős beszédet mondott. „Miután az események bekövetkeztek, úgy ítéltük meg, hogy nem kellett volna ilyen keményen beszélnie. A 'Halál a feketézőkre!' jelszava nem volt szerencsés, mert számolnia kellett volna azzal, hogy a spekulációt egyelőre nem lehet letörni. De a tömeg ezt a gondolatot átvette, felfokozódott a gyűlölet, lesték, hogy ki seftel”, emlékezett Kosovits Gyula.

Részlet Rákosi népkerti beszédéből: „Hallottuk már szerte az országban, hogy bár a jó pénz még meg sem született, máris vannak, akik spekulálnak vele. A mi véleményünk az, hogy aki a forinttal spekulál, aki alá akarja aknázni demokráciánk gazdasági alapjait, fel kell húzni az akasztófára (*Úgy van, úgy van!*)”. Az MKP főtitkára négy nappal később Budapesten, a Millenárison is megígérte, hogy elégtételt szolgáltat a munkásosztály szenvedéseiről, s felszólított az új pénz, a forint védelmére: „Ha már a forint megvédéséről van szó, megmondhatom, hogy a forintnak van itt elég ellensége. Nemcsak a spekulánsokra gondolok, akik már hozzászoktak a pénzrombolás kihasználásához, mint a medve, amely leszokott a gyümölcssevésről, és ezen túl csak véres hússal akar táplálkozni. Tudjuk, az ilyen medvét a hegylakók lelövik. Nekünk az a szándékunk, hogy a gazdasági életnek ezeket a dúvadjait nem lelőjük, hanem felakaszttjuk.”

Rákosi miskolci látogatása után alakultak meg országszerte az MKP helyi forintvédő bizottságai. Ezek az alkalmi testületek csak a pártbizottságok függelékeként hetekig léteztek. Miskolcon a forintvédők legfőbb feladata a július 30-ai tüntetés megszervezése volt, augusztusban már szó sem esett a bizottságról.

Úgy tűnik, hogy a helyi kommunista funkcionáriusok július 21-ét követően „elvi döntést” hoztak a forintvédő demonstráció megszervezéséről, de még nem tudták pontosan, hogy ki ellen tüntessenek. Néhány hónappal azelőtt rossz tapasztalatokat szereztek. Az MKP márciusi tüntetése a „koalíció védelmében” több helyen is elfajultak, erőszakba torkolltak. Az akkori „rögtönzött népítéleteket” nem akarták megismételni. Ezért úgy döntöttek, hogy ezúttal irányítják, a konkrétan megnevezett ellenségek ellen fordítják a proletárok indulatait. A „célszemélyek” kijelöléséhez a helyi rendőrség politikai osztálya nyújtott segítséget.

A rendőrség már hónapok óta figyelte a Flórián-malmot, a tulajdonosait feketézéssel gyanúsította. Ezért logikus volt, hogy a „forintvédő tüntetés” a malmosok ellen irányuljon. Július utolsó hetében a vasgyár sportpályáján a helyi kommunista szervezet gyűlést tartott. Itt Oszip István kommunista főispán és egy Laboda György nevű pártaktivista konkrétan meg is nevezte, kik azok, akik „el akarják rontani az új pénzt”. Majd Szkladán Ágoston felhívta a figyelmet, hogy Rejtő nemcsak zsidó és feketéző, de még szociáldemokrata is. A feketézés vádját mégsem sikerült bizonyítani, bár a politikai rendőrség mindent megtett ennek érdekében. Steiner Dezső, a Kultúra Rt., vagyis a pártnyomda zsidó származású, kommunista vezérigazgatója csapdába próbálta csalni Rejtőt. Előre

elkészített, „árdrágító garancialevelet”, akart aláíratni vele liszt szállításáról a pártnyomda számára. De a provokáció nem sikerült, mert Rejtő gyanút fogott, és széttépte a 4800 forintról szóló „boont”. Erre az epizódra úgy emlékezett Oszip István az MKP Központi Vezetőségének ülésén, hogy „Steiner ki akarta menteni két zsidó társát, Rejtőt és Jungreiszt”. Fekete Sándor szerint Steiner Kecskés Ferencnek, a miskolci politikai rendőrség vezetőjének az utasítását hajtotta végre.⁸

„Kecskés főszerepet játszott az 1946. július 30-ai pogromban. Ő úgy tekintette Rákosi július 21-ei beszédét, mint valami pártutasítást. Vagyis, ha ki van adva a jelszó, hogy akasztani kell, akkor produkálni kell a feketézőket. Az egész tüntetés provokáció volt. Minden malomban voltak kisebb-nagyobb stiklik, csak az volt a kérdés, hogy kit akarnak megbuktatni. Kecskés a pogrom szervezésében éceszgéber volt, erről részletesen beszámolt dosztojevszkijes rohamaiban az apámnak. Elmondta, hogy Steiner Dezső nyomdatulajdonos volt bevonva ebbe az ügybe: ő bonyolította le az akciót Rejtő lebuktatására. Steinert nyilvánvalóan nem érdekelte, hogy Rejtő zsidó-e vagy nem zsidó, ő teljesítette a pártutasítást. Kecskés valószínűleg megemlítette neki azt is, hogy az oroszok jó szemmel nézik ezt a rendcsinálást. Steinernek egyrészt nem számított, mi lesz a feketéző malmosokkal, másrészt ő sem hihette, hogy tényleg akasztás lesz a tüntetésből. Az egész megmozdulást figyelmeztetésnek szánták a spekulánsok elijesztésére.”

Steiner mellett egy másik zsidó származású MKP-tag, a politikai rendőrség helyettes vezetője is belekeveredett az ügybe. Ő Fogarasi Artúr rendőr főhadnagy volt, az augusztus 1-jei, második lincselés áldozata. Július 27-én Szabadkai Béla, a politikai osztály munkatársa Kecskés buzdítására felszólította Fogarasit, hogy állítson ki letartóztatási parancsot a malmosok ellen. „Mondom neki: »Artúrkám, légy szíves, állíts ki nekem egy letartóztatási parancsot!« Tudni illik, akkor már megjárták a rendőrség börtöneit azok a kisebb kereskedők, akik csak aranyért adták az árujukat. Gondoltam, hadd jöjjenek most már a malmosok is ide. No, erre, amikor meglátta a jegyzőkönyveket Fogarasi, felugrott, idegesen sétált idei-oda a szobában. És magából kikelve azt kiáltotta: »Én ezt nem tudom csinálni!« Erre én: »És miért nem, Artúrkám? Hiszen azért vagyunk itt, hogy ezeknek a körmére nézzünk!« Erre ő tovább járkált, és végül azt mondta: »Idehallgass, én ezt nem tehetem, a sógoromról van szó!« Én akkor meggyűlölttem ezt a Fogarasit. Tudniillik a Jungreiszt a Fogarasi testvérét vette el feleségül. Vagyis hát a zsidók összedolgoztak, ez olyan zsidó maffia volt.”

Szabadkai Béla 1993-ban elmondott szavai figyelemre méltók. Visszaemlékezése konkrét tévedést tartalmaz: Füredi Klári, Jungreiszt Ernő felesége, aki a lincselés idején három és fél hónapos terhes volt, nem volt Fogarasi rokona.⁹

Jellemző viszont, hogy ezt akkor így tudták a rendőrségen. Fogarasi valószínűleg azért ellenezte a malmosok letartóztatását és internálását, mert tudta, hogy nincs bizonyíték a feketézésre, és észlelte a fokozódó feszültséget. Kecskés

Ferenc azonban, aki előzőleg a szovjet titkosszolgálatot is beavatta a terveibe, a helyettese, Fogarasi aláírása nélkül is „mozgásba hozta a gépezetet”.

Kérdés még, hogy miért pont Rejtővel és Jungreisszel akartak „példát statuálni” a rendőrség és a kommunista párt vezetői? Ebben szerepet játszhatott Oszip István személyes ellenszenve, melyről Rejtő a *Haladás* augusztus 8-ai számában olvasható nyilatkozatában említést tett. Az sem volt mellékes, hogy a rendőrök nemcsak bejáratosak voltak a Flórián-malomba, de Sumolán, a főgépész személyében, akit a főispán malomellenőrré nevezett ki, „beépített emberükként” dolgozott ott. Oszip Istvánnak így nem okozott nehézséget a fenyegetés hatására kiadott liszt szállításának „leleplezése”.

„F. évi július 27-én 14 óra körül megjelent hivatalomban Steiner Dezső, a miskolci Kultúra Nyomda Rt. vezérigazgatója, Fekete Pál, a Kultúra Nyomda Rt. igazgatója és Fekete Mihály, az MKP miskolci szervezetének titkára kíséretében. Steiner, mint az MKP forintvédő bizottságának tagja megtette közérdekű bejelentését, felmutatta a 4800 forintról szóló Boont, s közölte a lisztszállítás időpontját és körülményeit... Feketézést láttam fennforogni. Ezért, mint közellátási kormánybiztos magam akartam meggyőződni az elmondottak valódiságáról. Július hó 28-án reggel figyeltem a szóban forgó lisztszállítást, s a Rákóczi utca 18. számú ház előtt lisztrakománnyal megálló tehergépkocsi igazolására utasítottam a kerékpáron odaérkező Sumolán István malomellenőrt. Az igazoltatás során megállapítást nyert, hogy a gépkocsivezető szállító jegyet felmutatni nem tud. Elrendeltem, hogy a szállítmányt a legközelebbi őrszobáról odahívott rendőrrel kísérik be a megyeházára. Továbbiakban értesítettem a rendőrkapitányság ügyeletes tisztjét a történetekről, s kértem, hogy a gyors nyomozás érdekében Rejtő Sándor és Jungreis Ernő Flórián-malom tulajdonosokat vegyék őrizetbe. Az őrizetbe vételt annál is inkább szükségesnek tartottam, mert Rejtő Sándor régóta feketéző hírében áll, s a malmában elkövetett szabálytalanságok miatt hosszabb ideje eljárás folyik ellene.”¹⁰

Ezután Rejtőt, és üzemvezetőjét, Jungreiset, valamint a Kontér nevű főmolnárt július 28-án beidézték a rendőrségre. Utóbbit elengedték, a két zsidót letartóztatták. A malmosokat Fogarasi Artúr hallgatta ki, aki először nem vette komolyan az ügyet. Csak akkor intézkedett, amikor „a főispán úr kétszer telefonált, és szigorú parancsot adott letartóztatásukra”, nyilatkozta a *Haladás* című hetilapnak később Rejtő. Steinert, aki mögött „ott állt a párt”, Oszip személyesen hallgatta ki. Bár mint vásárló, ő is feketézett, az ügyét elkülönítették.

Július 29-én a két malmost a miskolci államrendőrség 1856/1946 és 1857/1946 sz. véghatározatával internálták. Ez arra utal, hogy semmiféle bizonyítékot nem találtak a feketezésére. (Amennyiben létezett volna a Rejtő által aláírt „boon” a liszt többszörös áron való szállításáról, szabályos letartóztatási parancsot állítottak volna ki a spekulánsok ellen.) A helyi kommunista „vezérkar”, valószínűleg Oszip István, Kecskés Ferenc, Páricsi Ernő és a szovjet titkosszolgálat parancsnoka, Glusak őrnagy az internálással egyidejűleg arról is döntött, hogy a leplezett feketézők ellen a következő napra tüntetést szerveznek.

Július 30-án reggel aláírás nélküli, terjedelmes cikk jelent meg a Szkladán Ágoston által szerkesztett, helyi kommunista lapban, „Az MKP miskolci Forintvédő Bizottsága leleplezte a Flórián-malom forintrontó lisztfeketését” címmel. Mivel az olvasók már megszokták, hogy az ilyen cikkek megelőlegezik a bírósági ítéleteket, biztosak lehettek abban, hogy a letartóztatottak bűnösök. Egyidejűleg, kora reggel a diósgyőri vasgyár faliújságjaira a kommunista aktivisták legalább tíz-tizenöt példányban kifüggesztették a „piros levelet”, a tüntetésre szóló felhívást, melyet Dudás Alfréd munkabíró és kompartí aktivista fogalmazott. Ennek hangneme már kifejezetten vérszomjas volt, hiszen „fasiszta gazembereknek” nevezte Rejtőt és Jungreiszet, előre vetítette a sorsukat is. A felhívásban eleve benne rejtett a lehetőség, hogy a meghirdetett demonstráció lincseléssé fajulhat.

„Halál a Flórián-malom feketézőire!

Elvtársak! Proletárok!

A miskolci rendőrkapitányság letartóztatta Oszip István elvtársunk intézkedésére és közbenjárására a Flórián-malom feketézőit, akik a vasgyári és Nagy-Miskolc dolgozó proletárjai szájából ismételtén kirabolták a lisztet, a kenyeret, ami a létünket jelenti, gazember fasiszták.

Nyomorgó proletárok!

Eljött az idő, hogy ezeknek a gazembereknek megmutassuk az öklünket és népitéletet hajtsunk rajtuk végre.

Felszólítunk minden proletárt és öntudatos dolgozót, akár Szocialista, akár Kommunista vagy bármilyen pártállású, hogy ma délután 2 óra után az úgyári kapu előtt gyülekezzen az, aki ezeket a feketézőket ki akarja a nemzet társadalmából törölni.

Mutassuk meg dolgozók, hogy elég volt a feketézők elengedéséből, mert ezek az urak a dolgozók sírját fogják előbb-utóbb megásni, üssünk tehát rajta ezeken a bitangokon, tekintet nélkül bármilyen körülményre. Jó Kommunista és jó Szocialdemokrata ott kell lenned, ha elmaradsz, önmagad elárulója leszel.

Nem tűrjük tovább, hogy amikor 2 éves államunk a forint kibocsájtására készül, ilyen feketéző gazemberek vegyék ki ismét a dolgozó szájából a kenyeret addig, míg ő verejtékesen a munkagépe fölé hajolva izzadja utolsó vércseppjeit. Elvtársak! Mindenki legyen 2 órakor a gyár kapuin kívül, ahonnan fegyelmeztetett, zárt sorokban levonulunk a miskolci rendőrség elé, és a Flórián-malom feketézőire halált fogunk kérni!”¹¹

Dudás Dusek László, a diósgyőri MKP-szervezet titkára ekkor már egy hete szervezte a munkások tüntetését. A demonstráció tervét egyeztetette a gyár igazgatóságával, mely július 30-án elengedte a délutáni műszakot. Elkészültek a feliratos táblák is, megszervezték, hogy a kommunista R-gárda tartja fenn a rendet. És bár az utolsó pillanatban felvetődött, hogy a feszült helyzetre való tekintettel mégis „lefújják”, végül az MKP városi és megyei bizottsága a tüntetés megtartása mellett döntött.

Délután 2-kor, műszakváltáskor indult el a munkások menete, az előzetes terv szerint. A résztvevők létszámát 5–10 ezer főre becsülték. Bár a magukkal vitt, feliratos táblákon ez nem szerepelt, nyomban követelni kezdték „a Flórián-malom tulajdonosainak, név szerint Rejtő Sándornak és Jungreis Ernőnek a felakasztását, mert a lisztnek mázsáját 130 forint helyett 240 forintért adták el, és így a forintnak az értékállóságát veszélyeztették”, írta a jelentésében július 31-én Hajdú Rezső megyei szervező.¹²

Sem ő, sem a vasgyári kommunisták nem sejtették, hogy Jeckel Géza százados, a miskolci huszár-laktanyában berendezett internálótábor parancsnoka időközben egyeztetett Kecskés Ferencsel, a politikai rendőrség vezetőjével, és kijelölte a két zsidó malmost a Baross-aknában végzendő fizikai munkára. „12 óra tájban már éppen útnak indultunk hárman, Jungreis Ernővel, egy rendőr kíséretében, amikor az internálótábor kapujában szembe találoztunk egy kerékpáros rendőrrel. A rendőr, amikor meglátott bennünket, a következőket mondta: »jöjjenek, maguk még nincsenek felvéve, délelőtt nem volt időm felvenni magukat a lajstromba, jöjjenek azonnal vissza az irodába«. Visszafordultunk, bementünk az internálótábor irodájába, és ott ez a rendőr felvette az én és Jungreis Ernő személyi adatait. A személyi adatok felvétele után, amikor elköszöntünk, a rendőr, aki a személyi adatainkat felvette, gúnyosan nevetve a következőket mondotta: »Jó mulatást maguknak!«”¹³

Az internáltak déli egy óra tájban indultak el villamoson Diósgyőr felé egy próbarendőr kíséretében. A vasgyári munkások tömege a miskolci villamos ún. Grosz-kitérőjében találkozott a két malmossal és a társaságukban levő harmadik internálttal, egy volt csendőrrel, aki a jelek szerint a politikai rendőrség „beépített embere” volt. Nem ő volt ott az egyetlen. Ismeretlen alakok kísérték a tüntetőket, emlékezett Bogár István, aki a tömeg közepén haladt, kezében „Halál a forint ellenségeire!” feliratú táblával. „Hangadók is voltak, akik kívülről kísérték a menetet. Ezeket a huszonnyolc–harminc éves férfiakat senki sem ismerte, nem dolgoztak a vasgyárban, vagy vidékiek voltak, vagy pestiek. Nem voltak elegánsak, de jobban öltöztek, mint mi, és feltűnően izmosak voltak. Rögtön az után, hogy elindultunk, jelszavakat dobtak a tömegbe. »Piszkos zsidók!«, »Spekulálnak a zsidók, tönkreteszik a forintot!«, »Megvédjük az új pénzt!«, ilyesmiket kiabáltak. Emlékszem, mellettem többen helyeseltek nekik: »Hallod? Az anyjuk úristenit! Hallod, hogy mit csinálnak a zsidók?«”

A tömeg és az internáltak sorsdöntő találkozásakor a villamos Grosz-kitérőjében jelen voltak a miskolci rendőrség nyomozói. Ez egyértelműen arra utal, hogy a forintvédő demonstráció „nagyjelenetét” jó előre megszervezték, pontosan időzítették. Páricsi Ernő, Simon Lukács, Simon Gábor, Orosz Kálmán és Boruzs Lajos némi távolságból figyelte az eseményeket. Utóbbi az internáltakkal együtt utazott a villamoson, majd az Ápolda utcai megállónál leszállt, és gyalog érkezett a helyszínre. Viszont hiányzott a két fő szervező, Oszip István, aki közellátási ügyben Pestre utazott, és Kecskés Ferenc is. Fogarasi Artúr sem volt ott.

Lévay Zoltán, a Magyar Szabadság Párt miskolci nemzetgyűlési képviselője 1946. augusztus elseji parlamenti felszólalásában „előkészített, kifejezetten megszervezett és óramű pontossággal működő akcióról” beszélt. „Amikor (a tömeg) odaért a villamoshoz, a zárt munkásrendből néhány fiatalabb munkás kilépett, odament, és amikor Jungreiszt és Rejtőt meglátta, elordította magát: »Itt vannak a feketézők!« A tömegből ezután egy emberként fakadt felkiáltás: »Meg kell büntetni őket!« Pontosan nem lehet tudni, hogy mi történt ekkor, tény az, hogy néhány percnyi hangos tüntetés után Jungreiszt és Rejtőt a villamosról leszedték, és elkezdték szitkozódva verni.”¹⁴ Rejtő később, a *Haladás* című hetilap augusztus 8-ai számának adott interjújában azt állította, nem tudja, hogy a kritikus pillanatokban kik vették körül őket. „Mind ez ideig a tömegből senkit sem tudtam megismerni, mert én ezeket a munkásokat azelőtt soha nem láttam.”

A helyszínre érkező rendőrök ekkor szabadon engedték a harmadik internáltat, egy Baranyai Péter nevű volt csendőrt, akit állítólag „zsírfeketézésért” csuktak le. A hátizsákját Jungreisze adták, a kofferét pedig Rejtő kezébe nyomták. A két malmosnak a „forintvédő” táblákat is vinniük kellett a csomagokon kívül, melyekről nem tudták, hogy mit tartalmaznak. Miután a titkosrendőrség megtette az előkészületeket, már csak azok a rendőrök akadályozhatták a „népítélet” végrehajtását, akiket nem avattak be az akció tervébe. Boruzs Lajos detektív nem távozott el a kollégáival együtt, hanem a menettel tartott, és megpróbálta „mederben tartani” az eseményeket. „Nem tehettem semmit, én is elindultam velük, hogy legyen valaki a tüntetőkkel, mert addigra a többi nyomozót már nem láttam sehol. Egy ideig együtt mentünk, aztán letértem és előreszaladtam, hogy felkészítsem a kapitányságot a fogadásukra. Sikertelen megelőznöm a tüntetőket, mert lassan haladtak, megálltak, újra elindultak, a hangadók csatlakozásra szólították fel a járőreket. A kapitányságon közöltem, készüljenek fel, hogy meg kell védeni az épületet, de senki sem hallgatott rám, nem adtak ki semmiféle parancsot.”

A rendőrség passzivitása nem volt véletlen. Fodor János ezredes, városi főkapitány július 22-étől engedélyezett szabadságát töltötte Szakácsi községben, ahol cséplőgép mellett dolgozott. Távollétében Kiss Ferenc alezredes, a helyettese volt a parancsnok, neki kellett volna intézkednie. De ő inkább a tömeg „lelkére beszélt” a megyeháza épületének erkélyéről ugyanúgy, mint Szkladán Ágoston megyei MKP-titkár és Fekete István, a városi pártvezetőség tagja. „Meggyőző, drámai hangon felhívást intéztek a tömeghez, hogy bízzák az ügyet – ti. a feketézőket – a független magyar bíróságra, és vonuljanak vissza a munkahelyeikre kommunista pártfegyelemmel”, emlékezett Rejtő, az életben maradt malomtulajdonos a *Haladás* című hetilapnak. De a politikai rendőrség emberei gondoskodtak arról, hogy a demonstráció folytatódjon: „Ugyanazok az emberek, akik a járdán kísérték bennünket, olyasmiket kiabáltak be, hogy »Ne hallgassatok rájuk!«, meg »Átvernek benneteket!«, miközben ugyanúgy szidták a zsidókat, mint addig”, emlékezett Bogár István.

A tömeg fokozatosan felismerte, hogy a kommunista vezetésnek valójában nincs kifogása a „népítélet” ellen, csak nem kívánja vállalni érte a felelősséget. A szónoklatok után „Mi fogjuk felakasztani őket!”, „Nem bízunk a rendőrségben!”, „Látni akarjuk az akasztást!” kiáltások hallatszottak. Ezután a felizgatott tömeg áttörte az R-gárdistákból vont kordont Rejtő és Jungreis körűl, és a Búza tér felé sodorta őket. „Nagyon sok nő volt ott, gyári asszonyok és mások is. Tőlük indultak ki a legvadabb jelszavak: »Meg kell ölni őket!« »Éheznek a gyerekeink!« Lehet, hogy ez a női sipítozás volt az, ami felszította a hangulatot. De nincs kizárva, hogy voltak, akik ekkor is tudatosan dobtak be a jelszavakat. Eluralkodott a zsidógyűlölet. Az egyik feketéző ráadásul erősen szemita volt, azt jobban ütötték, mint a másikat, aki kevésbé nézett ki zsidónak. Ekkorra már a tüntetők összetétele is megváltozott. A vasgyáriak odábbmentek, viszont megjelentek a lumpen elemek. Voltak közöttük jobb öltözetű népek is, és együtt lincseltek. Egy-kétszáz fő lépett fel agresszívan, és a dühös melósok egyike letépte a hátizsákot Jungreisről. Valaki kockacukrot és narancsot talált benne, és a tömeg közé szórta. Az emberek széttaposták, és erőt vett rajtuk a téboly”, idézte fel az őrzöngés kezdetét Kosovits Gyula. Más forrás szerint asszonyok és suhancok kezdtek a lincselést. Az ütlegek hatására Rejtő bőrröndje is kibomlott, belőle szalámi, ementáli sajt, keksz, kolbász hullott ki a kövezetre. Volt, aki csokoládét és svájci útlevelet is látott. Különösen a levegőbe szórt kockacukor ingerelte fel az embereket, akik ekkor már vért akartak látni. (A lincselők tudat alatt emlékezhetek rá, hogy a gettóba hurcolt zsidókat két évvel azelőtt „mérgezett kockacukrok” kihelyezésével is meggyanúsították.)

Jungreis Ernőt, aki ekkor már az ütések következtében tucatnyi sebből vérzett, az egyik tüntető a nadrágszíjával a nyakánál fogva egy arra haladó stráfkocsi után kötötte. Ezután a kocsi elindult, és a szerencsétlen fiatalembert mintegy hetven méteren át maga után vonszolta. Boros Miklós úgy emlékezett, hogy Jungreis nyaka mintegy fél méteresre nyúlt, az arca elkékült és kidülledt a szeme. Agóniája közben végig ütlegették. Lehet, hogy alig egy éve azon a stráfkocsin szállították a létrástetői áldozatok exhumált maradványait... Rejtő sorsa szerencsebben alakult. Az őt körülvevő tömeg a másik irányba sodorta. Valaki kiragadta a kezéből a táblát, fejbe verte vele, majd egy másik rúddal is ütlegették és rugdosták. A lincselők kötelet találtak egy másik stráfkocsin, és a nyakába tették, hogy felakasszák. Végül a politikai osztály helyszínén maradt félkarú nyomozója, Boruzs Lajos mentette meg az életét.

„A Rejtő borzalmasan nézett ki, ömlött a vér a tarkójából. Rettenetesen felháborított, ahogyan bántak vele. Ordítani kezdtem: »Eltársak, mit csináltak? Hagyjátok abba!« Odaugrottam, és valahogy feltettem a társzekérre. Nyomozót nem láttam, csak egyenruhás rendőröket, de azok teljesen passzívak voltak, még rokonszenveztek is a lincselőkkel. Egyedül küzdöttem, fél kézzel, sebes volt a csonkom, úgy lökdöstem az embereket. Közben végig üvöltöttem: »Meg vagytok veszve? Még nem volt elég a gyilkolásból?« Végre az eszméletlen Rejtőt felhúztam a társzekérre, ami elé egy fehér ló volt befogva. Volt a tömegben egy

alacsony, vékony ember, az folyton a lába után kapkodott, és uszította ellenem a többieket. Felugrottam a kocsira, de ő is felkapaszkodott, hogy letaszítson. A tömeg kavargott körülöttünk, de végre elindult a kocsis a Fő utca felé... Leugrottam, és végig mellette mentem. Amikor odaértünk a csabai kapuhoz, szóltam a kocsisnak, hogy forduljunk be, menjünk az Erzsébet kórházba. Itt amputálták az én karomat is. Az emberek, akik követtek, nem akartak elengedni, elkezdtek újra ordítani. Akkor elővettem a fegyveremet, és azt mondtam: aki az utamba áll, azt agyonlövöm! Ekkorra már kevesebben voltak, és sikerült befordulni a kórházba” – emlékezett 1993-ban Boruzs.

Rejtőt az mentette meg, hogy a lincselők egy ideig halottnak hitték. Egyesek azt követelték, vigyék a tetemét Tapolcára, és mutassák meg az ott nyaraló zsidóknak. Hasonló volt a lincselők terve Jungreisszel, aki valóban meghalt: végig akarták vonszolni a Fő utcán. Ekkor léptek végre közbe a rendőrök, akik addig a vállukat vonogató, unottan cigarettázó tisztjeikkel együtt, mintegy nyolcvanan, tétlenül nézték az eseményeket. „Jungreis holttestét végül a rendőrök ragadták ki a tömegből, kocsira tették, és a főkapitányságra vitték, ahol a rendőrorvos megállapította a halál beálltát.”¹⁵

1946. július 30-a estejétől, a lincselésbe torkolló „forintvédő” tüntetés feloszlásától kezdve Miskolcon hihetetlenül felgyorsultak az események. Újra felszínre törtek az elfojtott, agresszív ösztönök és a lappangó zsidógyűlölet. Mivel a lincselésnél az egyenruhás rendőrök tétlenek maradtak, általános volt a felháborodás, amikor még aznap este kiderült, hogy a „népítéletet” megtorlás követi. A vasgyáriak úgy érezték, hogy becsapták őket. Meg voltak győződve arról, hogy a társaik, akiket még azon az estén őrizetbe vettek a lincselésben való részvételük miatt, valójában áldozatok, akiket aljasul „beugrattak”. A munkásszolidaritás még azokban a melósokban is gyűlöletet ébresztett a zsidók és a rendőrség ellen, akik erre addig nem voltak hajlamosak.

A rendőrség vezetői és az MKP vezető funkcionáriusai a tüntetés feloszlása után nyomban összeültek, megtárgyalták a kialakult helyzetet. Itt jelentette Fogarasi főhadnagy, hogy távmondát érkezett Tömpe Andrásról, a vidéki rendőrkapitányság politikai osztályának vezetőjétől. A fővárosból érkezett parancs arra utasította a miskolci rendőrséget, hogy tartóztassák le a lincselés tetteseit, valamint az összes rendőrtisztet és közrendőrt, akik mulasztást követtek el. A városi kapitány helyettese, Kiss alezredes, észelve a fokozódó feszültséget, javasolta, várjanak néhány napot az őrizetbe vételekkel, de nem hallgattak rá. Már aznap este és éjjel előállították a gyanúsítottakat, és a Zsolcai kapuhoz, a városi rendőrség központjába vitték őket. Összesen tizenhat lincselőt tartóztattak le, és Fogarasi főhadnagy hallgatta ki őket.

Az indulatokat forrpontig hevítette, amikor elterjedt a hír, hogy a politikai osztályon „a zsidó Fogarasi” gyalázatosan veri és kínozza a fogva tartott munkásokat. A vasgyáriak a hírek hatására úgy érezték: működésbe lépett a „zsidó bosszú”, melynek a rémképét a nyilasok jóval azelőtt a falra festették, hogy Magyarország elveszítette a második világháborút. Az, hogy a lincselések

ügyében épp a zsidó rendőrtiszt végzi a kihallgatásokat, tartalommal töltötte meg, aktivizálta ezt az antiszemita sztereotípiát. A vasgyári munkásokban fel sem merült, hogy felelősség terheli őket a történeleért, ők is a „zsidó bosszú” áldozatainak érezték magukat. Aminek a rendőrség és személyesen két ember volt az eszköze: a zsidó Fogarasi Artúr főhadnagy és Boruzs Lajos nyomozó, aki azonosította azokat, akik Rejtőre támadtak, majd részt vett az őrizetbe vételükben.

Tényleg bántalmazták a kihallgatók a lincselőket? A források nem utalnak erre, bár az is igaz, hogy ekkoriban a „rendőrségi rutin” a terror számos lehetőségét kimerítette. Annál, ami valójában történt, sokkal fontosabb volt, hogy milyen hírek keltek lábra a vasgyári munkások között, ugyanis ezek vezettek a rendőrkapitányság ostromához a Zsolcai kapunál és Fogarasi Artúr meglinceléséhez. 1946. augusztus 30-ai jelentésükben dr. Décsi Gyula és dr. Janikovszky Béla, az ÁVH később hírhedtté vált vezetői beszámoltak a Miskolcon kialakult hisztérikus közhangulatról.

„A kihallgatás során Fogarasi r. főhadgy, Boruzs Lajos r. ny. hdgy. és Koltai r. ny. hdgy. bántalmazták Károly Istvánt, aki az ellene szóló tanúvallomások ellenére konokul tagadott. Ezen kívül Varga Lajost dr. Flóhr Iván őrnagy (a közigazgatási osztály vezetője, szintén zsidó) kétszer arcul ütötte... Este 11 óra tájban 4 őrizettest szabadlábba is helyeztek. Ezek, valamint a nap folyamán kihallgatott és a kihallgatás után elbocsátott személyek, valamint a letartóztatottak hozzátartozói felnagyítva elterjesztették a városban azt a hírt, hogy az őrizetben levőket a rendőrségen bántalmazták. Különösen kitűnt ebben a rémhírterjesztésben Ficsor József, Ocsenás Ágoston, aki még éjszaka, közvetlenül szabadon bocsátása után elment az MKP-pártszervezetébe Miskolcon, és az ott levők előtt túlzott, valótlán híreket közölt a letartóztatottak kínzásáról, s egyben kijelentette, hogy a munkásokat mindenképpen ki kell szabadítani az őket kínzó zsidók kezéből.”¹⁶

A jelentés első változata eljutott Péter Gáborhoz, a politikai rendőrség (később az ÁVO majd ÁVH) vezetőjéhez, és ő vagy Rákosi tájékoztatta Nagy Ferenc miniszterelnököt is. Akárki számolt be neki az eseményekről, politikai okból eltorzította a tényeket, s néhány elcsattant pofont szörnyű kínzásként festett le. (Mint tudjuk, kínzások terén sem Péter Gábornak, sem pedig Rákosinak nem voltak fenntartásai.) Tény, hogy Nagy Ferenc a következőt állította a második miskolci lincselés áldozatáról augusztus 8-án, a Nemzetgyűlésben: „Fogarasi főhadnagy szintén egyvallású volt az előző tüntetés áldozataival, de azt is meg kell mondanom, az eddigi nyomozás során bizonyítottnak tűnik, hogy valóban kegyetlenkedett azokkal az emberekkel, akiket előző nap letartóztatottak.”¹⁷

Nehéz felidézni a vasgyári munkásságot felizgató rémhíreket. Fekete Sándor visszaemlékezése szerint az emberek azt beszélték, hogy Fogarasi égő cigarettát nyomott a letartóztatott tüntetők melléhez, ceruzát döfött az orrukba és a fülükbe. Ezt állította Boros Miklós is, aki a július 30-ai, első lincselésnél a kommunista R-gárda tagja volt, mégis Károly Istvánnal együtt Rejtő nyakába tette a kötelet.

Ezért a rendőrök még aznap este letartóztatták, és Fogarasi hallgatta ki. 1993-ban is ezt állította nekem: „A kapitányságon azt fogták rám, hogy SS voltam, csak eltüntettem a tetoválást a hónom alól. Mindenáron azt akarták kivenni belőlem, hogy ki szervezte a tüntetést, és mi volt vele a célja. Ceruzát döftek a fülembe és az orromba.” (Megjegyzendő, hogy Boros bevallotta nekem, hogy valóban tagja volt a Waffen SS-nek. Ez önmagában nem sokat jelent, hiszen kényszerből sorozták be.) Mivel Fogarasi és a politikai osztály nyomozói pontosan tudták, ki szervezte a lincseléssé fajult „forintvédő” tüntetést, a kihallgatásának nem volt értelme.

Cáfolta a „ceruzával elkövetett zsidó bosszú” verzióját a koronatanú, Boruzs Lajos is. „Fogarasi nem bánt rosszul a letartóztatottakkal. Emlékszem, egyszer bementem hozzá, épp egy munkást hallgatott ki. Ceruza volt a kezében, azzal ütögette az orrát, s közben kérdezgette: »Nem voltál ott, fiam?« Én a kapitányságon véres embert nem láttam. Ott atrocitás biztosan nem történt. Pedig a fogdában is jártam, de egy fogolynak sem volt dagadt vagy kék a teste. Én az életem utolsó percéig vallom, hogy Fogarasit és engem megrágalmaztak, mert egyikünk sem alkalmazott harmadfokú módszereket. Ami engem illet, csak azért nem vettem részt a kihallgatásokban, mert azok között, akiket behoztak, nagyon sok ismerősöm volt. Kifejezetten rokonszenveztem velük, úgy sejtettem, hogy valahonnan a héttérből irányították őket. Végül még azt sem sikerült kideríteni, hogy ki ölte meg Jungreiszt. Ködösítve volt ott minden, senki nem látott tisztán.”

Az „ideológiai köd” kezdettől fogva beborította a miskolci eseményeket. A kommunista párt a nagyüzemi munkásságot képviselte, melynek mintaszerű megtestesítői az öntudatos diósgyőri vasasok voltak. Ezért a politikai rendőrök és az MKP vezetői elutasították a lehetőséget, hogy a párt által megszervezett dolgozók egyik pillanatról a másikra őrlő tömeggé változtak, és feltört belőlük a brutális agresszió és a zsidógyűlölet. Boruzs 1944-ig maga is a vasgyárban dolgozott, és részt vett az ellenállási mozgalomban. De nemcsak ő, Fogarasi is mindvégig „ideológiai alapon” viszonyult a letartóztatottakhoz. Egy-két pofonnál több semmiképp sem eshetett. Komolyabb veréshez idő kell, és Fogarasinak huszonnégy óra sem állt a rendelkezésére a tizenhat munkás kihallgatásához. Eközben Rákosi, Rajk László belügyminiszter és Tömpe András egymás után telefonáltak az ügyben a rendőrkapitányságra, és velük is beszélnie kellett.

1946. július 31-jén Miskolcon elburjánzottak a rémhírek. Nem esett szó többé a feketézők és a spekulánsok elleni harcról. Az emberek elfeledkeztek az inflációs nyomorról, a világháborúról és a deportálásokról, viszont igazolva látták a zsidók vadállati kegyetlenségéről és aljasságáról szóló előítéleteiket. „Zsidó rendőrök törnek ártatlan keresztények életére, ki kell szabadítani őket a kínzóik karmai közül!” Ez volt a jelszó a vasgyáriak között, akiknek már eszükbe sem jutott, hogy a letartóztatásoknak közük volt a hatóságok által többé-kevésbé jóváhagyott és elnézett, előző napi lincseléshez.

Ezen a napon is történt egy incidens, mely kis híján lincseléssé fajult. „Nagyon feszült volt a hangulat a városban. Egy kisebb csoport a Búza téren elkezdett zsidózni. Elkaptak egy zsidót, körbefogták, lökdösték, ordítottak vele. Szerencsére épp arra járt egy nyomozónk, egy volt spanyolos. De azt sem tudta, mit tegyen, annyira elszántak voltak az emberek, nem lehetett beszélni velük. Végül előkapta a nála levő nagy orosz pisztolyt, s háromszor a levegőbe lőtt. Csak így tudta szétkergetni a támadókat, különben ebből is lincselés lett volna” – emlékezett Boruzs Lajos.

Ilyen körülmények között az MKP és a politikai rendőrség vezetői azonnali választásra kényszerültek: engedjenek-e az egyre agresszívabbá váló, hisztérikus tömegnek, vagy pedig szembeszálljanak vele? Ekkorra a miskolci helyzet már országos üggyé vált. Rákosi Mátyás, Rajk László és a lincselők őrizetbe vételére telefonon parancsot adó, vagyis az események menetébe már július 30-án délután beavatkozó Tömpe András folyamatosan foglalkoztak vele. A helyzet kulcsa azonban Péter Gábor kezében volt. Ő ugyanis július 30-án este, de másnap reggel már bizonyosan Miskolcon tartózkodott, s egyeztetette döntéseit a helyi szovjet parancsnoksággal, illetve az NKDV-kirendeltséggel. Ezt állította Lévay Zoltán miskolci képviselő is a Nemzetgyűlésben, amikor augusztus 1-jei, délelőtti felszólalásában azt állította, hogy „a két bekövetkezett gyilkosság utána a diósgyőri munkásság szolidaritást vállalt a gyilkosokkal, és azt követelte, hogy a rendőrség bocsássa szabadon azokat a gyanúsítottakat, akiket Péter Gábor vezérőrnagy úr személyes irányításával a rendőrség őrizetbe vett a gyilkosság közvetlen elkövetése, illetve az abban való részesség vagy felbujtás miatt.”¹⁸

Péter Gábor tehát személyesen került válaszút elé: a „zsidó érdek” vagy a „munkásszolidaritás” mellett áll-e ki? A válasz, tekintettel az MKP ideológiai csőlátására, nem lehetett kétséges. Augusztus elsején, Péter Gábor utasítására, a tömegek óhajának megfelelően szolidaritási tüntetést szerveztek a rendőrség előtt a lincselésért letartóztatott munkások kiszabadításáért. Sem Pétert, sem Rákosit, sem a helyi szovjet parancsnokot nem zavarta, hogy az előzmények után a második tüntetés is elfajulhat. Ezt, ha számoltak is vele, „kisebbik rossznak” tartották, ahhoz képest, hogy a rendőrség összeütközik a munkássággal.

Az MKP kiadta a jelszót: „Engedjék szabadon a Miskolcra elhurcolt munkásfogyókat!” Ezután az országos apparátus nyomban hozzáfogott a tüntetés szervezéséhez. Felhasználták a július 21-ei Miskolcon tartott Rákosi-gyűlés tapasztalatait, és a borsodi üzemek és bányák dolgozóit telefonon mozgósították. Egyes források szerint a különvonatok augusztus 1-jén reggel Csepelről, sőt Győrből is hoztak munkásokat. „Az én rokonságom ezen a napon Békés megyéből jött fel az ingyenes vonattal. De még Szombathelyről is jöttek tüntetni a Zsolcai kapu elé. Ezt csak központilag lehetett megszervezni, mint ahogy azt is, hogy a tüntetést megelőzően az egész vasgyárban leoltották a villanyt, és megszólaltak a szirénák, vagyis lefűjták a műszakot” – emlékezett Urbancsik Mihály, akinek az apja az MKP nemzetgyűlési képviselője volt, és ekkor Diósgyőrben dolgozott.

Az MKP üzemi pártszervezeteinek tagjai városszerte tüntetésre buzdították a munkásokat. De a vasgyár és a gépgyár, a DIMÁVAG dolgozóit nem kellett kapacitálni. „Kinn voltunk az iparvasúttal Pereces előtt, semmiről sem tudtunk. Ahogy augusztus elsején bejöttünk, rögtön láttuk, hogy a nép megint készül valamire. Akkor mondták, hogy tüntetés lesz, mindenki hagyja abba a munkát. Volt ott néhány ismeretlen ember, azok tüzelték a legjobban a népet. Azt mondták, hogy a munkásokat, akiket az első tüntetés után őrizetbe vettek, ütök-verik, ceruzát szúrnak az ujjukba és a fülükbe... A munkások erre feldühödtek, s újra az egyes kapunál gyülekeztek. Megszólalt a hangszóró, és arra buzdított, hogy szabadítsuk ki a testvéreinket. Ezen a tüntetésen már nem kellett bedobni az antiszemita jelszavakat. »Rohadt, kurva zsidók!« »Keresztény embereket ütnek agyon miattatok!« Ilyesmiket kiabáltak az emberek” – mesélte Bogár István, aki akkor fékező volt az iparvasúton.

A tüntetést előkészítők figyelme arra is kiterjedt, hogy a munkások fel legyenek fegyverezve. Vagyis igazi forradalmat rögtönöztek a kommunista irányítás alatt álló rendőrség és egy zsidó rendőrtiszt ellen. „A tüntetőket előre előkészített vasrudak várták a szöggyárnál, a gyári tűzoltó-laktanyánál és az egyes kapunál. A főkapusnak, akit Hornung Gyulának hívtak, nem tetszett a dolog, szólt a rendészeknek, azok meg elvitték és bezárták a stangák egy részét a henger-műnél, azok ott is maradtak” – mesélte ugyancsak Bogár István.

Nyilvánvaló, hogy a politikai rendőrség emberei ugyanúgy konkrét személyekre uszították rá a feldühödött munkásokat, mint július 30-án, amikor a két „feketézőt” vetették oda prédául. Honnan tudtak a tüntetők Fogarasi Artúr származásáról? Ezt csak Kecskés Ferenc és Péter Gábor ismerte, persze közvetlen munkatársa, Boruzs Lajos is tisztában volt vele. „Artúrral minden nap együtt mentünk munkába, és sokat beszélgettünk arról, hogy most már jó világ lesz. Ő igazi, hívő kommunista volt. De azért nem szakított a zsidósággal, jártak hozzá zsidók a lakására. Tartotta a vallást, legalábbis szombaton nem politizált, pedig hívtuk, de akkor mindig otthon maradt. Még szolgálatba se járt soha szombaton. Pedig egyáltalán nem nézett ki zsidónak, olyan volt, mint egy alföldi parasztember, kis bajusza volt.” Fogarasi Artúr, amellet, hogy ideális bűnbak volt, terhére is lehetett Kecskés Ferencnek. Bizonyára tudott a július 30-ai tüntetés előkészítéséről. Logikusnak tűnt, hogy meg kell szabadulni tőle. A párt nyer ezzel egy mártírt, aki már nem lehet terhelő tanú – a kommunisták, mint tudjuk, számos más esetben folyamodtak ehhez a „megoldáshoz”.

Szabadi Béla, a másik nyomozó, aki még emlékezett Fogarasira, egészen másképp vélekedett róla, mint Boruzs. Szavaiból kiütköznek akkori antiszemita előítéletei: „Ami Fogarasi Artúrt illeti, az egy nagy csavargó volt. Szemét ember. Ő volt a főnököm. A beosztottjaival nem bánt rosszul, inkább tartózkodó volt. Viszont a végrehajtásban nem ismert könyörületet. A rendőrség összeszedte a feketéző kereskedőket, a Zsolcai kapuhoz kerültek. De a Fogarasi kiengedte őket. Pedig nagyon haragudott rájuk a város népe. Tudták, hogy mind zsidók.”

A tömeg dühének másik célpontja Boruzs Lajos rendőr nyomozó hadnagy volt, a politikai osztály munkatársa. Az ő nevét azért „dobhatták be”, hogy a szervezők elkerüljék az antiszemitizmus látszatát. Tény, hogy Boruzs vezető szerepet vitt a lincselők letartóztatásában, és az események szemtanúja is volt. Ez a „zsidóbérenc munkásáruló” 1944 előtt munkafelíró, azaz normás volt a vasgyárban, és sok ellenséget szerzett magának. Jó viszonyban volt Fogarasival, logikus, hogy őt nevezték ki Fogarasi „legfőbb pribékjének”.

A második megmozdulás előzményéhez tartozik, hogy a vasgyári munkások, amikor megtudták, hogy az első lincselés második áldozata, Rejtő Sándor életben maradt, küldöttséget menesztettek az Erzsébet kórházba. Megfenyegették a főorvost, ha életben hagyják a malmost, őt ölik meg. Aztán érte mentek a kórházba, hogy kivigyék a rendőrség elé, és agyonverjék. Szerencsére Ágoston Pál népgyógyésznek sikerült megszerveznie a súlyos sebesült Pestre szállítását. A *Haladás*nak adott nyilatkozata szerint a betegszállító autó négy perccel azelőtt gördült ki a kórház kapuján, hogy az őt halálra kereső munkások odaértek.

1946. augusztus elsején, délelőtt Rajk László belügyminiszter értesülve a feszült miskolci helyzetről, telefonon elrendelte a letartóztatott munkások szabadon bocsátását. A tizenkét, még őrizetben levő tüntetőt teátrális körülmények között hazaküldték a rendőrségről. „Úgy tudom, Rákosi személyes parancsára engedtek ki bennünket. Felültettek egy teherautóra, és virágot adtak a kezünkbe. Emlékszem rá, amikor kinyílt a kapu, és a teherautó körbevitt bennünket a városban. Bennünket látva tapsoltak az emberek, és éltették a forintvédőket. A kocs megállt a Fő utcán, s valaki közölünk megköszönte az embereknek, amit értünk tettek” – emlékezett Boros Miklós.

De az előre megszervezett tüntetést, ugyanúgy, mint július 30-án, most sem sikerült „lefújni”. A munkások dűhe elsősorban a zsidók, másodsorban a rendőrök ellen irányult, amit nem csillapíthatott a szemmel láthatóan ép és egészséges munkások elengedése. „Tudtunk az újabb tüntetésről. Kiküldtem egy rendőrt a Gömöri pályaudvarra, hogy tudja meg, tényleg jönnek-e a feltüzelt munkások, ahogy beszéltek. Igaz volt a hír. Akkor már tudtam, hogy az egészet előre megszervezték. Személyszállító kocsikkal hozták a bányászokat Ózdról meg a környékről. Volt náluk dinamit, csákány, pajszer, vasrúd, istenlova. De azt gondoltuk, hogy a gazdasági helyzet miatt elégedetlenkednek, eszünkbe sem jutott, hogy politikai tüntetés készül, és épp ellenünk. Végképp nem képzeltük, hogy elterjesztették rólunk, hogy véreskezők vagyunk, kegyetlenkedünk a munkásokkal és koncként odavetnek bennünket” – mesélte Boruzs Lajos.

A Péter Gábor részére készített jelentés szerint augusztus 1-jén a reggeli órákban a vasgyár üzemi bizottságának tagjaiból és a vezetőségből álló küldöttség érkezett a rendőrségre. Követelték az őrizetbe vett munkások szabadon bocsátását arra hivatkozva, hogy „a feketézőket csupán megérdemelt büntetésük érte utol”. A munkásküldöttség érvelését továbbították Rajk László belügyminiszternek, aki Rákosival egyetértésben utasítást adott a miskolci rendőrségnek a tizenkét munkás elengedésére, és megtiltotta a fegyverhasználatot.

„A Tizes Honvéd utcáig jött a tömeg, és ott, a rendelőnél jelentette be Oszip István, hogy már kiengedték a letartóztatottakat. Néhányan elkezdtek kiabálni: »Nem igaz, nem engedték ki őket!«, meg »Lássuk a saját szemünkkel!«. S hiába találkoztunk a Fő utcán a teherautóval, mely a szabadon engedett forintvédőket hozta, nem hallgattak arra a munkásra sem, aki megköszönte, hogy kiszabadították. Valaki beszélni kezdett a félkarú rendőrrel, aki verte a letartóztatottakat. A hangulat felpaprikázódott, és újra bedobták a jelszót: »Be kell menni!«, »Meg kell nézni, vannak-e benn még!«, és »Adjátok ki Fogarasit, adjátok ki Boruzst!«” – emlékezett Kosovits Gyula.

Ekkor még sem Fogarasi, sem Boruzs nem sejtette, hogy a tömeg a fejüket követeli. „Szembe találkoztunk a tüntetőkkel a Búza téren, a benzinkút mellett. Újra felugrottam egy társzekerre, s rájuk üvöltöttem, hogy mit akarnak, a munkásokat már kiengedtük. Erre az a cigány, aki már harmincadikán is ott volt, a kezében levő aktatáskával, amiben egy húsdaráló volt, felém ütött. Én a fél kezemmel hárítottam az ütést, majd eltörte a karomat. A kocsni ülése alól előszedett egy kötelet, és hátulról a nyakamba tette, hogy akasszanak fel. Valahogy kibújtam, és úgy szájon vágtam, hogy az öklömön látszott a fogának a nyoma. Feldagadt a képe, elkezdett ordítani. »Ez egy rohadt munkásáruló! Ez egy zsidóbérenc, ez egy fasiszta!« Erre Ocsenás meg a társai ráüvöltöttek, hogy hallgass, pofa be. Később, amikor a tüntetők a kapitányság elé értek, a rohadt strici mutogatta a dagadt pofáját, hogy őt a rendőrségen megkínozták. Akkor még sikerült az Artúrral megszabadulnunk a tüntetőktől. Visszamentünk a kapitányságra, és a kapuban megnéztük, hogy rendben van-e a pisztolyunk, majd csőre töltöttünk” – emlékezett Boruzs.

1946. augusztus 1-jén a miskolci utcákon nem volt rendőr, és a helyszínen levő Péter Gábor azt is elintézte, hogy a szovjet hadsereg katonái se zavarják a munkások demonstrációját. De a kapitányság előtt álló őrseget nem vonták vissza, az túl feltűnő lett volna. A Zsolcai kapuhoz érkező tömeget így is meggyőzték arról, hogy ugyanúgy, mint július 30-án, az első lincseléskor, most is szabad folyást engedhet a dühének.

„A második tüntetésen még többen voltak, mindenki a rendőrség ellen vonult. A rendőreink ott álltak a kapuban, fegyverrel a kezükben. Kérdezték tőlem: Szabadkai bácsi, most mit csinálunk? Lőjünk a tömegre? Erre azt mondtam nekik: meg ne próbáljatok löni! Rögtön itt, előttem ürítsétek ki a fegyvereket! Kiürítették a puskákat, én meg felemeltem az egyiket, és megmutattam a tömegnek. Ebből tudták, hogy nem lesz bántódásuk” – emlékezett Szabadkai Béla.

A jelenettel egyidejűleg egy munkásküldöttség, Dusek Lajosnak, a vasgyár kommunista párttitkárának vezetésével végigjárta a rendőrkapitányság épületét, hogy ellenőrizzék, nincsenek-e benn foglyok. Majd az épület ablakából Oszip István, Fekete István és a miskolci szovjet városparancsnok szólt a tömeghez – utóbbi szavait tolmács fordította magyarra –, de a szavak ezúttal sem csillapították az indulatokat.

„Rekedtre beszéltem magam, és meg akartam akadályozni, hogy ne történjék semmi. (!) Megígérték, hogy nem jönnek be a városba. Én megígértém, hogy eljárok a magyar kormánynál a letartóztatottak miatt... Azt mondtam, hogy minden munkás, aki nem bűnös, ki fog jönni. Azt mondták, senki sem bűnös, mert a bűnöst verték el... Kértem utasítást telefonon, és a telefonban azt mondta az egyik elvtárs, hogy talán be vagyok csinálva. Mentem a gyárba, az autóból is kidobtak, beszéltem nekik, de a tömeg azt mondta, itt nincs főispán, se atyáúristen, de az elvtársainkat hazavisszük... A vonat elé akartam magam vetni, hogy megállítsam őket a vonattal, le akartam dobni őket a vonatról. Azt mondták, nem érdekel semmi, mi megyünk Miskolcra az elvtársainkat kiszabadítani” – idézte fel „közbenjárását” Oszip zavarosan és összefüggéstelenül az MKP KV augusztus 2-ai ülésén. Akármit is mondott Oszip és a többi helyi vezető a rendőrkapitányság „ostroma” előtt, a tüntetők figyelmen kívül hagyták. Felismerték ugyanis, hogy a rendőrök nem mutatnak hajlandóságot az épület megvédésére.

„Ne hallgassatok a vezetésre, majd mi rendet csinálunk!” – szölt le a Duksek-féle küldöttség egyik tagja a harmadik emeleti ablakból, letorkollva a szónokokat, akik a jogos követelések teljesítéséről beszéltek, és arra, hogy mindenki térjen vissza a munkájához. »Adjátok ki Fogarasit, adjátok ki Boruzst!«, üvöltötte a tömeg. Csurgott rólam az izzadság, de csak akkor rémültem meg igazán, amikor lenéztem a kapu elé, az őrségre. Láttam, hogy az egyik tüntető odament az egyik rendőrhöz, levette a fegyvert a válláról, és lekezelt vele. Mi több: almát dugott a szájába, és azt mondta: »Inkább ebbe harapj bele!« Ezt jól hallottam, nemcsak láttam. Majd megfagyott az ereimben a vér: hát ezeknek a védelmére vagyunk bízva? Ugyanaz történt, mint két nappal azelőtt: a rendőrök fraternizáltak a tüntetőkkel. Aztán megkezdődött a roham, és még mindig nem értettem, mi történik. Lehet, hogy az őrség hagyja betörni a kaput? Engedik, hogy a tüntetők bejussanak? Páricsi Ernő már nem volt sehol, telefonáltam Glusak őrnagynak. Magyarul mondtam neki: jöjjenek, segítsenek, mert itt elszabadul a pokol. Erre azt felelte: ez magyar belpolitikai ügy, nem avatkoznak bele” – idézte fel Boruzs. Figyelmét elkerülte, hogy időközben Oszip István, Fekete István és az orosz városparancsnok tüntetően távozott a rendőrség épületéből, átengedve a terepet a tüntetőknek a zsidó rendőrtiszttel és a „félkarú nyomozóval” való leszámoláshoz. A feldühödött tömegben ekkorra már többségbe kerültek a dinamitkötegeket és csákányokat emelgető bányászok, akik úgy érezték, ütött a leszámolás órája.

A benyomulók elsősorban Fogarasit, „a zsidó rendőrt” keresték, vele akartak végezni. Nem világos, hogy ő miért nem csatlakozott a többi nyomozóhoz, miért rejtőzött el egyedül az épület szenespincéjében. (Talán egy „jóakarója” meggyőzte, ez a leghelyesebb, mert így nem sodorja veszélybe az elvtársait.) Üldözői a pincében találták rá, talán valaki megsúgta nekik, hogy hol keressék. Azt is beszélték, hogy egy őrizetes prostituált mutatta meg a rejtékhelyét, de ez kevésbé valószínű. Tény, hogy a tüntetők rátaláltak és üldözőbe vették. Két lövést

adott le a pisztolyából, de a lövések célt tévesztettek, pontosabban az egyik egy cigánygyereket sebesített meg. Menekülni próbált, kiugrott a pinceablakon, az udvaron át berohant egy konyhába, de ott elfogták, és a karjánál fogva kivezetették. Az udvaron vascsővel fejbe ütötték, s amikor földre rogyott, bányászcsákányt vágtak a tarkójába. A karját ugyanezzel a szerszámmal egy stráfkocsihoz szegeztek, mely időközben, a nyitott kapun át behajtott a rendőrség udvarára. A kocsi a tömeg örjöngése közben mintegy hetven métert vonszolta, miközben ütlegették. Vagyis szinte pontosan úgy halt meg, mint két nappal előtte Jungreis. Később a testét kivitték az épület elé, mert lámpavasra akarták akasztani, de a tolongás miatt ez nem sikerült. Végül feldobták a vasgyár teherautójára, mely elindult vele, majd mikor a motorja meghibásodott, megállt. Ekkor újra ledobták a kövezetre, rugdalták és taposták.

Boruzs Lajos csak ezért került el ugyanezt a sorsot, mert őt csak azután keresték a tüntetők, miután már Fogarasival végeztek. Ő sem remélt védelmet a társaitól, ezért bevetette magát a fegyverszobába. Az ajtóval szemben felállított egy golyószórót, és elszánta magát, hogy a végsőig harcol az életéért. (Hasonlóan viselkedett dr. Flóhr Iván őrnagy, a közigazgatási osztály vezetője, aki a bűnjelraktárban rejtőzött el.) Boruzs később elbújt egy iratszekrényben, melyet az őt kereső tüntetők már átkutattak. Itt két óra múltán, csőre töltött pisztollyal a kezében, a hőségtől és az izgalomtól elájult, és kizuhant.

A tüntetőket, miután meglincselték Fogarasit, és feldúlták a rendőrkapitányságot, végül egy orosz őrzőjárat oszlatta szét. Alig fél tucat katona csinált rendet a Zsolcai kapunál: mintha a munkások tudták volna, hogy amikor megjelennek az oroszok, szét kell oszolniuk. Ekkor szedték fel a kövezetről Fogarasit, aki még élt, csak fél óra múlva, az Erzsébet kórházban halt bele a sebeibe.

A rendőrkapitányság elleni roham idején Jeckel Géza, a diósgyőri internálótábor parancsnoka szabadon engedte a foglyait, köztük szép számú volt nyilast. Valószínűleg ezúttal is parancsra cselekedett, ugyanis a második tüntetés szervezőinek érdekében állt, hogy a megmozdulás fasiszta jellegét kidomborítsák.

A megmaradt miskolci zsidók számára, akik már a „forintvédő” tüntetés hatására behúzódtak a lakásaikba, a nyilasok feltűnése tette nyilvánvalóvá, hogy visszatért a közelmúlt. „Közel laktunk a rendőrséghez, ezért bezártuk az ajtókat és az ablakokat, és vártunk. Hallottuk, amint a tömeg munkásmozgalmi dalokat énekelve közeledik, majd azt az ujjongást, amikor betörték a kaput, végül pedig az artikulálatlan üvöltéseket. Estefelé csöngettek. Egy Váradi nevű dinnyeárus állt ajtóban két társával, és a bátyámat, György Sándort kereste. Váradi 1944 novemberében Pesten elvitette őt a nyilasokkal, és ő ezt csak a véletlen szerencse révén élte túl. A felszabadulás után a bátyám feljelentette Váradit, akit később ezért és más gáztetteiért öt évre ítélték. Szerencsére csak azt követelte, hogy a bátyám azon nyomban, írásban vonja vissza a feljelentést. Ezt a bátyám megtette, mire a nyilas eltávozott” – mesélte a Tel Avivban élő dr. Barta Júlia, az 1945 őszén, tucatnyi tanulóval újra indított, majd megszüntetett miskolci zsidó iskola volt igazgatója.

Az 1946. július 30-ai és augusztus 1-jei miskolci megmozdulásokat a már akkor is hegemon helyzetben levő MKP igyekezett eltitkolni. Főleg az események „zsidó vonatkozásairól” nem lehetett beszélni. Amikor a miskolci hitközség temetkezési egyletében felmerült, hogy az 1929-ben református hitre áttért Fogarasit, akinek eredeti neve Frenkel volt, minthogy hozzátartozói erről nem rendelkeztek, a vallási törvények szerint kellene eltemetni, óriási botrány tört ki. „Beállított egy Pestről érkezett rendőrtábornok – alighanem Péter Gábor –, és közölte, hogy ha ragaszkodunk a zsidó temetéshez, olyan pogrom lesz Miskolcon, amelyet még nem látott a világ” – emlékezett a Hevra Kadisa egykori alkalmazottja, a Haifában élő Schwartz Klári.

Fogarasi Artúrt végül díszsortúzzal, kommunista ceremóniával hantolták el. Ugyanakkor a kiskisgazda Futó Dezső „fasiszta terroristáknak” nevezte a Nemzetgyűlésben a pogrom végrehajtóit, és Antl Ödön, az FKGP zsidó képviselője hiába követelte, hogy hozzák nyilvánosságra az ügyben letartóztatottak névsorát és a nyomozás eredményeit. Ettől a rendőrséget felügyelő MKP elzárkózott, nem bocsátotta közre a miskolci lincselések nyomozati aktáit, önmagának tartotta fenn az események értelmezésének a jogát. Az fel sem merült, hogy a lincselőkkel szemben alkalmazzák „a demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről” szóló, az MKP követelésére született 1946. évi VII. törvényt, melyet a kortársak már a meghozatalakor „hóhértörvénynek” neveztek.

Augusztus 1-jén a parlamentben botrány tört ki a miskolci lincselések miatt, melyet a *Nemzetgyűlési Napló* megörökített, de a sajtó egyetlen szót sem szólt róla. Lévy Zoltán (Magyar Szabadság Párt): „Méltóztassék ezt az ügyet a legkomolyabban felfogni, a legerélyesebb, leggyorsabb intézkedéseket megtenni, parlamenti vizsgáló bizottságot kiküldeni (*Úgy van! Úgy van! Élénk helyeslés a kiskisgazdapártban*), és ezen ügy hátterének megállapítására utasítani a belügyminiszter urat (*felkiáltások a kiskisgazdapárt és a szabadságpárt soraiban*): Mondjon le!, hogy a legerélyesebben, pártatlanul, sürgősen vizsgálja ki ezt az ügyet. (*Antl Ödön, FKGP*): A rendőrség ellen is folytassák le a vizsgálatot! Két rendőr is meg tudta volna akadályozni az egészet. (*Révai József, FKGP*) Igen, lőni a tömegre, ahhoz értenek! (*Nagy zaj. Az elnök csenget.*) Elnök: Patonay Elek képviselő urat illeti a szó. Patonay Elek (FKGP): T. Nemzetgyűlés! A magyar demokrácia a köztársaság megalakításával kormányunk egyik legnagyobb lépését tette meg. A köztársaság védelméről szóló törvény pedig ennek megőrzését van hivatva szolgálni. A magyar demokrácia tekintélyét megőrizni mindannyiunk feladata. A magyar demokrácia törvényeinek tiszteletben tartását és szolgálatát elmulasztani büntetlenül senkinek sem szabad. Annál megdöbbentőbb számunkra, hogy a magyar demokrácia törvényeit éppen a belügyminiszter úr szegi meg. (*Felkiáltások a kiskisgazdapárt soraiban*: Le vele! Mondjon le még ma!)”

A második miskolci lincselés után egy nappal, augusztus 2-án ülést tartott az MKP Központi Vezetősége. Ezen Rákosi Mátyás, a párt főtítkára és Oszip István Borsod megye főispánja, az események egyik szereplője értékelte a történeteket.

Az ülés jegyzőkönyve az egyetlen fennmaradt dokumentum, amely azt tükrözi, hogy az MKP valamiképp megpróbálta értékelni és értelmezni az év tavaszán jelentkező, majd a nyári hónapokban kulmináló antiszemita hullámot, amely számos vidéki településen atrocitásokba torkollott, és ennek politikai következményeit.¹⁹ Rákosi Mátyás 1946. augusztus 2-án a Központi Vezetőség ülésén az események értékelésekor konkrét tényeket, valóságos jelenségeket állított összefüggéstelen, logikátlan sorrendbe, s ezek alapján képtelen koncepciót vázolt fel. Beszélt a február 23-ai ózdi antiszemita tüntetésről, a szentesi rendőrkapitány, Lakos József meggyilkolásáról és a napokkal ezelőtt lezajlott miskolci lincselésekről. Ezeket az eseményeket egy olyan „ellenséges központ” művének mutatta be, melynek révén egyesek meg akarják hiúsítani az MKP által kezdeményezett, országos horderejű politikai törekvéseket. Kifejtette, hogy „a reakció ellentámadásba megy át”, mert „egy-egy jelentős lépésünk előtt vagy azzal kapcsolatban számunkra meglepő, váratlan és kellemetlen események történnek”. Rákosi említést sem tett a vérvád-hisztériáról, melynek első, nagyobb kitörése a kunmadarasi pogrom volt, holott a nyár folyamán a politikai rendőrségen még számoltak azzal, hogy a résztvevőit komoly „összeesküvés per” keretében vonják majd felelősségre. A KV-ülés jegyzőkönyve szerint Oszip István Borsod megye főispánja hasonlóan számolt be az eseményekről.

Az MKP képtelennek bizonyult arra, hogy értékelje és elemezze az 1946 tavaszán és nyarán jelentkező magyarországi antiszemita hullámot, és erre a kommunisták később sem tettek kísérletet. A pártvezetők elejtett megjegyzései arra utalnak, hogy a lincselések formájában is megnyilvánuló zsidógyűlölet „össereje” megrettentette és lenyűgözte őket. Az antiszemitizmust a „népi életöszön” megnyilvánulásának tartották, rossz irányba tévedt, de alapjában véve egészséges indulatkitörésnek, mellyel rendkívül óvatosan kell bánni, de adott esetben, fontos politikai cél érdekében fel lehet használni. Ezt az álláspontot, melyet az MKP legfontosabb vezetői származásukra való tekintet nélkül elfogadtak, természetesen igyekeztek titkolni, tekintettel a Horthy-korszak antiszemitizmusára és a második világháborús népiirtásra, mellyel semmiképp sem vállalhat- tak közösséget.

Következtetni lehet arra is, hogy a rendőrség politikai osztálya egy ideig monstre pert tervezett a miskolci lincselések ügyében, a valóság teljes meghamisításával. Az első koncepcióról a *Világosság* augusztus 11-ei száma adott hírt. „Eddig negyven embert vettek őrizetbe a miskolci tüntetés miatt. Tömpe András rendőr vezérőrnagy közel egy hete folytatja a nyomozást Miskolcon a kilengések ügyében. Az már bebizonyosodott, hogy a felbujtók ismert jobboldaliak és a demokratikus pártokba befurakodott nyilasok voltak, akik hetek óta készüldtek aljas cselekedetükre. Különböző röpcédulákat nyomtattak a munkás- ság bujtogatására, amelyekben uszítottak a fennálló demokratikus rend ellen. Megállapították, hogy a felbujtók Budapestről kapták az utasításait, és ezért az ügybe bekapcsolódott a budapesti rendőrség politikai osztálya is. Kiderült az is, hogy a fasiszta lincselők budapesti felbujtói több vidéki városban is

szerveztek hasonló tömegmegmozdulásokat, és így kívántak fellépni a demokratikus rend ellen. Miskolcon tovább folynak az őrizetbe vételek, és a Budapestre hozott tettesekkel együtt eddig 40 embert állítottak elő” – olvasható a *Világosság* 1946. augusztus 11-ei számában.

A kettős lincselés megítélésében nézeteltérés lehetett Tömpe András és Péter Gábor között – a „fővárosból irányított összeesküvést” valószínűleg az előbbi találta ki. Péter viszont inkább olyan miskolci személyeket kívánt bűnbakként elítéltetni, akiknek az ügyét a koalíción belüli harcokban fel lehet használni. Perre azonban végül nem került sor. A Budapesti Népbíróság Gálfalvy István vezette tanácsa ugyan 1947. január 13-ára, majd 31-ére kitűzte az ügy tárgyalását, végül azonban az összes gyanúsítottat, mintegy negyven embert tárgyalás nélkül szabadon engedtek. Már Rákosi 1946. augusztus 3-ai rádióbeszéde, melyből a *Világosság* augusztus 6-ai száma idézett, előre vetítette, hogy a két tüntetés résztvevőivel elnézően bánnak majd. „Ami Miskolcon történt, kísérlet volt a szanálás megzavarására. Ezt meg kell értenie minden munkásnak, aki azt hiszi, hogy a demokrácia és a jó pénz védelmére szolgált, amikor ilyen kilengésekre ragadtatta magát, és még tetézte ezt azzal, hogy a védelmére kelt azoknak, akiket a demokrácia törvénye felelősségre akart vonni.”

Augusztus 4-én délután Stöckler Lajos és más zsidó vezetők felkeresték Nagy Ferenc miniszterelnököt, aki haladéktalan intézkedéseket ígért. A kormányfő ezt követően határozott hangú nyilatkozatban ítélte el az antiszemitizmust. A miskolci rendőrség teljes tisztikarát felfüggesztették, az állomány felét elbocsátották. A miskolci rendőrség augusztus 11-én hajnalban nagyszabású razziát tartott „nyilasokat és nyugatosokat” keresve. Ennek során állítólag három-négy ezer embert igazoltattak, több lakásban találtak „reakciós” iratokat és fegyvereket.

A budapesti főkapitányság politikai rendészeti osztálya által lefolytatott nyomozás során több száz embert kihallgattak. A bántalmazások közvetlen elkövetőiként 12 főt (köztük egy nőt), felbujtóként további hat férfit adtak át az ügyészségnek. A budapesti Népjúrság 1946 szeptemberében végül 35 ember, többségében vasgyári munkás és MÁV-alkalmazott ellen emelt vádat. Az ötvenoldalas vádirat igyekezett elmosni az esemény antiszemita jellegét.

A lincselők tárgyalását 1947. január 13-ára tűzték ki a budapesti Népbíróságon, de a tanácsvezető bíró betegségére hivatkozva kétszer is elnapolták. 1947. február 20-án valamennyi gyanúsítottat szabadlábra helyezték, amit egy áprilisban készült riport szerint a miskolci közvélemény megnyugvással fogadott. A helyi zsidókat megosztotta a hír: „Egyik részüket valósággal elkésérette a bíróság döntése. Mások viszont úgy vélekedtek, hogy ez az intézkedés valószínűleg lecsillapítja a város forrongó hangulatát, amely egyáltalán nem a letartóztatásban lévők ellen irányult. Sőt...” 1948. június 17-én a tettesek amnesztiában részesültek.²⁰

A Rejtő életét megmentő Boruzs Lajos majdnem olyan rosszul járt, mint azok, akik meg akarták lincselni. Közel két hónapig tartották fogva Budapesten,

ahová az augusztus 2-án Miskolcra látogató – és ott demagóg, de hatásos beszédet mondó – Rajk László gépkocsiján szállították fel. „Szadista kihallgatási módszereiért” bűnhődött előbb a katonapolitikai osztályon, majd a Markó utcában. Szeptember végén szabadult, de addigra kizárták az MKP-ból, és kitették a rendőrségtől. Végül Rajk László segítségével, akit sikerült meggyőznie az ártatlanságáról, visszakerült a testülethez, s Pesten dolgozott, többnyire adminisztratív beosztásban, korai nyugdíjazásáig.

A *Magyar Nemzet* tudósítója 1947 februárjában, a tüntetők elengedése előtt kérdezte Oszip Istvánt. A rövid időre felfüggesztett, majd állásába visszahelyezett kommunista főispán ezt válaszolta: „Miért piszkálnak egy ügyet, amikor végre elcsendesedett? Mit akarnak már megint tőlünk? Ami Miskolcon történt, nem volt pogrom, nem előkészített cselekedet volt. Az éhes emberek akaratlan dühkitörése volt. A bíróság majd dönt. Szerintem mindegyikük számára enyhítő körülmény, hogy félrevezették őket.” Oszip nyilatkozata már jelezte, hogy az MKP (majd az MDP, utóbb az MSZMP) egyszerűen nem akart emlékezni arra, hogy mi történt 1946 nyarán Miskolcon. Ezután, egy balul sikerült, de szerencsére halálos áldozatot nem követelő csepeli incidens után az MKP felhagyott a „forintvédő kampánnyal”. Az eseményeket „tabusították”, a párt el akarta felejtetni a kettős miskolci „népítéletet”, mely a magyar munkásmozgalom történetének egyik legnagyobb szégyene volt.

Az, ami 1956. október 26-án történt Miskolcon, a Zsolcai kapunál, azt bizonyítja, hogy az 1946-os nyári lincselések mégsem merültek feledésbe. Pedig a világ időközben teljesen átalakult. Rákosi Mátyás vezetésével kiépült az egypártrendszer, a „népi demokrácia”. A rendszer „feszített tervgazdálkodást” és kíméletlen terrort hozott Miskolcra is, majd mikor az utóbbi meggyengült, kirobbant a forradalom. Ez Miskolcon, mint ismeretes, az 1949-ben alapított, Rákosi Mátyás nevét viselő Nehézipari Egyetemen kezdődött, a diákok október 22-ei gyűlésével, és egészen a második szovjet intervencióig, november 4-éig tartott. A városközpontban végbement spontán lincselésnek kevés köze volt az egyetemisták forradalmához. Inkább azt a pszichológiai megállapítást igazolta, hogy „az elfojtott visszatér”. Mind az 1946. július 30-ai és augusztus 1-jei, mind az 1956. október 26-ai eseményekben kulcsfontosságú szerepet játszott a hatóságok, illetve a rendfenntartó erők elbizonytalanodása, feltűnő határozatlansága. Ezzel mintegy azt üzenték a tömegnek, hogy nem kell tartania a megtorlástól, kockázat nélkül kiélheti agresszív hajlamait. 1956. október 23-a után az állampárt, az MDP felbomlása, a rendfenntartó erők dezorganizálódása tette lehetővé, hogy a miskolci tömeg újra „népítéletet” hajtson végre.

Természetesen nem szabad elfeledkezni a tágabb összefüggésekről. Mindekelőtt arról, hogy az 1956-os forradalom nem lokális jellegű esemény, hanem az egész országra kiterjedő, spontán indíttatású tömegmozgalom volt, melyet a kommunista egypártrendszer alatt végbement életszínvonal-romlás, a brutális terror és a nemzeti érzéseken esett sérelem együttesen váltott ki. 1956-ban

a tömeg elkeseredése, indulatai erősebbek voltak, mint tíz évvel azelőtt, és az egész megmozdulás az elnyomó kommunista rendszer, illetve annak erőszak-szervezete ellen irányult.

Az 1956-os lincselések kiváltó oka hasonlított a tíz évvel azelőttihez, és a helyszín is ugyanaz volt: a Zsolcai kapunál levő megyei rendőr-főkapitányság. Előtte, a téren, a fővárosból érkező hírek hatására és érzékelve a rendfenntartó erők elbizonytalanodását, emberek, zömmel gyári munkások gyülekeztek. Elterjedt közöttük, hogy az épületben forradalmárokat tartanak fogva úgy, ahogy 1946-ban a „forintvédő” munkásokat. A főkapitányságra újra beengedték a tüntetők küldöttségét, tagjai jelen voltak öt, még őrizetben levő felkelő szabadon bocsátásánál. Ez azonban, éppen úgy, mint tíz éve, csak fokozta a tömeg haragját. A tüntetők erős nyomást gyakoroltak az épületre, főként a kapura. Ekkor az események rossz irányba fordultak. Az őrség egyik tagja, Antal Zoltán törzsőrmester sorozatot lőtt a kapu mennyezetébe, hogy megállítsa az embereket. Amire az épületben tartózkodó, pánikba esett államvédelmisek tüzet nyitottak a téren összegyűltekre, és kézigránátokat dobtak a tömegbe. Három halott maradt a kövezeten, köztük két fiatal lány és egy idős ember. Az egyik lelőtt lány, „az alig 18 éves Grómusz Mária holttestét teherautón hordták körbe a városban, magasra szítva a gyűlölet hevét”.²¹

„A lövetés nemcsak az épület előtt, hanem a főkapitányságon belül is óriási pánikot keltett, mindenki azonnal a tíz évvel korábban történetekre gondolt” – írja az események krónikása, Szakolczai Attila. Ő jegyzi meg azt is, hogy a pártvezetőség már előző nap, október 25-én tartott az 1946-os események megismétlődésétől, ezért is vitték ki az aznapi tüntetést az Egyetemvárosba. Vagyis a „minta-követő” lincselés benne volt a levegőben, és a baljós előérzet valóra vált.

A rendőrség vezetői kétségbeesetten keresték a kapcsolatot az újonnan létrejött forradalmi szervvel, a megyei munkástanáccsal. Azt remélték, így le tudják csillapítani a főkapitányság ostromára készülődő tömeget. A főkapitány bűnügyi helyettese, Gáti Gyula rendőr alezredes egy Miklós Zoltán nevű nemzetőr kíséretében kiment a kapun, át akart vágni a tömegen. A zsidó származású, egyenruhájára kabátot terítő rendőrtiszt állítólag a munkástanács valamelyik vezetőjét akarta odahívni, hogy vegye át a rendőrség és az államvédelem vezetését, és tárgyaljon a felizgatott tömeggel. De Gáti Gyulát a tömeg felismerte úgy, ahogy a malmosokat a diósgyőri villamos megállójában. Bár az őt kísérő nemzetőr megpróbálta elrejteni Gátit egy közeli ház pincéjében, üldözői megtalálták, előráncigálták, és eszméletlenre verték. Testét a gránátszilánkoktól megsebesült, majd egy agyonlőtt ló teteme mellé húzták. Gáti ekkor még élt, és arccal a ló vérébe fordulva fújta ki és szívta be a vért. A földön fekvő, haldokló férfit 30-40 ember vette körül: bűdös zsidózás közben köpdösték, vallotta az egyik szemtanú. Egy másik tanú szerint ennél sokkal többen voltak. Ordították, hogy ez nem magyar ember, zsidó, hazaáruló, tömeggyilkos, népgyilkos. Ezután Gátit nyakánál fogva egy teherautó mögé kötötték, hasonlóan, mint Jungreis Ernőt a társzekérhez. A zenepalotához vonszolták, és ott a megrongált

szovjet emlékműre akasztották. Volt, aki ezt kiabálta: „Itt hozzuk a magyarok gyilkosát!”

Nem állíthatjuk, hogy a tömeg, amely a leadott lövésektől és a rájuk dobott és felrobbant kézigránáttól felbőszült, eleve a „kommunista zsidókkal” akart végezni. Amikor Gáti Gyula kilépett az épületből, és szembe találta magát a tömeggel, a miskolciakon erőt vett az azonnali igazságtétel indulata. Ez volt a pillanat, amikor az 1946-os, addig elhallgatott lincselés mintája előkerült a tudatalattiból, a kollektív emlékezetből. Feltámadt az 1944 előtti nyilas propaganda hírhedt toposza, a „zsidó bosszú”. A bűnbakot Gáti Gyula személyében találta meg. Elterjesztették róla, hogy a revolveréből az ablakon át a gyülekező tömegre lőtt, de ezt semmiféle bizonyíték nem támasztja alá.

A tragikus történetben számos kérdés máig megválaszolatlan. Többek között az is, miért vállalkozott Gáti Gyula a reménytelen küldetésre? Miért hagyta el a rendőr-főkapitányság átmenetileg még biztonságot nyújtó épületét, és vonta magára a tömeg haragját? Nem lehet kizárni a lehetőséget, hogy rendőrtársai áldozatként kínálták fel a zsidó alezredest, és rákényszerítették, hogy hagyja el a főkapitányságot. Figyelemre méltó, hogy az első 1956-os lincselésre még a „miskolci Bastille” elfoglalása előtt került sor. Elképzelhető, hogy a rendőrség és az állambvédelem pánikba esett vezetői ugyanazt a sorsot szánták Gátinak, mint Fogarasi Artúrnak, a másik zsidó származású rendőrtisztnek 1946. augusztus 1-jén.

Gáti meglincelése, majd tetemének felakasztása után a tüntetők megostromolták főkapitányságot annak ellenére, hogy a védők kitzúzték a fehér zászlót. A benyomuló bányászok, bár felforgatták az épületet, és két rendőrtisztet (Ráduly József századost és Strelecz János hadnagyot) agyonverték, nem találták meg az időközben elmenekült parancsnokot, Kucsera László alezredest. Máig sem tudjuk, ki adott arra parancsot, hogy löjenek a főkapitányság előtt gyülekező tömegre. Másnap, október 27-én kihozták a börtönből Antal Gyula rendőr törzsőrmestert, aki a kapuban először sütötte el a fegyverét. A megyei tanács ablakából az utcára dobták, majd agyonverték, és az ő testét is felakasztották a szovjet emlékmű talapzatára.

A Gáti Gyula meglincelésekor feltámadt, 1944-ből és 1946-ból ismert antiszemita indulatok vezettek rövidesen újabb személy, Freimann Lajos meggyilkolásához. Ő egy Nemes nevű társával együtt nem csupán látta Gáti meglincelését és felakasztását, hanem felháborodottan el is ítélte azt. Hangosan kijelentette, hogy „ez borzalmas, amit tettek; ez állati, amit csináltak. Ezek nem emberek, ez vandalizmus”. Szavaival felhívta magára a figyelmet. Erre a társával együtt lezsidózták, mire visszamentek a szállodába, ahol laktak. De a tömegben ekkorra elterjedt, hogy ő a felakasztott Gáti bátyja. Freimann a szállodában fogták el a személyzet segítségével. A szovjet emlékműhöz hurcolták, majd a már halott Gáti mellé akasztották. Alsótestét lemeztelenítették: hogy lássák, körül van-e metélve, azaz zsidó-e. Az volt.

Függetlenül attól, hogy Freimann valóban gombkereskedő volt-e, ahogy az irataiban szerepelt, vagy sem, halálának körülményei egyértelműen a tömeg

„antiszemita fertőzöttségére” utalnak. És arra is, hogy a lincselő tömeg képtelen volt szembenézni Gáti Gyula meglincselésével. Az emberek „eltették láb alól” a nemrég elkövetett gyilkosság tanúját, bosszút álltak azon, aki az őrzöngésüket szembesítette az erkölcsi törvénnyel. Jellemző, hogy az október 26-án végrehajtott második lincselés miatt őrizetbe vett egyik elkövető 1957-ben, a rendőrségi kihallgatás során milyen kijelentéseket tulajdonított Freimann Lajosnak: „Megálljatok, piszkos magyarok, majd még sor kerül rátok!” Egy másik szerint azt kiáltotta, amikor a felakasztott Gátit meglátta: „Egyszer ezért még megszövednek a magyarok!”

A 1956-os a lincselésekről a forradalom elfojtása után évtizedeken át nem lehetett nyilvánosan beszélni. Ugyanúgy, mint az 1946-os népítéletekről.²² És persze némaság övezte a miskolci zsidók deportálását, illetve a Létrástetőn, Hejőcsabán és másutt, a máig sem azonosított helybeliek részvételével elkövetett gyilkosságokat is. Ezek a szörnyű történetek egy másik, nagyobb eseménysorozat „mellékszálaiként” éltek csak a köztudatban, szerepeltek a visszaemlékezésekben. Mintha ezek az események nem is gyakoroltak volna befolyást arra, ami később történt a városban. A deportálás „a háború velejárója” volt, az 1946-os lincselések az inflációs nyomorból és a vérvádból fakadtak, és a miskolciak máig összekeverik őket az 1956-os „forradalmi kilengésekkel”. Az pedig, hogy ez a három történet valamiképpen össze is függhet, senkiben sem merült fel. Pedig a tragikus események nyilvánvalóan összefüggtek.

Nem tudjuk pontosan, hogy a miskolci lincselések és azokat „felvezető” antiszemita kampányok hogyan hatottak a kisebb településeken élő zsidókra. Félelmet tükröz egy Jánoshalmáról érkezett, 1946. augusztus 5-én kelt levél, amelyet a Magyar Izraeliták Országos Irodájába, Stöckler Lajos elnöknek címeztek. Szövegét minden kommentár nélkül, a miskolci lincselések epilógusaként közlöm.

Elnök úr!

Ön vezette a küldöttségeket – a miskolci tragikus ügyben – a Miniszterelnök elé. Önt tartom tehát a magyar zsidóság mai vezérének. Ezért intézem a soraimat Önhöz, Elnök úr!

Sajnos, úgy a miskolci, mind a számos azt megelőző esetek bizonyítják, hogy a zsidókat úgy a kiskasza, mint a munkáspártok egyaránt gyűlölik. Az egyik félnél azt hangoztatják és plakatírozzák: „Halál a kommunistákra, halál a zsidókra!”. A másik félnél meg: „Halál a kiskaszdákra, halál a zsidókra!”

A zsidókat mind, mind gyűlöli, s kész azokat mind egy szálig kiirtani, akár bűnös, akár ártatlan az. Már most a kérdés az: van-e, aki a zsidókat megvédi? Ugyebár – mint már sajnos tapasztalatból tudjuk – nincs. A nagy kérdés tehát: mitévők legyünk? Hagyjuk magunkat bárány módra leöletni, legyilkolni, agyonveretni? Ugyebár nem! Tehát mit?! Erre akarok felelni.

Nézetem szerint nincs más lehetőség, mint hogy a megszálló csapatok védelmébe helyezzük magunkat. Ezt kérni kell tőlük. Itt már – vagyis Magyar-

országban – zsidónak élni nem lehet. Evvel, remélem, tisztában vannak a zsidók. Tehát innen el! Ki kell vándorolnunk. Engedje ki az orosz katonai hatóság a zsidókat az országból. Ne kelljen azoknak illegálisan innen kijutniuk. S míg a kivándorlás tart – s az, tekintve a palesztinai helyzetet, elhúzódhat 1-2 évig is –, addigra tartsa a Vörös Hadsereg megszállva az országot a mi megvédésünk szempontjából. Ezt a lépésünket előzőleg a magyar kormány tudomására kell hozni azzal a hozzátoldással: ők vagy nem akarnak, vagy nem tudnak minket megvédeni.

Elnök úr, ne hagyja magát ezen akciótól senkitől sem eltántorítani. De a magyar kormánytól sem. Ígéretükben bízni nem szabad, mivel hatalmuk nincs. Karhatalmuk – amint tapasztalhattuk – megbízhatatlan. Sőt, félő, ha az oroszok elhagyják az országot, a karhatalom is ellenünk, zsidók ellen fordítja a fegyvert. S akkor az a kis maradék zsidóság is elpusztul mind egy szálíg. Ezt összetett kézzel, birkatürelemmel bevárnunk nem szabad.

Sokat, sokat gondolkozom tragikus zsidó helyzetünkön, de más megoldást, mint kérni a megszálló csapatok védelmét – nem tudok.

Hittestvéri üdvözlettel, kész híve

Reinhardt Mór
Jánoshalma²³

JEGYZETEK

- 1 Hermann Imre: *Az antiszemitizmus lélektana*. Budapest, 1990, Cserépfalvi, 101–102.
- 2 Lásd erről Szabó Tünde Judit: *A miskolci zsidóság története és demográfiája a kezdetektől a vészkorszakig*. Miskolc, 2011.
- 3 Idézi Randolph L. Braham: *A népiártás politikája, I–II*. Budapest, 2015, Park Könyvkiadó, I. kötet, 787.
- 4 Hozzáférés: http://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/kis_jozsef_felszabadulas_a_landsmann_gyilkosság_0
- 5 Kopácsi Sándor: *Életfogytiglan*. Budapest, 1989, Bibliotéka, 27.
- 6 Fekete Mihály: Emlékeim Rajk Lászlóról. *Kritika*, 1983/11, 14.
- 7 Idézi Ständeisky Éva: Antiszemita megmozdulások Magyarországon a koalíciós korszakban *Századok*, 1992/2, 291.
Megjegyzendő, hogy a kommunista aktivisták nem tudták kinyomozni, ki festette fel a jel-szavakat.
- 8 *Vasárnapi újság, az elhangzott rádióbeszélgetések szövege*. Budapest, 1989, Új idő kiadása, 124. Beszélgetés Fekete Sándorral.
- 9 Deutsch Lajos (Izrael) közlése.
- 10 PIL (Politikatudományi Intézet Levéltára) 274. f. 38. ö. e.
- 11 Pelle János: *Az utolsó vérvádak*. Az etnikai gyűlölet és a politikai manipuláció kelet-európai történetéből. Budapest, 1995, Pelikán kiadó, 214.
- 12 Varga F. János: A miskolci népiárterület. 1946. *Medvetánc*, 1986/2–3, 297.
- 13 A Magyar Rendőrség Vidéki Főkapitánysága Politikai Osztályának összefoglaló jelentése, 1946. augusztus 30., 2. old. MTA-TTI irattára, B-VII/b-190. Továbbiakban: Jelentés.
- 14 Nemzetgyűlési Napló. A Nemzetgyűlés ülése 1946. évi augusztus hó elsején, csütörtökön, 709.
- 15 Jelentés 5.

- 16 Jelentés 6.
- 17 Nagy Ferenc az emigrációban már óvatosabban fogalmazott, bár a részletekre már nem emlékezett pontosan: „A tüntető tömeg kiszabadította a gyilkosokat, akik elpanaszolták, hogy az éjszakai kihallgatáson egy zsidó rendőrtiszt igen erőlyesen bánt velük.” Nagy Ferenc: *Küzdelem a Vasfüggöny mögött*. Budapest, 1990, Európa, I. köt., 324.
- 18 *Nemzetgyűlési Napló*, 1946. augusztus 1. Lévy ekkor még az előző napi hírek alapján úgy tudta, hogy a lincselők Rejtőt is megölték.
- 19 Közli a *Társadalmi Szemle*, 1990/11, 78–86. Ständeisky Éva bevezetőjével.
- 20 Hozzáférés: http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=140:antiszemita-zavargasok-pogromok-es-vervadak-1945-1948&catid=16:esetek
- 21 Szakolczai Attila: *A vidék forradalma, I–II*. Budapest, 2001, 1956-os Intézet, I. kötet, 79.
- 22 A korabeli sajtó töredékesen és torzítva írt az 1946-os lincselésekről, csak 1986-tól kezdve jelentek meg róluk feldolgozások. Összesen: Varga 1986. Pelle 1996, 189–247; Ständeisky 2007, 159–173; Szabó 1995. Az eseményekről készült dokumentumfilm címe: *Kő a sírra*. MTV produkció, 1997. Rendezte Vitézy László.
- 23 ÚMKL (Új Magyar Központi Levéltár) XXXII-7-a d

Fátol Zoltán: A nagy kerék körül (rézkarc, aquatinta, 149×196 mm, 2017)

André András

Baracska

Az érzékszervek sűrű szövetén
ízesebb szót aligha szűrtem én.
Baracska mézédese ringló számban,
barack-lebenybe süppedt langyos íny.

Fölfeslő dinnye, festett rikoltás,
brazil-zöld, forró-égövi sárga.
Bódít édeni írként az eltett
nyári délután esszenciája.

Túlérett fényfolt rőt gyümölcsén forr
csíkos dresszben egy megszállott darázs.
Képzelt csípése kigyulladt lámpa,
bizsergés – enyhe izgalomként ráz.

Baracska: aranyba mártott romlás.
Lágyan fröccsenő mocsár-robbanás.
Láva érlelt tályogában tűzmag.
Erjedő hús-aroma, buja nász.

Bronzláb. Banánhold. Lány rúzsos ajka.
Olvasztott vaj lecsurgó smaragdja.
Fűszer, mely a világ ízét adja.
Húséges, bűvös *szavam*: Baracska.

Advent

Szegény fotel, sajoghatott már minden érintkezési porcikája, de jobban bírta
mint én;
a téli késő délutánba nyúló olvasástól káprázni, s fonnyadozni kezdett
a szobai fény,
már csak éppen köhögni nem – gyorsan kiszellőztettem, s a füledt-sárgává
érett világítást
egy halk billentéssel leszédítettem királyi trónusáról...
A zsalut bő két araszra tárva teret engedtem a hűsen hallgató (van *miről*)
kozmosznak,
ugrásra kész áramot szökkentettem az ablakbéli, sípokat formázó lámpasorba;
egy pillanat alatt kirügyezett mind.

Az ereszcSATornáról beszüremkedő színes foltok még sugallatosabbá tették
a belső űrt,
a föltérképezhetetlen lélek rajzolata hirtelen átrendeződött.
Az ember lakta tér roppant súlytalan, feneketlen mélységgé változott,
rendíthetetlen kétségek rengetegébe vájt, meghittséget *kísértő* barlanggá,
ahonnan mégis *menthetetlen* fölszáll a mítosz fojthatatlan szelleme,
a testet öltött vágy...
A kint s a bent határsávján a távolság hatványozódott – az ablakkeret
rámájába *téve*,
a *sípoló* lámpák már egy *fényképről* tükröződtek; a sejtelmes-messzi,
mindig sötét *Angyal-csúcsra* araszoló, hegymászó csillagok voltak rajta láthatóak,
borostyánkő-öröklétbe zárva.

Megébresztettem a hűtőszekrényen alvó táskarádiót –
kristálytisztán fölszikrázó hegedűszó deres bársonya járta át a végtelent.

A bőr alá varrt zsigerek örök éjjelében is homorú boltozatok csillogtak.

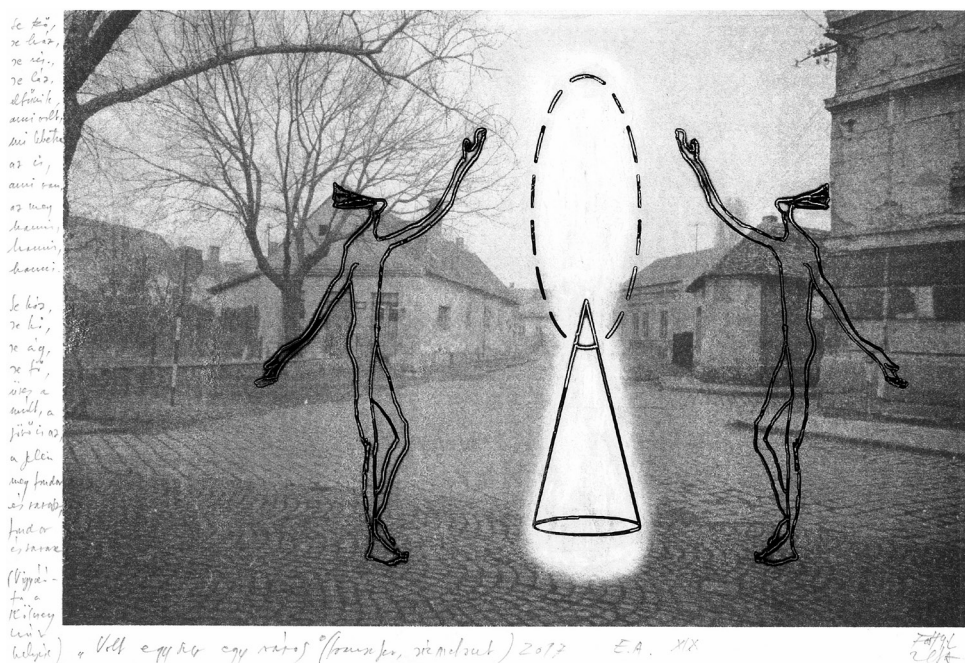
Anyám műszere

Örökké zengő, elnyűhetetlen néprádiónból ki-kicsaptak
hizlaló huncutságok – *akkor* is: egy harsány hang, melyben
már eleve ott bujukált a csiklándó kedély, kérlelte *tanítványát*;
„most mondja angolul azt, hogy asztal”.

S a becsvágyó alany kertelés nélkül kivágta, kétszer is, a rezet:
„ u(v)asztall, u(v)asztall”.

Anyám ezen olyan jót vigadozott, csöndeskén persze,
hogy hatalmas köldöksérve, mint egy *jóságos*, földrengés-elmaradást
jelző készülék, még percek múltán is rezgettette
ebédek kimoshatatlan illatát megtestesítő kötényét...

Még sosem láttam őt ilyen hosszan vidámodni –
napok múlva is oda-odanéztem, nem rázkódik-é
az *anti-szeizmográf*.

Fátyol Zoltán: Volt egyszer egy város (fotótranszfer, rézmetszet, 195x295, 2017)

Szegedi Kovács György

Megkötözve

Itt vagyok én!
Itt vagyok régtől fogva;
a négynapos búzömből föltámadott,
a nemlétből visszajött.

Ki oldozza el
kezeimet, lábaimat?
Ki oldja már le
szemem elől a kendőt,
hogyan lássam
a sötét mélységek mécsesét,
reménységem körvonalait,

hogyan lássam
azt az Embert.

Anyuka a kapu előtt vár

Fürkészi sasmód
az utca zugait,
s mikor meglát,
ott fog lángot
a harangozó szív,
és öleli át az Élet
kacagó ifjúságom.

Különös szél jajong
a dombokon.

SZEGEDI KOVÁCS GYÖRGY (1959) lelkésznek tanult, 1987 óta közöl verseket.

Rossz vonat

(Nyíró Tamás emlékének)

„Ha ennél többet nem
adhatsz, a szeretet
elsikkad a sorok végén!”
(Karkó Ádám)

Azt gondoltam, elakadt az
öltönyöm valamiben. Persze csak
te kaptál el hátulról;
„Hová sietsz, barátom?
Állj meg egy szóra!”
Dolgom van, mondtam,
azért mondjad.
„Van-e olyan vonat,
amire ha fölszállunk,
többé nem áll meg soha?”
Van, de az rossz vonat.
Arról még át kell szállni a jóra.
„Nekem megfelel.”
De tudod, mozgó vonatról...

S felhúzott szemöldököd
a reményvesztett messzeséget fürkészte,
azt a jéghideg hazugot.
Ilyen ez a közönyös naptári tél?
Ilyen érzéketlen, hogy szüntelen
fölmenti magát
a vágyott irgalom alól?
Negatív elektronjaink
miért taszítanak mindenkit?

A Balaton fölötti
alkonyi párában
jajgat a csönd.
A kereszt alakú szemafor
hangtalan billen.
Hamarosan jön a jó vonat.
Kinek átszállás, kinek fölszállás,
Jegyünk MEGVÁLTVA.

Átlyukasztva,
örök időkre érvényesítve
a nagy utazást.
Viszlát a vonaton!
Barátom.

Szélcsend

Lázadva keresem azt a pontot,
azt a nehezen megfoghatót,
amit még keresni sem szabadna.
Átmegyek a falakon, s már
hallom is a szirének énekét,
de tudatom éberebben landol
bársonyosan csöndes tavadnál.
Megmerítkezem a szélcsend
suttogásában, ahogyan
vízbe veti magát hangtalan.
Majd hirtelen kiúszik a túlpartra,
süt néhány halat, végül is...,
csak a társalgásért,
az együttlétért,
a megmentő szavakért,
a csőre töltött szavakért,
melyek kilövik
az óembert.
Ahogyan a falon átmentem,
úgy vízen is járok,
s megyek Feléd...,
megyek Feléd...
Te csak állsz ott,
leeresztett kezekkel...

Finom a hal,
Uram!

Egy főpap, sok szerep: a román püspök, az osztrák báró és a magyar nyelvújítás

Egy furcsa vers és története¹

A modern nemzetek megalkotása történetének a francia felvilágosodás óta alapvető fogalma az egységesítés a határokon belül, egység a közigazgatásban, a hadseregben (tartományi seregek helyett), egységesítés a jogban (függetlenül az ország földrajzi-közigazgatási vagy rendi tagoltságtól), egységesítés az oktatás tartalmában – és kronologikusan ezt megelőzően egységesítés a nyelvben: a francia Nagy Enciklopédia célja nemcsak a tudás univerzális és egységes összegyűjtése volt, hanem egy modern francia nyelv megalkotása is abban a Franciaországban, ahol a marseille-i és bordeaux-i kikötőmunkás nemcsak egymás szavát, de az Il de France közigazgatási-jogi nyelvét sem értette...

A magyar nyelvújítás – amelynek történetét nyilván nem lehet bemutatni e rövid tanulmányban – más célokat tűzött ki maga elé. Az egység itt ugyanis időben és térben az európai nyelvek közt szinte páratlan módon megvolt. Gondoljunk csak két egyszerű példára: a moldvai csángó régen és ma is megértette a Vas megyei ember beszédét, és a 13. századra datált Ómagyar Mária-síralmat

HÁMORI PÉTER (1967) társadalomtörténész, szociográfus. Az ELTE Tanárképző Karán és Pázmány Péter Katolikus Egyetemen tanított, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum volt munkatársa.

1 A vonatkozó román szakirodalom tekintetében pótolhatatlan segítségünkre volt Sárándi Tamás történész (Marosvásárhely), akinek baráti segítsége nélkül e tanulmány nem születhetett volna meg. Egyúttal ezúton kell köszönetet mondani a Maros Megyei Múzeum (Muzeul Județean Mureș) vezetőségének, hogy lehetőséget nyújtott e sorok írójának nagylelkű támogatásával a kutatáshoz. Meg kell jegyezni: általában rossz jel, ha a szerző már a címnél magyarázkodni kényszerül, azonban e sorok írójának mégis muszáj ezt megtennie: az Arhivele Naționale ale Românie (Román Nemzeti Levéltár) Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale-ja (Bihar Megyei Levéltári Igazgatósága), a kutatás idején – 2010-ben még Filiala – görögkatolikus püspöki iratanyag most gyakorlatilag nem kutatható; egyes hírek szerint az egyházmegye vissza fogja kapni az iratokat, de ennek semmi nyoma jelenleg... Így a jelen tanulmány és forrásközlés írásakor az Országos Széchényi Könyvtár és a Biblioteca Centrală Universitară Universității UBB (Universitatea Babeș-Bolyai) Kolozsvár (Cluj-Napoca) anyagaira voltam kénytelen támaszkodni. Emellett köszönetemet kell kifejeznem a Szatmárnémeti Római Katolikus Püspökség Levéltárának is, melynek segítsége nélkül ez az írás nem születhetett volna meg.

is jó közelítéssel értik korunk műveltebbjei. A magyar nyelvújítás alapvető célja tehát nemcsak az egységesítés, hanem a modernitásnak megfelelő szóalkotás és rendszerezés volt.²

A magyar nyelvújítás történetének alig-alig elemzett részéhez tartozik annak „mélyrétege”: az a folyamat, ahogy Kazinczynak és társainak munkássága leszivárog a mára már szinte kizárólag feledésbe ment „kismesterekhez”, vidéki poétákhoz, prédikátorokhoz és prókátorokhoz, akik – sokszor hátat fordítva a népi költészetnek – az ókori auktorok szellemét igyekeztek ötvözni a nyelvújítás szavaival, és gyakorta megpróbálkozva maguk is magyarításokkal, szóalkotásokkal.³ Műveik száma gyanúnk szerint lényegesebben nagyobb volt, mint amennyit közkönyvtáraink, elsősorban az Országos Széchenyi Könyvtár törzsgyűjteménye és Kisnyomtatványtára megőrzött. Hatásuk így is jelentős lehetett: részben azért, mert falusi és városi vásárok ponyváin árusították azokat, ahonnan valóban a pórnép olvasni tudó része vásárolta meg, részben pedig azon társadalmi „rejtektutak” révén, amit a nyomdai személyzet jelentett, akiknek a munkafolyamat révén egyszerűen muszáj volt ezeket a gyakran meglehetősen egy sablonra készült írásokat, versezeteket elolvasni.⁴ S míg egy latin Cicero fejből való idézésével aligha lehetett a legközelebbi csapszék mesterlegényei előtt tekintélyt szerezni, addig egy könnyen megjegyezhető rigmus, különösen, ha mellesleg elmondójának elmésségét és műveltségét bizonyította, komoly presztízsnövelő elem lehetett. Illetve olykor komoly konfliktusok forrása is. Bicskén (Fejér megye) pl. éppen azért tört ki verekedés 1854-ben a helyi „korcsmahivatalban”⁵ a fogyasztó vendégek közt, mert egyikük egy Bakonyi⁶ Bandi nevű – az irat szerint „kimüvelt fő”[sic!] – egy helyi parasztlegénnyel azért akaszkodott össze, mert az nem hitte el, hogy a fehérvári püspöknek Bakonyi írta a „dész-beszédét”.⁷ A költő kést rántott, de a parasztlegény gyorsabb volt:

- 2 A magyar nyelvújítás máig egyik legalaposabb szógyűjteménye máig Szily Kálmáné. (*A magyar nyelvújítás szótára a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével*. Budapest, 1902, Hornyánszky Viktor.)
- 3 Terjedelmi okból nem térhetünk ki több olyan kutatási terület eredményeinek ismertetésére, amely nem függ össze a nyelvújítással. Ilyen az alkalmi költészet műfajiségének különleges, az egész társadalmat és kultúrát átjáró problematikája (szerzőtlen, obszcén gúnyversektől a református kollégiumi költészetten át Csokonai vagy Arany magaslataiig), ilyen a ponyva és a népi/vidéki olvasáskultúra XIX. századi története, és ilyen az iskolarendszer nyelvtanítási hagyománya. Szükséges megemlíteni, hogy ezek mind hatnak egymásra, és befolyásolják a nyelvújítás eredményeinek terjedését.
- 4 Erre adalék Borsa Gedeon: Egy budai könyvkereskedő végrendelete 1509-ből (*Magyar Könyvszemle*, 1957, 360–364); Darnton, Robert: *Lúdanyó meséi*. Ford. Merényi Ágnes. Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó stb.
- 5 Főszolgabírói ítélet; eredetiben.
- 6 Eredetiben: Bakonyi. Az irat a szerző gyűjtése. Forrás: Bicske (Magyarország, Fejér megye), Római Katolikus Plébánia, 2000. május.
- 7 Semmi nyomát nem találtuk a versezetnek, ráadásul Farkas Imre püspököt 1851-ben szentelték, és az OSZK gyűjteményében semmi nyoma nincs annak, hogy Bakonyi (vagy Bakonnyi)

Bakonyit székérderékban vitték Fehérvárra (nem élte túl). Ez is mutatja, hogy azért a fűzfapoéta is csak poéta: egy poétát pedig nem illik megsérteni...⁸

A paraszt-ponyva mellett azonban létezett egy „úri”, talán „középosztályinak” is nevezhető ponyva is. A 19. század valamire való nemesi udvarához, kastélyához, kúriájához okvetlenül hozzátartozott – a házi cselédségen kívül – különösen az arisztokráciánál a házi zsidó, azaz gazdasági tanácsadó (gyakran akkor is így hívták, ha örmény vagy más keresztény volt), szerényebb, közép-nemesi családoknál a kasznár, a nevelőnő (angol, francia vagy német – ahogy akadt és tellett), paradéskocsis és a házitanító. A felsorolási sorrend sajnos gyakran megbecsülési sorrendet is jelentett: (már akkor is) sokan gondolkoztak úgy, hogy a nőrsz által viselkedni már megtanított, elvben már nem csintalan gyermekeknek bárki meg tudja tanítani, hogy a Föld gömbölyű, a pigmeusok többnejűségben élnek, tizenkétszer tizenkettő az száznegyvennégy és hogy mi az a Pragmatica sanctio, később pedig véghetetlen görög és latin idézeteket is, természetesen könyv nélkül.⁹

A házitanítók megbecsülése tehát alacsony, de legalábbis nagyon változó volt. A megbecsülésük szintje fizetésükben is megmutatkozott, állásuk ráadásul véges volt, hiszen a család gyermekei lassan felcseperedtek. Ezért nagyon sok házitanító egyben „házipoéta” is volt: a kúria, kastély urának és családtagjainak jeles eseményeire: születésre, keresztelőre, név- és születésnapra, esküvőre, temetésre írtak többé-kevésbé jó verseket, klapanciákat, eleinte latinul, később magyarul vagy az ország más nyelvein. Később elterjedt szokássá vált, hogy nem csak a házon belül „értékesítették” tudásukat – annál is inkább, mert a fizetség ott sokszor gyenge volt, olykor el is maradhatott, lévén, hogy gazdáik egy része ezt a tevékenységet „munkaköri köteleességként” fogta fel. Emiatt kialakult az 1840-es évek első felében ennek a félértelmiségi rétegnek egy sajátos „másodállása”, ami olykor fő kereseti forrássá is vált. A szerzők, akik vélhetően gondosan számon tartották a születéseket, halálozásokat, de főként a kinevezéseket, kitüntetések – úgy tűnik, a dics-irodalomban ez utóbbi foglalja el a legnagyobb helyet –, ahogy értesültek ilyen eseményről, pennát ragadtak, és megírták költeményüket (illetve néha prózát, de pl. a Károlyi család 1830–37-es költségvetési számadásából az tűnik ki, hogy az utóbbi jóval kevésbé volt jövedelmező). A kész művel aztán beállítottak egy nyomdászműhelybe, ott néhány tucat példányban (a műfaj fennmaradásának csekélyre becsült aránya részben ennek is köszönhető) kinyomtatták, megküldték az ünnepeltnek, és várták a fizetséget (a Kalocsai Érseki Levéltár Klobusiczky Péter és Nádasdy

nevű poéta bármit is írt volna a püspöknek, de ennek ellenére sem cáfolni, sem igazolni nem tudjuk a történetet...

8 Szakirodalomként ajánlható: „Anyám, te vagy árva fiad csillaga, írta Troppauer Hümmér. Első ének...” (P. Howard [Rejtő Jenő]: Az előretölt helyőrség. É. n., h. n. [Budapest, 1939], Nova, 16.

9 Nagy Ignác: Néemberkalitka. In Nagy Ignác: *Magyar titkok*, I–III. Bp., 1908. (Eredetiben: Leányketrecz. *Pesti Divatlap*, 1844, II, 66–68.)

Ferenc intronizációjával¹⁰ – főpapi trónra emelésével – kapcsolatban egyetlen olyan „szerződést” sem találtunk, ahol a poétával előre megállapodtak volna, hogy köszöntőt ír a bizonyos vagy akár az előre ki nem kötött fizetségért).

Ennél is gyakoribb volt, hogy a főpapi kinevezésekkel, beiktatásokkal kapcsolatban nemcsak civilek, hanem volt, hogy éppen papi pályára még készülő „hittanonczok” is írtak üdvözlő feliratokat. Esetükben nemcsak, sőt gyaníthatóan főleg nem az anyagi haszon reménye, hanem a karrierlehetőség – és ne tagadjuk, sok esetben a volt tanár iránti hála – is közrejátszott. Sajátos módon ezek a feliratok, ahogy a bemutatandó versezetből is látszik, nem igazán különböznek a világi szerzők műveitől: íróik nem teológiai, hanem sokkal inkább klasszikus műveltségükkel igyekeztek belopni magukat a frissen felszentelt főpap kegyeibe. Sajátos módon kivételt képeznek a protestáns egyházak dicsőhimnuszai, ahol a bibliai idézetek – és meglepő módon: az ókori és néha középkori keresztény írók idézetei – sokkal nagyobb számban szerepelnek, mint a katolikusoknál.¹¹

Mint köztudomású, a magyar nyelvújítással párhuzamosan, időben alig, mód-szerekben gyökeresen eltérve ment végbe egy szomszéd nép nemzetté válása, és ami ennek alapköve volt Magyarországon is, nyelvújítása.¹² Az erdélyi triász (Samuil Micu-Klein, Gheorghe Șincai és Petru Maior), illetve követőik: Bogdan Petriceicu Hasdeu – eredetileg Tadeu Hîjdeu – és az annyi viszályt kiváltó Nicolae Iorga (külföldön megjelent írásaiban Nicolas Iorga) és a többiek (pl. a vitatott személyiségű Vasile Pârvan) „köztudottan”, „mindenki által tudottan” francia mintát követve írták le vagy inkább írták meg a román nyelv múltját, a dáko-román kontinuitást és a grammatikáját.¹³

A tétel máig erősen vitatott, de tény: a román nyelvújítás – és magyar, szlovák, sőt francia stb. – sem létezett monolitikusan: a mindenki által szükségesnek tartott megújításnak számos iskolája volt. A szakirodalom többsége általában az erdélyi és regáti irányzatokkal foglalkozik, általában elfeledkezve arról, hogy

10 A pásztorbot és a püspöki gyűrű átadása, illetve a székesegyház püspöki (vagy érseki) székeinek elfoglalása; az egyházmegye vagy egyháztartomány joghatóságának átvétele.

11 Pl. Gyöngyösi István: Erdélyi Unitárius Püspök, Néhai Főtisztelendő Székely Sándor úr Gyászemléke, írta Gyöngyösi István vargyasi unitárius pap. Kolozsvárt, MDCCCLII.

12 Evvel kapcsolatban magyar nyelven Miskolczi Ambrus, Bárdi Nándor és I. Tóth Zoltán munkásságára szeretnénk felhívni a figyelmet.

13 Moldovan, Ioan-Buziaș, Ioan: *Școala Ardeleană. Semnificații culturale-politice*. Buna Vestire, Blaj, 2014; Romul Munteanu: *Contribuția Școlii Ardelene la culturalizarea maselor*. Link Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1962; Aurel Nicolescu: *Școala Ardeleană și limba română*. Editura Eminescu, București, 1971; Ene, Ana: *Școala Ardeleană și tipurile ei de discurs*. O perspectivă comparativă Editura Universității „Transilvania”, Brașov, 2008. A román nyelvújításról: Mariana Florescu: *Școala Ardeleană și problemele limbii române literare*. Legis, Craiova, 2010; Grecu Victor: *Școala Ardeleană și unitatea limbii române literare*. Facla, Timișoara, 1973.

a Triásznak magyarországi, pontosabban budai gyökerei is voltak.¹⁴ Sokkal tisztázatlanabb a nyelvújítás, a román és magyar nyelvújítás kapcsolata egy sajátos vegyes lakosságú, vagy – hogy mai divatos szóval éljünk – interetnikus térben: a Partiumban és Kelet-Magyarországon (különösen Szatmárban). Ennek kezdetei azonban nem az írás tárgyát képező Erdélyi Vazul püspökhöz kötődnek: már Samuil Vulcan (vagy Vulkán Sámuel?) 1807-es szentelésekor is csokornyai magyar felirat érkezett az újdonna avatott püspökhöz, többnyire – nevük alapján – magyar szerzők tollából.¹⁵

1843-ban a római Szentszék jóváhagyásával két püspököt is szenteltek Nagyváradon: Bémer László római katolikus püspököt és egy román főpapot: Erdélyi Vazult, Bazilt vagy épp Vasile Ardeleanut. Körirataiban és leveleiben hol román, hol magyar, hol német nyelven fordult a híveihez – illetve utóbbi esetben valószínűleg az állami főhatóságokhoz (papjai, akik a görög katolikus papneveldebe jártak, jól-rosszul ismerték a német nyelvet; az Országos Széchényi Könyvtárban fennmaradt néhány körirat alapján a püspök – vagy titkára – később már a szándékosan egyszerűsített német nyelvet használta). Az általunk föllet nyomtatványok döntő többsége azonban magyarul született: további kutatás tárgya lehet, hogy nyelvészetileg vajon a dicshimnuszok inkább a magyar vagy inkább a román nyelvújítás „fősodrába” tartoznak-e. Az alkalmi költők nyilván a magyar nyelvet akarták megreformálni (illetve 1843-ban már csak „újrareformálni”), szóalkotásaik azonban a magyar nyelvújítás belső logikájának alapos ismeretéről árulkodnak.

Az Erdélyi Vazulhoz püspökké szentelése alkalmából írt hódoló, dicsőítő nyomtatványokból 13-at tart nyilván az Országos Széchényi Könyvtár katalógusa. Véleményünk szerint ennél biztosan több született: egy részük valószínűleg nem került nyomdai sajtó alá, más részük még lappanghat. A szám sem soknak, sem kevésnek nem tekinthető: hasonló számú írást „érdemelt ki” az említett Bémer László ugyanabban az évben,¹⁶ Hám János szatmári püspök

14 Életútjuk szinte azonos: mindnyájan alacsony sorból jöttek, római katolikus iskolába jártak, és Budán lettek az egyetemi nyomda lektorai (és cenzorai). Miskolczi Ambrus: Magyarország – a modern román kultúra bölcsője. Az erdélyi triász Pest-Budán. *História*, 2000, 4. sz., 22–23.

15 Pl. Varga Márton: A nagyváradi görög egyesült megyének öröm éneke Vulkán Sámuel ő Nagyságához, midőn püspöki székébe Szent Jakab havának 11-kén pompásonnbévezettetett 1807. H. n., é. n. [Nagyvárad?, 1807]

16 Pl. Paskucz, Károl: Emlény-virág. Méltgs és Ft. Erdélyi Vazul urnak, a n. váradi g. e. püspöki méltóságra emeltetése emlékeiül. Nyárelő 18-kán 1843. Nagyváradon, Tichy Alajos nyomt., 1842; Paskucz Károly amúgy szorgalmas szerző volt: még a Bereg megyei alispán beiktatására is írt „öröm-verset” (Öröm-vers Bereg vármegye Ns. Alispánjának beiktatásának ünnepére. Hazánk nagyja és jövője név-ünnepére írta PaskuczKárol. Nyomatott Szathmár-Németiben. É. n. Nem hagyható említés nélkül Paskucz egy korábbi műve sem, még elsőéves diákkorából, amelynek címében „Arad, Bihar, Csanád és Csongrád vármegyék” táblabírájának” nevezi Erdélyit; hogy a titulushoz volt-e alapja, eddig nem sikerült kideríteni... (Hálaoltár, melyet főtisztelendő Erdélyi Vazul úrnak nagyváradi g. e. kanonoknak, a’ szent szék’ és tekintetes Arad, Bihar, Csanád és Csongrád vármegyék’ táblabírájának, és a’ görög egyesült nevelőház’

1827-ben,¹⁷ vagy épp Palugyai Imre kassai, majd nyitrai püspök.¹⁸ Természetesen a magasabb egyházi méltóságok sokkal több ilyen „dicsverset” és hódolatot kaptak; közülük is kiemelkedik Kopácsy József esztergomi érsek, akihez a kutatás jelenlegi állása szerint 92 (!) ilyen írás érkezett, többek közt Esztergom város akkori főrabbijától, Rothenberg Ephraimtól.¹⁹ Utóbbi iratcsoport bizonyíték arra is, hogy nem minden hódolót vezérelt csupán a pénzszerzési lehetőség, sokan és sok esetben társadalmi kötelezettségüknek tartották a hódoló beszéd megtartását, megírását és kinyomtatását. Kopácsy esete más szempontból is sajátos: hozzá többnyire latin nyelven szólnak az üdvözlő versezetek és prózai beszédek. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a jóval szerényebb birtokállományú és jövedelmű Barkóczy László székesfehérvári püspök csak egyetlen kinyomtatott üdvözlő feliratot kapott.²⁰ Erdélyi Vazul életrajza több forrásból ismeretes:²¹ származása szinte predesztinálta arra, hogy görög katolikus lelkész legyen: apja Árgyelán György román birkapásztor az 1760-as években telepedett meg Makón, ahol fia először libapásztor, majd szolgáló lett. Ilyen háttérrel csak-

nagy-kegyű kormányzójának, mint legjobb attyoknak, midőn dicső neveünnepeét ülné, fiúi szeretetből emeltek Paskutz Károl első évi bölcsekedő által görög egyesült nevelőház ez évi növedéki. Télhó 1-sőjén az ó naptár szerint 1842. Nagyváradon, Tichy Alajos cs. kir. szabad. könyvnyomtató-intézetében.) Paskucz, Károl: Méltgs és Ft. Bezdédi és Kis-Bákai báró Bémer László urnak a nagyvárad d. sz. püspöki székebe igtatása ünnepejére tavaszutó 28-án 1843. Váradon, Tichy Lajos könyvny. int., 1843.

17 É. n. [1828], Egerben, az érseki Lyceum bet[üivel].

18 Dall-koszorú, melyet Méltgs. és Ft. Palugyai és Bodafalvi Palugyay Imre urnak, a kassai egyházi megye fő-pásztorának, püspöki székebe iktatása alkalmával hű tisztelete bizonynául fűzött a kassai tudományi-kerületbeli kir. nemes nevelő intézet pünkösöd hava 24-kén 1832-ben. Kassán, Werfer Károly könyvny., 1832.

19 Díszünnepe, midőn Főméltgú és Főtiszt. [Főméltóságú és Főtisztelendő] Kopácsy József herczeg... 1839. évi május hónap 27-én Esztergom városába s érseki lakhelyébe fényes pompával bemenne; 28-án pedig érsek-primási méltóságába, majd főispáni székebe [...] bevezettetnék. Esztergom, (1839) Beimel József. E. M. (Tartalma: 1. Ünneprend. – 2. Szónoklások b. Rudnyánszky Samu, Gosztonyi János, b. Barkóczy László, Kopácsy József, Pinke István, Kollár István, Uzovics János, Dercsik János, Majláth György, Sztankovits János, Jordánszky Elek, Héja Imre, Németh György, Rummy B. György és Rothenberg Ephraimtól. – 3. Öröm versezetek (több nyelven) Feniczky János, Balás Sándor, Gróffy Sándor, Bujanovics Márk Aurél, Thewrewk József, Miskolczy Károly, id. Szokolay István, PokornyNep. [Nepomuki] János, Némethy György és Lajos, Lavotta Antal, Hollósy János és másoktól.) A rabbi életrajzi adatait ld. Magyar Zsidó Lexikon. Szerk. Újvári Péter. Budapest, 1929, 755.

20 Komáromy István. Tisztelet koszorú, Szalai, báró Barkóczy László ur püspöknek, székesfehérvári püspöki székebe történt bé iktatására. Székes-Fejérvárott, 1837, Számmer Pál.

21 Életrajzai: Radu, Jacob: Episcopul baron Vasile Erdeli (Ardeleanu, Erdélyi), 1845–1862. Tipografia și Librăria Românească; Uő.: Episcopul baron Vasile Erdeli (1843–1862). Uo., 1928; Janka György, Tóth Ferenc: Erdélyi Vazul élete és munkássága. Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség Füzetei, 12. Makó, 1994; életrajzi adatait pontosította: O rectificare. Transsilvania. Organul Asociatiunii pentru literatura Română și cultura poporului român. Sibiu, Maiu – Iunie 1903, 146. Ez utóbbi inkább tiltakozásként fogható fel amiatt, hogy 1860-ban magyarbarátként tüntették fel Erdélyit... (A cikk válasz volt At[anasie] Marienescu Schițe istorice din anul 1860. Uo., 1901, Ianuarie-Februarie, 17–33. írására.)

ugyan a papi pálya volt az egyetlen felemelkedési lehetőség: a nagyvárad premonstrei gimnáziumba is mint egy tehetsős diáktárs inasa tud csak bekerülni; itt kapja magyar nevét is, az Erdélyi Vazult az őt tanító atyáktól. Aligha mellőzhető, bár adatok híján megválaszolhatatlan kérdés, hogy ebben a közegben nyelvi-nemzeti tudatának formálódása hogyan alakult. Mindenesetre tény, hogy útja, vagy ha úgy tetszik, papi karrierje tipikusnak volt mondható a tehetséges és feltörekvő görög-katolikus „hittanoncok” körében: nagyvárad, majd pesti szeminárium, utána Bécs; mind megannyi hely a tanulásra és kapcsolatépítésre. 1820-ban szentelik pappá, majd 1835-ben már székesegyházi kanonok, majd örkanonok és a nagyvárad küsszeminárium rektora lesz. Egyetlen említést találtunk arra, hogy táblabíró is volt, méghozzá három vármegyében is.²² A király (I. Ferenc) 1842. augusztus 2-án püspökké nevezte ki; a pápa (XVI. Gergely) 1843. január 30-án prekonizálta, Lemény (Lemeni) János gyulafehérvár-fogarasi püspök szentelte fel 1843. június 11-én Balázsfalván. Érdekes kérdés, hogy a magyarbarátnak ismert Lemény milyen hatással lehetett Erdélyire, mindenesetre tény, hogy amikor 1844-ben Balázsfalván a szemináriumban a román nemzetet építő tanárok fellázadtak Lemény ellen, és a király 1845 februárjában Erdélyt küldi ki vizsgálatra, ő jelentésében szélsőségesen Leményt pártolja; végül a „lázadás” Erdélyi közreműködésével lecsillapodik. (Az ügyet 1846. január 27-én Gaganacz József eperjesi püspök zárja le.)²³ Ugyanakkor Erdélyi alig valamivel később – okulva a történetekből? meggyőződésből? – javasolja a híveinek a brasói *Gazeta de Transilvania* előfizetését. A politikai és nemzeti semlegesség később is jellemző rá: ugyan Nyéki Antal, Csanád vármegye Népművelési Bizottságának az elnöke szerint nemzeti érzelmű, és mindent megtesz a magyarosodásért, Albrecht főherceget azért ő beszéli rá, hogy a pesti egyetemen román nyelv és irodalom tanszéket alapítson; a nagyvárad teológián 1850-ben ő a román nyelv tanára, és az *Erdélyi Iskola* hasábjain a latin betűt sürgette a cirill helyett. Az utolsó rendi országgyűlésen részt vett ugyan, de kizárólag az egyházügyet érintő kérdésekhez szólt hozzá mérsékelt liberális szellemben. Amikor az orosz hadsereg megjelenik Erdélyben, Paskievics tábornokot ő látja vendégül Belényesen; ugyanakkor 1850-ben petíciót ír a császárnak Erdély függetlenségéért, és kéri az uralkodót, hogy vegye fel az Erdély Nagyfejedelme címet. 1858-ban bárói rangot kap, előtte pedig valóságos belső titkos tanácsosít. Mindebben azonban nem kell okvetlenül opportunizmust látni: egy egyházmegegyével odébb még a közelmúltban is készült e sorok írójának közreműködésével

22 Ld. 13. lábjegyzet.

23 Lemény a görög katolikus egyház talán „legszélsőségesebben” magyarbarát főpapja volt: 1848. május 15-i balázsfalvi román népgyűlés egyik vezető alakjának számított, kiállt Erdély és Magyarország uniója mellett, ami miatt komoly konfliktusba került a román mozgalom vezetőjével, Simion Bărnuțiuval. (Ghișa, Ciprian: *Episcopia Greco-Catolică de Făgăraș în timpul păstoririi lui Ioan Lemeni*. Vol. 2: *Episcopul Ioan Lemeni și Biserica în vâltoarea vremurilor*. Cluj-Napoca, 2008, Argonaut.)

számos olyan interjú, ahol a megkérdezettek úgy nyilatkoztak:²⁴ nemzetiségük római katolikus pap; Erdélyi Vazulnak pedig lelkiismereti kötelessége volt a nemzetépítés korában, hogy egyházat is építsen; ennek érdekében pedig szükséges volt az is, hogy papjai szót értsenek a lelki gondozásukra bízott néppel. Emellett egész püspöksége alatt számolnia kellett az ortodox rivalizálással: habár Bihar megyében a bizánci rítusú egyház befolyása akkor még nem volt túl jelentős, az általában írástudatlan hívek nehezen igazodtak ki a két vallás különbségei közt. Különösen kényes kérdés volt a Bécshez (és közvetve Rómához, a Nyugathoz) való viszony. Jó példa erre, hogy két első, 1845-ös körlevelében megtiltja a padok használatát (ezek az ortodox templomokból máig hiányoznak), és hangsúlyozza, hogy az uniónál törekedni kell arra, hogy mindenki vagy legalább a többség és a templom is térjen át – ellenkező esetben „valószínű a visszatérés és a szegyen”.²⁵ Hangsúlyozza: a nem uniáltak (Rómával nem egyesültek) gúnnyal és házassági tilalommal zsarolnak. (Az ellentét a két egyház közt máig sem csillapul; olaj volt a tűzre, hogy Bukarest 1948-ban a szovjet mintát követve betiltotta a görög katolikus egyházrészt, az ortodoxiába való „visszatérésre” kényszerítve a híveket és papjaikat, alternatívaként pedig „felajánlva” a Duna-Fekete-tengeri csatorna kényszermunka- – valójában a halál – táborait; nem maradhat megemlékezés nélkül, hogy ez ellen a főpapok közül egyedül Márton Áron püspök tiltakozott...).²⁶

Visszatérve az Erdélyi Vazulhoz felszentelése alkalmából írt és kinyomtatott dicshimnuszokra:²⁷ nyelvi színvonaluk és retorikájuk semmiben sem különbözik

24 A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye – kérésükre nem megnevezhető – papjairól van szó.

25 Indoklásul azt hozza fel, hogy pl. Krétai Szt. András kánonjában 230 mély meghajlás (plóri, πλωρη, románul arc) van, de azért hozzáteszi, hogy a nyugati példa követése vádpont lehetne az ortodox (vissza)térítők érvei közt... A budapesti (Petőfi téri) magyar ortodox templomban is csak a közelmúltban állítottak be székeket.

26 1948. október 11-én a püspök elrendelte, hogy valamennyi, az egyházmegyéjéhez tartozó római katolikus templomban olvassák fel körlevelét, és figyelmeztessék híveiket is („Felhívások jelentek [meg], melyek az ortodoxiára való visszatérést sürgették. A Nagyméltóságú Püspöki Kar körlevélben akarta a papokat és híveket felvilágosítani, a cenzúra a körlevél kinyomását nem engedélyezte. A főpásztorokat a hívekkel és papjaikkal való érintkezésben akadályozták. Legutóbb pedig a papokat fenyegetésekkel, megfélemlítésekkel és félrevezetéssel igyekeztek rávenni, hogy az áttérést kimondó nyilatkozatot aláírják. Értesülésünk szerint a hívek a direkt hozzájárjuk intézett felhívásokat nagy tömegben visszautasítják, és a papok sajnálatos gyöngesége fölött szégyenkeznek. Tisztelendő Testvéreim okuljanak a fentiekből. Legyenek erősek. És hogy erősek legyenek: virrasszanak és imádkozzanak. Virrasszanak híveik hangulata és hithűsége fölött. E tárgyban írt körleveletem olvassák fel és annak a szellemében erősítsék őket.”) Forrás: Körlevél a görög katolikus vallás betiltása után. <http://www.romkat.ro/hu/node/3276>. Letöltés: 2016. június 26.

27 Örömhagok, melyeket méltóságos, nagyságos és főtisztelendő Erdélyi Vazul úr, a' n.váradí görög egyesült megye' püspökének megyéjébe és püspöki székébe ... beiktatása' alkalmával a' nagyváradí görög egyesült székes egyházban tartott ünnepélyre írt Sorbán Mihál ugyanazon megye' végzett növendékpapja és íroka. N.várad: Tichy Ny., 1843.; Egy szikra méltóságos és főtisztelendő Erdélyi Vazul úrnak, a' nagyváradí egyesült görög püspöki méltóságba iktatása' alkalmára... [írta B. K. I.] Uo., ua.; Örömméretetek, melyeket méltóságos ... Erdélyi

a többi, reformkori hasonló műtől, talán két kivétellel: az egyik, hogy a számos szerző közt akad egy nő is: Nagy Tekla; személyéről annyit sikerült kideríteni, hogy árvaleány volt Szatmárban, és valószínűleg szegény sorban nevelkedett.²⁸ A másik, talán egyedül közlésre érdemes, mert forrásértékű munka Sorbán Mihályé, ugyanis a magyar nyelvújítás egyik legkésőbbi (és vadhajtásnak tekinthető) emléke, egyben talán bizonyítéka annak, hogy a bihari-partiumi román (legalábbis keleti katolikus román) nemzetépítés magyar minták alapján és nagyrészt magyar nyelven folyt le. A szerzőről vajmi keveset lehet tudni: az 1853-as egyházmegyei sematizmus alapján szemináriumi oktató, parókus (Várad)Olasziban. Később a szamosújvári gör. kat. székeskáptalan tagja; 1857. január 24-ben nemességet kap, Csernafalvi Serbán Mihály néven (immár magyarul írva!); később a naszódi tanítóképző igazgatója volt 1869–1887 között.²⁹

A szöveg egyes utalásai („Bölcs, ihletett, hív Oktató”) talán utalhatnak arra, hogy Erdélyi a tanára volt. A szöveg – és különösen az egyes fejezeteket bevezető idézetek – diákos dicsekvésnek hatnak, de a korban egyáltalában nem voltak szokatlanok; legfeljebb az angol idézetben akadhat meg a szemünk, hiszen a 19. században Magyarországon ennek a nyelvnek az ismerete meglehetősen ritka volt. Sorbán egyszerre bírhatta – és bizvást bírta is – a román és a magyar nyelvet; ugyanakkor némely nyelvi ötlete („Mi gyujtja láttükrök’ bérlett tüztét? / Szemhalmokon mi szende pír lobog! / Az égi lángoló kerék / Hosszú aranyfonált” stb.) a megjelenés idejében kissé megkésettnek tűnnek... Figyelmet érdemel a „két szép hon” említése is: a szerzőnek ugyanis tisztában kellett lennie azzal, hogy Bihar, Várad és az egyházmegye nem Erdély, hanem Magyarország része; szeme ugyanakkor számos esetben mégis Kelet felé tekint, de – ellentétben

Vazul úrnak ... midőn b’ nagyváradai görög egyesült püspöki székebe igtattnék, ... ajánlott ... Appán György negyedévi nevéndékpap.] Uo., ua.; Méltóságos és főtisztelendő Erdélyi Vazul úr’ ő nagyságának, midőn nagyváradai görög szertartású megyés püspöki székebe ... igtattnék, a’ N. váradai Kir. Főtanoda ... ajánlotta. Uo., ua.; Örömkoszorú méltóságos és főtisztelendő Erdélyi Vazul ... ő nagyságának, midőn a’ nagyváradai görög szertartású ... püspöki székebe ... igtattnék ... ajánlja Marozsán János... Uo., ua.; Méltóságos és főtisztelendő Erdélyi Vazul úrnak’ a’ nagyváradai görög szertartású püspöki méltóságba igtatása’ ünnepélyére... / [Kurucz János]. Uo., ua.; Hálaoltár, melyet főtisztelendő Erdélyi Vazul ... nagyváradai g. e. kanonoknak, ... a Görög Egyesült Nevelőház’ ... kormányozójának, ... midőn neve ünnepét ülné, ... emeltek Paskutz Károl első évi bölcselkedő által a’ Görög Egyesült Nevelőház ez évi növényedeki. Uo., 1842.; Méltóságos és főtisztelendő nagy-váradai g. e. püspök Erdélyi Vazul úr ő nagyságának újvára és nevenapjára készítette, s alázatosan ajánlja Nagy Tekla. Uo., 1847.

28 1843-ban segélyért fordult a szatmári római katolikus püspökséghez (Szatmári Római Katolikus Püspökség Levéltára, püspöki iratok, sz. n.) Művei Szinnyei szerint: Öröm dal új esztendőre és névnapjára a nagyváradai greko-catholicus püspök ő nagysága Erdélyi Vazul tiszteletére. Pest, 1843; Új évi és névnapjára ünnepversek, melyeket mélt. és főt. nagyváradai g. e. püspök Erdélyi Vazul úr ő nagysága tiszteletére készített 1846. Nagyvárad, é. n.; Mélt. és főt. nagyváradai g. e. püspök [méltóságos és főtisztelendő nagyváradai görög egyesült]Erdélyi Vazul úr ő nagyságának újvára és nevenapjára 1847. Nagyvárad.

29 Szolnok-Doboka vármegye monographiája. Deés, 1900–1905, Demeter és Kiss Ny., 186–187. Megjegyzendő, hogy a név akár elírás is lehet...

Andrei Saguna 1847-ben felszentelt román görögkeleti püspökkel, akihez összesen 68 üdvözlő feliratot és dicshimnusz írtak, ebből pedig csak hat volt magyar nyelvű³⁰ – a Vasile Erdelihez (Erdélyi Vazulhoz) címzett írások azt bizonyítják, hogy íróik vagy maguk is a hungarus-tudat képviselői voltak, vagy legalábbis feltételezték a püspökről, hogy ő az...³¹ Megjegyzendő, hogy Sagunáról köztudomású volt román nemzeti elkötelezettsége és császárhűsége, míg Erdélyi és főleg Lemény magyarpártisága – legalábbis az utóbbi esetében – szintén ismeretes volt; a császári kormányzat el is távolította főpapi székéből, míg – mint említettük – Vasile Erdelit bárói címmel tüntették ki... Leménynek már az 1841–43-as erdélyi országgyűlésen volt konfliktusa a magyarságtól függetlenedni akaró szászszággal; vele szemben az ortodox Saguna közismerten császárhű és az önálló román nemzet építője volt. Kettejük ellentétében nemcsak vallási különbséget fedezhetünk fel – ti. ortodox szemmel a római katolikusok vagy protestánsok csak mások, a görög katolikusok viszont szakadárak, sőt árulók voltak –, hanem a nemzetről való felfogásbeli különbséget is: míg az ortodoxia egy önálló román nemzet megteremtésén szorgoskodott, a görög katolikus értelmiségiek többsége a három lojalitás: a császár, a román és a magyar nemzet közt ingadozott.³²

Sok görög katolikus dicsőítő szövegben nem is került elő a „két hon” gondolata: gyakran – Sorbánnál is, másoknál is – „csak” a hon szerepel (kivétel talán: „A’ leghatalmasabb és legvirágzóbb országlások között, melyeket a’ föld’ tekéje szemlélt, bennünket is boldogokat, bennünket a’ hős Rómaiak’ utódait”).³³

Az alább közölt verset véletlenül találtuk meg legkedvesebb ismerősömmel a Sztatmári Római Katolikus Püspöki Levéltárban 2010-ben. A Levéltár ma már – hála Váradi Lajos áldozatos, csaknem évtizedes munkájának – alapvetően rendezettnek mondható, akkor azonban egy teljesen rendezetlen, a román kommunista rezsim által szétzilált állapotú irattár képét mutatta. A nyomtatvány csonka példánya megtalálható Budapesten is, az Országos Széchényi Könyvtárban, de ebből két oldal hiányzik. Tudomásunk szerint sem magyar, sem román nyelvű teljes példánya nem lelhető fel sem Romániában, sem Magyarországon.

30 Életrajzai: Archiepiscopul și metropolitul Andreiu baron de Șaguna. Tip. Archidieceșană, Sibiu [Nagyszeben], 1879; Bârseanu, Andrei: Învățăminte din viața metropolitului Andreiu Șaguna. Tipografia A. Mureșianu, Brașov, 1898; Hitchins, Keith: The early career of Andreiu Șaguna. Fund. Reg. Carol I, Paris, 1965. A legrészletesebb összefoglalás: Voichița Bițu, Bogdan Andriescu: Andrei Șaguna (1803–1873) Biobibliografie. Sibiu, 2012, Andreiana-Armanis.

31 Schuller Károly János: Megvilágítása azon vádiratnak, melyet két oláh püspök urak a szász nemzet ellen az 1841–43-beli országgyűlésen a rendeknek benyújtottak. Ford. Hann Fridrik. Szeben, 1845, Hochmeister Ny.

32 A 19. századi román katolikus nemzeti identitás-keresés témája máig kevésbé kutatott terület; politikai vonatkozásai miatt pedig kellemetlen téma mindmáig.

33 Keresztes, Steph. [Stephanus]: Egy szikra Méltgs és Ft Erdélyi Vazul urnak, a nagyváradi egyesült görög püspöki méltóságba igtatása alkalmára nyárelő 18-kán 1843. Nagyváradon, 1843, Tichy Alajos nyomt.

A forrás közlésének szempontjai a következők voltak: az eredeti nyomdai változathoz ragaszkodtunk; ahogy a bevezetőben említettünk, nem volt módunk a görög katolikus egyházmegye anyagát kutatnunk, így sajnos csak az Országos Széchényi Könyvtárban és a BBU kolozsvári Egyetemi Könyvtárában őrzött – értelemszerűen azonos – példányaira hagyatkozhattunk; a helyesírást a hibákkal együtt betűhűen közöljük. Éppígy próbájuk tükrözni az eredeti tördelést is. Mindössze a hiányzó két oldalt vettük át a Szatmárnémeti Püspöki Könyvtár anyagából);³⁴ Andrei Popovici nyomdászattörténész 2016-os szíves közlése³⁵ szerint a nyomtatás azonos betűkészlettel készült, és a két oldal véleménye és saját véleményünk szerint is logikailag is része az eredeti költeménynek. A kérdés eldöntéséhez, hogy vajon egy vagy két írásról van-e szó, szükség volna a Tichy-nyomda iratainak kutatására, azonban erre pillanatnyilag nincsen mód...

Örömhangok, mellyeket méltóságos, nagyságos és főtisztelendő Erdélyi Vazul úr, a' n.váradai görög egyesült megye' püspökének, megyéjébe és püspöki székébe fényes beiktatása' alkalmával, a' nagyváradai görög egyesült székes egyházban tartott ünnepélyre írt Sorbán Mihál, ugyanazon megye végzett növendékpapja és írnoka. N.Váradon, Tichy Alajos' nyomtatása, 1843.

Be goven'd by your knowledge, and proceed
I' the way of your own will.

King Lear, Act. IV. Sc. 7.

Que estranhezas, que grandes qualitates!³⁶
E tudo sem mentir, puras verdades
Os lusiadas, cant V. oit. 25.

I.

– cual su pas mofue, cual su alegria!

Escoiquiz.

I should only look – I should
be unable to speak.

Sterne³⁷

34 A tördelés megfelel a korabeli emlékiratoknak, éppígy a helyesírás is.

35 Andrei Popovici levele a szerzőhöz, Bukarest, 2016. május 23. Popovici úr szerint a nyomda a pest-budai Egyetemi Nyomda patricáinak matricáit használta a betűk öntéséhez, de ez nem bizonyítható véleményünk szerint. A kérdés esetleges további nyomdászattörténeti „nyomozást” igényelne...

36 Valójában: Que estranhezas, que grandes qualidades!

37 Laurence Sterne: Letters of the late Rev. Mr. Laurence Sterne, to his most intimate friends, on Various Occasions, as Published by his Daughter Mrs. Medalle and Others: and including the Letteres between Yorick and Eliza. To wick are addeda an Appendix of XXXII. Letters,

Mi rázza föl e' néphullámokat?
 'S közikbesujt örömvillámokat?
 Érc oriások' torkai
 Megúnva már szent álmukat,
 Egy hálaadó dalt zengenek. –
 Mi gyujtjaláttükrök' bérlett tüzét?
 Szemhalmokon mi szende pír lobog!
 Az égi lángoló kerék
 Hosszú aranyfonált
 Olvaszt nyulánk szent lak' szemek közé,
 'S üdvözli a' magas márványlapon
 Porlepte hű, örök lakóit ez
 Egyháznak, árnyas oszlopok között.
 Feloldva kőkeblük' jegét
 Meredt tagukba lelket önt,
 Ömölve lágyan, édesen
 Varázshatalmú bájjene. –
 Majd mint nehéz vihar merész
 Iv-ég felé dörögve száll. – ³⁸
 'S a' fő' világgolyóiba
 Egy reszkető szemgyöngy tolúl. –
 Sok mell dagad nyughatatlanúl,
 'S kéjittasan föl így szorong:
 „Lét' Alkotója, áldunk téged!
 Hű néped' égő, árva könnyeit
 Mindenható kezed törülte le,
 ERDÉLYIt adtad!
 Mindent megadtál, kérünk o Atyánk!
 Tartsd meg nekünk hő szolgádat soká!!”
 Még tüzköpő vasgyomrokon,
 Föld' méhe mélyen elriad,
 És csillogó naptár között,
 Az égi kar szent dalra kél: –
 A' népsereg
 Imát rebeg,
 Tekintsetek fel a' Főpapra, föl!
 Kikben hit' égi mécse hanvadoz,
 Tanúljatok!!

Never Printed Before; a Fragment in the Manner of Rabelais; and the History of Watch-Coat
 with Explanatory Notes. Vienna, Printed for R. Sammer, Bookfeller. M. DCC. XCVII. Letter
 XXII. Eliza to Yorick (78. p.)

38 Villám.

Angyal-sziréni hangokat
 Szomjazva barna hősei,
 A' Míri Püspök'³⁹ láng között
 Izzadt lakának, éldelik
 Az ünnepet!
 „Nagy Ferdinándunk,⁴⁰ hála Néked!
 Ki érdemet mindég jutalmazol,
 Eged borútlan ragyogjon!
 Kegyes Királyné Asszonyunk!
 Üdv Néked!
 ERDÉLYI főpapunkért!
 Üdv tiszta, mint királyi éked'
 Gyémántja májusnap' tüzében,”
 'S képrengeteg' visszhangival,
 Bájangvihar távolba hal. – –

II.

. . . . oh, nelmiopetto un raggio
 Sorger non dee di graziosaspeme?
 Gaspar Gozzi⁴¹

A' regg⁴² arany sugárral
 Gellért' kopasz fejére száll,
 Föl-fölragyog Mátyás' laka
 Az ősz Folyó' hullámiban,
 'S egy nemzet így kiált fel:
 „Ki e' honért félszázad olta él,
 Kiért e hon félszázad olta él,
 Halhatatlan ő!
 Bútlan soká éljen nekünk!
 Hon' élete mi életünk!!
 A' honnak üdv! mely fényesen derül,
 A' legkegyesb király alatt;
 A' honnak üdv! szól millió ajak.” – –

39 Múrai (vagy Mirai) Szent Miklós: született Patarában, 270. március 15-én (?), meghalt Myrában (Mira, Múra), 343. december 6-án; közös szentje a római, a görög katolikus és a keleti egyházaknak is.

40 V. Ferdinánd, 1835–1848: osztrák császár és magyar király.

41 Gasparo Gozzi: *Compiange se stesso*. In *Opere in versi e in prosa del signor conte Gasparo Gozzi veneziano dedicate a sua Eccellenza il. Sig. Daniele Frasseti*. Tomo primo. In Venezia MDCCCLVIII. Appresso Bartolommeo Occhi. 47.

42 Talán sajtóhiba; értelemszerűen: reggel...

'S a' kék öböl' vakon született szeme
 Szemet vakít ezüst mosoly között;
 Nagyváradot fényár borítja el,
 Fölötte szép hon' őre tűnve föl;
 Ki szent lakok' réznyelvein
 A' lángöröm honnan kitör,
 Ébreszti Vulcánt⁴³ gyászoló
 Szívek' lesújtott szellemit;
 'S az ébredő ezer kebelt, –
 Fölhajtva múltak' fátylát; –
 Mély érzetár így nyitja föl:
 Derült egünkön új csillag ragyog⁴⁴
 Nagy ékű; forrón vártt 's elért remény!
 Jertek ti hívek' jó, hív őrei!
 Az áldozatfüst úszik ég felé;
 Imátok nem volt hasztalan!
 Örüljetek!!
 ERDÉLYI VAZÚL őretek!⁴⁵
 Ki lángoló kebellet átkarol
 Mindenkit, életét ajánlva föl,
 Szívére bízott lelki életért. – –
 Hit' fája felvirágzik ékesen,
 'S árnyába szent lakok körül,
 A' hív sereg föl-fölhevül;
 O boldogok!
 Üdv néktek, bús özvegyek!
 Hajnal kél arcotokra föl,
 'S szív fájdalom forrásiban
 Örömkönnyűk csillagzanak, –
 A' vég-, nehéz sohaj kitört; – –
 Apadt az áradó kebel
 Szótt éje messze lengedez;

43 Samuil Vulcan (vagy ahogy rendszeresen írta a nevét: Vulkán vagy Vulcan Sámuel): Darabanth Ignác püspök utóda a nagyvárad-i görög katolikus egyházmegye élén (1806–1839 között). Megjegyzendő, hogy adataink szerint már neki is többnyire magyar nyelvű dicsiratokat írtak (pl. Varga Márton: A nagy-várad-i görög egyesült megyének öröm éneke Vulkán Sámuel ő Nagyságához, midőn püspöki székébe Szent Jakab havának 11-kén pompással bevezettetett 1807), többek közt Erdélyi Vazul is [Méltató fel-irat mlts. [méltóságos] Vulkán püspök stb. Szatmári Római Katolikus Püspökség Levéltára, én, szn. Gyanúnk szerint az irat nem sokkal a püspök halála előtt készülhetett kéziratossá, aminek csak felzetét sikerült fellelni.)

44 Vulcan püspököt ugyanígy üdvözlötték, ld. előző lábjegyzet.

45 Az őr szó (*paznic*, felvigyázó, vigyázó) ekkoriban tanulmányaink szerint ritka volt a román nyelvben; nehéz eldönteni, hogy szolgaként (*serviciu*) vagy másként volt-e értendő.

És szent kereszt'el egybeforrt
 Aszott kezek, felhők felé;
 Özvegyszer falak' magányiban,
 Hold' bánatos csilláminál
 Szétolvadozni kezdenek! –
 A' tengerekkel küszködő
 Nagy égihős ha sírva jut,
 Magas Bihar' hátára föl;
 Hadd sírjon ő maga. – –
 Ez ünnep öntsön férjtelen
 Tagokra lilomlepelt, –
 És habkeblekkel özvegyek!
 Örüljete!k!
 ERDÉLYI VAZÚL Főpapunk
 Atyátok! Éljetek soká,
 Ő az, ki lelketekben él!
 Ha völgyi nyájas estharang
 Leméri szűtők tengerét;
 Egy köny a kedves hantokon,
 Melyben búcsúfény lángol ah!
 Elég! elég!
 Ifjúljon a' virágfüzér,
 Test szép ha a' lélek fehér! –
 Ősz évek' őszültt, régi gyermeki
 A' vén Simonként,⁴⁶ o örüljete!k!
 ERDÉLYI VAZÚL Püspökünk!
 Éljen soká, éljen nekünk!
 A' szent lakok többé nem özvegyek,
 És szellemek' homályos rejteki,
 Szívhangokon távolba zengenek; –
 Ha szürke évek' végsarjadéka reng, – –
 Fák százados, hű árnyiban
 Melyekkel együtt nőttetek, –
 Nyúgodjatok!
 Láttátok a' hon mint derül!
 Ha arcotuk' vénhedt rózsáira,
 Az őszi est' sápadt homálya száll;
 Ha megfagyaszt főtük' havas tele,
 'S világkelebl⁴⁷ felettetek sóhajt;

46 Valószínűleg Simon apostol, akit a katolikus templomokban hagyományosan aggastyánként ábrázolnak.

47 Valószínűleg sajtóhiba.

Nyúgodjatok meg!
 Láttátok a' Megye-Atyát!⁴⁸
 Ki elhagyott utódokon
 Vigyázva, égi gyámként őrökdi;
 Örüljete! nem el hagyottak ők,
 Csak Atjuk' arca változott. –
 Örök sötétű nemzedék!
 Ha éltető világ kiforrt
 Fő' két sugár edényiből;
 'S öblük halottak sírjaként
 Számúzve a' fényt, fölmered. –
 Bús lények, éj' kedveltjei!
 Ha arcotuk' nedvtükrein,
 A' létőlő fonnyadt halál
 Irígy ködöt lehelve, ül, –
 'S temetkezve rejti a' napot
 Örüljete!
 ERDÉLYI VAZÚL Főpapunk
 Ki lát a nemlátókra is,
 Atyátok! oly hű, mint Lemény;⁴⁹ –
 Szűtők gyökerében a neve,
 Őt látja lelketek' szeme;
 Mely kérje Mindenség' Urát,
 'Éltesse a Megye-Atyát!
 „Éljen soká” nép fölkiált.
 Még szép, elért reményivel,
 Örökre gyúl a' hű kebel;
 És kék üreg' könnyyszőnyegét,
 A' fénykirály szagatja szét. –

III.

Sa vie entiere ne présent
 Qu' un purdévouement au Seigneur. –
 Nanette Guyon

Ki az, ki oly magasra tűnve föl?
 Királyi fővel ott emelkedik!
 És szürke földcsont tagjaiban
 Nehéz palástja ömlik el,
 Fejedelmi arca vonzatik

48 Megyéspüspök.

49 Ld. 23. lábjegyzetet.

Szent sír felé, hol hamvadott!
 Cserhalmi hős! hű népe közt,
 Mely forr körül, – tűnik föl ott!
 Ki fénylik ott a' napfolyam közül,
 Arany fejével gyöngylepel felett?
 Selyemkezébe két ezüst csuszó,⁵⁰
 Sziszegve üdvözítő jegy felé;
 'S átszúri szívek mélyeit
 Az őshit' égi hangival,
 Hő lelke' hű fáklyáival
 Meggyújtja a hívek' kebleit!
 Nagy Püspökünk! hit' őrei'
 Tiszteltt körébe, – fénylik ott!! –
 Szent ének' édes szárnyain
 Fellángol a' szeráfsereg, –
 Még égetett ég visszazeng
 A' hálaadó mell' árjain;
 És számtalan hős honfiak,
 Királyszoborhoz zajlanak. – –
 Súlyos karú balsors' kegyencei!
 Ha gúnyt mosolyog felétek a' Körös,
 'S a' hűtlen inget híven tükrözi; –
 Száz millió Világszemek,
 Örömkönnyűket jetenek;⁵¹
 Mély ártükör forrongva fölzajog,
 Gúnyképeit vad örvény fojtja el; –
 Örüljete! borúra jön derű!
 ERDÉLYI Főpapunk! Atyátok ő!
 Ha elsötétül láthatárotuk.
 Lány estlebel⁵² ha értetek zokog; –
 Szent béke drága hamvakon,
 Az elmaradt boldogok!

50 Kígyó; a Biblia Mózeshez kapcsolja a érc-kígyó motívumát: Móz. IV. 21, 9. Az utalás azonban nem biztos, hogy ehhez kötődik: az értz (ércz) a korai Biblia-fordításokban nem ezüstöt, hanem rezet jelentett.

51 Így. Vagy nyomdahiba, vagy szintén nyelvújítási szándék lehet a szó mögött; jelentése talán jelentenek?

52 Alkonyat. Vö. Honti literatura-füzér. Kiadja Pongrácz Lajos. I-ső füzet. Felső-Túron, Octóberben, 1839, 21. Pongrácz Lajos az előszóiban a „magyar literaturában, de annak helyesírásában is most tökéletes anarchia uralkodván...” követelte magának a jogot arra, hogy új szavakat is alkot-hasson; így alkotta meg az estlebel kifejezést is. A szót használja a kiváló tárcaíró, Tóth Lőrinc is. (Utítárca. Tórh Lőrincztől. Hat füzetben. Negyedik füzet: Schweitz. Pesten, 1844, nyomatta Landerer és Heckenast, 15.)

Nagy Boldogító' nagy Neve
 Halálromokon is ragyog! – –
 Kit Várad oly soká epedve vár,
 Nyájas Belényes oly régolta les,⁵³
 Hő lelki gondnokát több évekig;
 Megnyert nemes, derék Bihar megyénk,
 Üdvözli a' szép hon buzgó Fiát,
 'S ezrek kiáltják: „Éljen ERDÉLYI”
 „Két szép hon együtt él” e' Név
 Tündöklék és jövőt idéz!
 „ERDÉLYI éljen boldogul!”
 Az ifjúság eseng föl így,
 Szeretve legjobb Atjaként; –
 „ERDÉLYI VAZÚL éljen soká,
 Üdv Néked áldott főpapunk!
 Fogadd el a' szentelt babért! –
 És rózsafény borúl reánk
 A' menny mosolygva népesül
 Bölcs, ihletett, hív Oktató,
 'S kinyílik éden Általad! –
 Mely drága tündekép lebeg
 Egedre föl, dicső honunk;
 Édes jövőnk képe az!
 Vedd hát a szentelt babért,⁵⁴
 ERDÉLYI áldott Főpapunk!” –
 Így esznek a' kilenc szüzek,⁵⁵
 Bájlant' ezüst zengési közt; – –
 Így esdek én – o élj soká!
 És tükrözik minden szemekben,
 ERDÉLYI VAZÚL éljen! éljen!

53 Belényes volt az erdélyi görög katolicizmus egyik első szellemi központja; Vulkán püspök itt hozta létre a román líceumot 1828-ban, ami a román nemzetalkotás egyik legfontosabb központja lett. Utóda, Erdélyi Vazul is támogatta az intézményt (ma a Liceul Vulcan nevet viseli). Történetére ld. http://www.egco.ro/index_ro.php (hozzáférés: 2016. június 22.).

54 Utalás a keresztény és klasszikus ókori szimbolikára: a glória, a szentek jelképe valóban a babérkoszorú krisztinalizált változata. Míg a római versenyeken a győztes kapott babérkoszorút, addig a kereszténységben a szent (azaz az erények bajnoka) jutott ilyen koszorúhoz.

55 Nehezen érthető utalás; talán az öt balga és öt okos szűz félreértéséből ered (Máté evangéliuma, 25. 2-12.) Ennél valószínűbb, hogy a Szűz Mária tiszteletére mondott imakilencdedekről van szó, vagy a kilenc angyali karról (*Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez*. Középkor. Szerk. Tarnai Andor, Madas Edit. Budapest, 1991, 270.).

„Több mint világ, színpad”

Cs. Szabó László színházi esszéiről, kritikáiról

Messziről kezdem, hogy mind közelebb érjek Cs. Szabó Lászlóhoz. Mármint az írásaira jellemző – ebből a szempontból nem számít, hogy irodalomról, képzőművészetről vagy színházról értekezik –, sok irányból táplálkozó összetettséghez. Sosem volt híve a száraz („szakmai”?) bírálatnak, s minthogy írónak tekintette magát, úgy vélte, hogy a kritikául választott téma akkor lesz igazán kibontva, ha az elemzéseket önéletrajzi összefüggések, társadalmi-történelmi viszonylatok, érzelmi kicsapongások, emlékrétegek, akár anekdotikus formában megírt történetek stb. színesítik.

Vérébe ívódott szerelme volt, mint a művészet messze világló hajnala, a görögség. Aki csak belelapoz műremekként is olvasható napló-vallomásába, a *Halfejú pásztorbotba*, rögtön érzi a bensőjét megdobogtató élmény forrását. Amelyet a stílus metaforikus gazdagsága ugyancsak közvetít. „Csak gonosz kedvében van a szél. Tikkadt. Késpengéket szeretne szopogatni. Bikavért inna. Az antikok meg is szoptatták, meg is itatták.” Aki így fogalmaz, az akarva-akaratlan a görög dráma közepébe kerül. Ha a kést nem is viszi magával a színházba, a látottakon kívüli élményanyagának nagy részét a *szél*, ez a titkos bűverő adja. Hogy a különböző élményrétegek (értékrétegek), az antik irodalom halálalmítósa és a jelen kisebbségi emberi fájdalma miként fonódik össze az elmúlást követő gondolkodással – az irodalom mint elemezhető valóság a néprajzi értéként ugyancsak becses siratóval –, arra a *Görögökről* című kötet *A békák* fejezetéből kiemelt részlet a világos példa.

„Démétér, a földanya, keblét marcangolva, összetépett fátyolban kereste étlen-szomjan, fáklyalángnál az elrabolt lányát, PerszePHONEIÁT, »hosszan kilenc napon át kószált a mezőkön az Úrnő«, szól a homéroszi himnusz az őrző anyáról, amíg a barlanglakó Hekaté végül elárulta, hova tűnt a lány: Hádészba, a holtak fejedelme vette feleségül. De új, keresztény hitükön a harmincadnapi látogatást kitolták a negyvenedikre, mert a mennybemenetel előtt Krisztus negyven napig maradt a földön. Ősiség és folytonosság összeolvad balladákban,

síratókban, lakodalmi szokásokban, gyászszertartásban. Ha az egymásra tipró, áramvonalasított világvárosi athéniakban komputerizált mai életformájuk szét-
tépte is ezt a szövetséget, még kitart a peleponnészoszi Mani kinnal megművelt
teraszain, szétszórt épeiroszi falukban vagy a Pindosz hegy pásztorai közt.

– Gyere ki a földből!
Hogyan? Nincs lábam.
– Váljék kapává a körmöd,
Másik kezéd tolja el a sírkőt.

Micsoda parancs! Csak nő parancsa lehet, tíz körmét szegezve az orvvadász
halálnak. S óriási szelídgesztenyék, százados tölgyek, platánok varázsvölgyén
át Zagorába jutva a Pélion lábánál, vajon Akhilleusz, közel a hajdani királysá-
gához, nem siratná meg ezt a mai *miralogiát*, talán hasonlatosat ahhoz, amit
sátrába húzódva, könnyek közt kipengetett a lantján:

Hová mész, ezüstöm,
Friss bazsalikomágam,
Hogy elhulljon a virágod?
Nem szántak még fekete földbe,
Én fiam, megbánod óránként ezerszer,
Amiért a halált választottad.
Leszálltál oda, aminek neve:
Nincs soha vissza,
Kettesben ott sohasem ülnek
S nem beszélgetnek hármásban,
Nincs ottan nász
S ünnepet sohasem tartanak,
Nincs mező, ahol lovaddal játszódjál...

Mintha a szerencsétlen gyimesi Póra Andrásné szívét tépő férjsíratóját halla-
nám; elnyújtott, egyhangú katonaköltögető panasza a csángó faluszeletről nem-
csak egy ismeretlen oroszországi tömegsíríg hat el, hallják ezt a tehetetlen visz-
szahívogatót, perzsa nyíllal a szívben, még a marathoni síkon is.” (A síratóének
Jancsó Adrienne egyik lemezén szerepelt, olvashatjuk a lábjegyzetben.) Később
még, Sütő András írása kapcsán, a Helikon-alapító Kemény János búcsúztatása
is szót kap („Görög temetés volt”).

Minden mindennel összefügg? Cs. Szabó László szerint – igen.

Színházi írásaiban is tüneményesen mesél. Nem a tudós fogja a ceruzáját
– ebből a szempontból írói trappja jócskán különbözik Falus Róbert drámaelem-
zéseitől s portréitól (*Az antik világ irodalmi*) –, hanem önnönmaga, a világlátott
vándor. Sosem tart távolságot ezredévekkel ezelőtti íróitól és hőseitől, ha kell,
leül az asztalukhoz, s miközben megsimogatja a kardjukat, a poharukból is

szik. Olyan *néző*, aki számára a színpad, mintha csak szereplő volna, a megvalósulás terepe. A történelemkönyv *kitépett lapjaiból*, emlékezetrétegeinek büszke és érzékeny fiókjából, magyar és klasszikus olvasmányélményeinek a tárházából építkezik. Ebből az elegyből mindig az lesz a jó maszk, amely mögé úgy lehet bújni, hogy csodálatos káprázattal a zsinórpaddás – szinte mindegy is, hogy Aiszkhülosz, Euripidész, Arisztophanész vagy Shakespeare a szerző – mennymagasságba emelkedjék.

Amit látott a *Perzsák* színpadán, az nem volt más, mint „ótestamentumi örjöngés egy birodalom-veszejtő csata hatása alatt”. Hogy mindezt zárásként megidézhesse, a rendező Karolos Korun találmányát kellett dicsérnie, aki a kórus szövegeit „szinte mondatonként más-más tagra” felbontotta. „Remekel az ellenpontos ritmizálásban. Kilencven percen át a négy szereplő sziklája körül örvénylik tizennyolc névtelen Lear király: a perzsa kórus háborgása, változó hangnemben és tempóval a kezdeti szorongásból a hitetlenkedő döbbenetig, a döbönt irtózatától a hajtépő kétségbeesésig – reng tőle a színház, recseg a fal.”

Érzelmi futam mint értékelés.

Hogy ezúttal is kedvenc írójára, Shakespeare-re hivatkozik – metaforikus jellemzése maga a döbbenet –, az csak természetes. Mint ahogyan az is, hogy Peter Hall és Peter Brook erőteljes Shakespeare-rendezéseihez hasonlíttja a Karolos Korun révén megidézett egyszerre görög és egyetemes világot. Viszont az szembetűnő – noha „színikritikái” szinte teljes egészében nem a higgadtan elemző okfejtését, hanem a *mesélő* lázát idézik –, hogy újra és újra olyan láncolatot alkot, amelyben tegnap és ma, politika és történelem („A zsarnokságnak volt egy hasznos oldala, a relatív állandóság. Athénban viszont egyidejű törzsi, családi és osztályharcban a haza megmentőit is ritkították”), költői fogalmazás és ismeretterjesztés, adathalmaz és csaknem látomássá emelkedő lírizált énkép (a mindentudó portréja) egyesül.

A versszövegek mellett Aiszkhülosz sírfeliratát és Thuküdidészt (hosszan) idézi, s nemkülönben – holott külön cikket is szentel az előadásnak – az *A békákat*. S ez utóbbit miért? Hogy a „rendetlenkedéssel” megnyithasson egy Magyarország felé nagyon is tudatosan kanyarított vonalat. „S mikor Euripidész a kölcsönösen veséző vetélkedésben megkérdi, hogy végül is mi célja volna a földön Dionüszosznak a visszavitt költővel, az isten rávágja: Hogy megmentse a várost. Magyar költőknek Zrínyi óta szintén ez a dolguk. Az európai tragédiaírás apja s két nemzedék múltán a legnagyobb komédiaíró egyetértett volna ama vitatható közfelfogással, hogy a költők a haza mindenesei, tegyék jóvá, amit a demagógok elrontanak.”

A költők a haza mindenesei, mondja a szülőföldjét és Kolozsvárt, gyermekkorának tündérhonát a szívében hordozó költő. S hogy milyen veszélynek vannak kitéve, a hatalom az ókorban is hatalom volt, azt világosan érzékelteti egy-egy könyv vagy színházi előadás betiltása. *A békák* hazájában is elszenvedte ezt a vesszőfutást. Cs. Szabó nem véletlenül fűz lábjegyzetet írásához: „Tanulmányom megírása után érkezett a hivatalos hír Athénból – 1967-ben vagyunk (Sz. L.) –,

hogy a katonai kormány betiltotta hét ókori darab előadását a nyári fesztiválon.” Pedig, már ami Arisztophanész említett darabját illeti, csak játékról van szó. Dionüszosz isten lemegy a holtak közé, hogy felhozhasson egy nagy író, mert „a közösség nem élhet nélkülük. Két tragédiaköltő közt választhat, Aiszkhülosz az egyik, Euripidész a másik. Mondhatjuk úgy is, hogy két nemzedék és két világnézet áll ítélőszék előtt.”

Király, kormány, hatalom, politika, értelmezés? Az időtlen, pontosabban az örökéletű szavak persze megteszik a magukét. A karzat népe azt hallja ki belőlük – hogy az ókorban más volt a jelentésük? –, amit gondol. „Valahányszor elhangzott a színpadon két bűnös szó: »béke« és »amnesztia«, a nézőtér különböző részein kitört a tüntető taps. Ez a taps persze félreértésen alapult. Kr. e. 405-ben Arisztophanész a demokratákkal szemben volt békepárti (akárcsak az előzőtt oligarchák), s olyanoknak kért kegyelmet a parabázisban, akiket a tavalyi tüntetők lefaszírtak volna.”

A kritikus úgy véli, hogy az előadásnak azért volt sikere, mert a rendező tiszteletlensége nem ismert határt. Ezúttal is újabb hasonlítások az értékmérők. „Ahogy Modigliani, Picasso vagy Henry Moore tanult a néger faragásoktól, Korun az afrikai dzsungel kultikus zenéjét aknázza ki. Dionüszosz olyan alvilágba utazik mocsáron és sáron keresztül, amit fekete kuruzslók varázsoltak fel idegtépő dobszóval; a kórus úgy vonaglik, mint a haditánc ritmikus önkívületében egy élő, primitív törzs.”

Kétség nem fér hozzá (ő az igazi, érzelmi húrokon játszó néző!), hogy az Athéni Művész Színház előadása Londonban az 1967-es nemzetközi színházi fesztivál egyik legsikeresebb produkciója volt. Nincs újdonság. Innen, szinte minden „kritikában” megtalálható, lelkesedése. A versbetéteket Arany János fordításában idézi, ám megjegyzi, hogy a *Toldi* írójának „Arisztophanész-átköltései ritkán közelítik meg csodálatos Shakespeare-fordításait”. Igaza lenne? Nem tudom. Tény, hogy Shakespeare, akinek valódi megismertetéséért többet tett számtalan angliai irodalomtörténésznél, igazi szívügye. Valósággal bebarangolja a szigetországot – lakhelynyomozás stb. –, hogy föltámaszthassa, élővé varázsolhassa hősét.

Hát persze, hogy erre-arra tekintve mindig magával hordozza színházi távcsövét. Lett légyen az művészszínházi magas röptű játék vagy népszínházi kacagtató produkció, a befogadó kritikus egyként nyitogatja szíve fiókjait. A *Nápolyi apacsok* (Raffaele Viviani színész-író zenés játéka nyomán) éppúgy érdekli, mint a Dickens „laza szövésű” fiatalkori regényéből, a *Nicholas Nickleby*-ből színpadra állított játék. (Amit ez utóbbiról ír – „Arra eszméltem, hogy sírok, nevetek és vadul tapsolok. No persze, mert velem is kibabrált a Könnyzacskók Királya” –, az szokatlan kritikusi megnyilvánulás.) Eduardo De Filippo társulatának víg-szomorú előadását (*Milliomos Nápoly*) látva pedig az összekavart társadalmi kép révén jegyzi meg, hogy „a kiábrándult nápolyi Krisztus már csak Arlecchinónak álcázva tér vissza az emberek közé a Commedia dell’Artében”.

Ha a nem kis kutatói szenvedélyről tanúskodó tanulmányait vesszük – *Zuboly igazsága* (A középkori angol misztériumjátékok), *Aranykor a vaskorban* (Az Erzsébet-kori angol irodalom) –, látható az a nagy műveltséget kamatoztató horizont, a művek árnyékában briliáns társadalomrajzot is adó összkép, amely így vagy úgy (főképp a tudatos *tudósi* mesélés folytán) alapja lesz a színházi esszének, kritikának. S előbb-utóbb az is ki fog derülni, hogy a rögzített színpad helyett guruló középkori emeletes kocsik (egy kocsi, egy jelenet) miként változtak az idők folyamán vérrel festett, mozdíthatatlan színpadokká. A negyvennyolc (York) vagy negyvenkettő (Ludus Covantrieae), avagy harminckettő (Townley) és huszonnégy (Chester) jelenetből álló kézirat – „minden jelenet más-más mesterség szívügye” – bő teret adott a városokat megmozgató biblikus drámának. „Öt-hat különböző Krisztust láttak az emberek egy nap alatt, hol a Kisértővel, hol a jeruzsálemi polgárokkal, hol Pilátussal párosítva: ács, asztalos, takács, szabó, üstfoltozó és fúvó-foltozó Krisztust. (S itt jön Cs. Szabó közbevetése: „gondoljunk a mesteremberekre a *Szentivánéji álomban*”).

Ugyancsak a *Zuboly igazságában* olvasható – a tanulmányt a londoni Határ Győző „fenomenális” fordításai (Cs. Szabó szava), „középkori versei” teszik még érzékletesebbé –: „A mesterségek közt városonként változott a szereposztás. Együgyű néphumor és naiv szimbolizálás egyaránt beleszólt ebbe. Fegyverkovácsok játszották a kiűzést a paradicsomból, vízfordók és csónakosok a vízözönt, hajóácsok Noé menekülését, ötvösök a kincsekkel rakott három királyt, bormérők a kánai menyegzőt, tűkészítők a keresztre feszítést, Krisztus pokoljárásán a szakács céh serénykedett az üst körül.” Hogy a hely szelleme is kacagtatóvá váljék, egy-egy beszólás földerítette a közönséget: „Jól ismertem látásból apádat”, mondja Lucifer a feltámadt Krisztusnak.

A tanulmányíró addig kavarja-kavarogtatja – színesen! – a szót, amíg el nem érkezik imádott drámaköltőjéhez. A játék kedvenceiként kacagtató figura volt a szarvairól képzelődő Szent József, a három pásztor, Heródes, Pilátus és a Sátán. A kézművest alakító nem tudott ellenállni a kísértésnek, „vadászott a hahotára, mint ripacs a karzat tapsolására, leugrott a kocsiról, az utcán tombolt. »Én az ilyen fickót megcsapatnám, amiért a dühöncöt is túlozza és heródesebb Heródesnél« (III. 2.), mondja Hamlet bőrében Shakespeare a rossz színészről, alighanem a kézműves Zubolyok alakítására, a Heródesként toporzékoló Zubolyra emlékezve. Valószínűleg ő is látott még gyerekkorában misztériumjátékokat.”

Az *Arany a vaskorban* is, Erzsébet érzékletes, pontosan megrajzolt portréja mellett hű korrajzot adván, Shakespeare-t idézi – most a vérgőzölgő görög csatákról, az égető alkonyati fényről ne beszéljünk –, akinek magánérdekeivel („Gyűjtő ember volt, földet és bérletet vásárolt, adót bérelt, számlálta aranyait. Mint Arany János”) összevágott Erzsébet békepolitikája. Azonban, hogy értsük a korszak lényegét, érdemes egy kissé rigorózusabban is megsejtelni (ízlelni) a Cs. Szabó festette valóságot.

„Sötétedő évtizedekkel vágott össze irodalmuk első aranykora. Nagy erőt, de nem aranykort tükröz leghasználatosabb szókészletük, érdemes lenne kideríteni

egy komputerrel, hogy hányszor fordul elő szövegükben a Törtetés, Dicsvágy, Forgandóság, Káosz, Háború, Hitszegés, Anarchia, Csőcselék, Vér és Mulandóság. Shakespeare íróársai közül Kydet megkínozták a vallató hatóság, Nashe-t lecsukták, Marlowe hosszú börtönbüntetés, talán a bitó elől menekült meg egy halálos végű verekezésben, az óvatos Shakespeare-t többször megcenzúrázták, társulatát kihallgatásra rendelték egy zendülés miatt, amelynek gyanútlan eszközei voltak a színészek, s máglyahalála előtt versei zömét a börtönben írta Robert Southwell, a jezsuita mártír.”

Shakespeare alakját jól körüljárja, az üzletemberét, a pénzforgató mágnesét, a legegyszerűbb, ugyanakkor legbonyolultabb társulatot mozgó szellemi útmutatóét, a költők költőjét. Nem sokat töpreng azon, hogy a drámaíró hívő volt-e, vagy kiábrándult, vagy – ahogy néhányan állítják – „az új államvallás híve”. Hogy mindez mit jelent az ő olvasatában, túllépve a világot mozgó pénzen, hamar megtudhatjuk. Ha pontos akar lenni, megint csak költői eszközökkel kell élnie. „Alkatilag keresztény, anima naturaliter christiana. Ezért neveztem egyszer a túlzás félelme nélkül a világrend költőjének. Láttam, felfogta, s a nézők arcába vágta a kor iszonyatát. De hallotta, akárcsak Dante, hogy azon is át-sűrődik a szférák zenéje” (*Aranykor a vaskorban*).

A „színikritikus” mindenkor ezt, a *szférák zenéjét* akarta meghallani. Sőt igénye volt rá (ezért az élmény némelykori túlmagyarázása), hogy több-kevesebb méltósággal olvasója is érezze, minő földöntúli élmény birtokosává vált. „Több mint világ, színpad” – mondotta volt a drámaíró egyik szereplőjével, evvel is érvényt szerezve a káprázatos emelkedettségnek. Hiszen a színház – a jó színház – avval több a valóságnál, hogy átrendezi a világmindenséget, az érzelmeiket stb., s evvel a *földvalóságot* bizonyos ég- (vagy azon túli) magasságba szárnyaltatja. Amíg a valóság, ezer körülmény szorítja, dadog, a színpad énekel. Nászdalt éppúgy, mint halottsiratót. Vagy kicsorbult rajta a halál kaszája (ahogyan a drámaíró fogalmazta), vagy megfényesedik.

Ablonczy László, a színházi szakma hercege-mindenese hihetetlen pontosságú – alapvető! – tanulmányt írt a londoni színházbolyongóról, esszéíróról, kritikusról (*Cs. Shakespeare-galaxisa – A táj haza*. MMA, 2018). „Cs. Szabó László esszéíró módszere: az előadás mint Egész, mint alkotás, csak ürügy neki. A rendező és a színész megoldásait sem részletezi: ő a mű fogantatásának múltját kutatja, a kor történeti, művészeti, politikai összefüggéseiben láttatja a dráma jelenkoriságát.” Szó sincs róla, hogy a kritikus ne venné figyelembe a szakirodalmat – Jan Kott zseniális könyvétől (*Kortársunk Shakespeare*) az angol Shakespeare-kutatókon át Hevesi Sándorig hosszú a skála –, ám az innen vett megfigyeléseket fölöttébb írói módon saját eszmerendszerébe szivároztatja. Olykor egy-egy anekdotának is a kezét fogva.

Az „együttgondolkodást” nagymértékben segíti, bár nem egy esetben zavaró, a színházi kritikában mindenképp nem odaillőnek, „töltelékanyag” számító személyes élményanyag (helyszín, táj, tenger, kikötő, vár stb. mint bebarangolt érzelmi valóság). Evvel Cs. Szabó nem a tudósoknak, hanem – tudatosságához

nem fér kétség – a kakasülön levő hatalmas tábornak szól. Csak egy jellegzetes példát! Mit kezdjek avval a fesztivál-beszámolóval – 1958 augusztusában és szeptemberében járt *Edinburgh-ban* –, amelyből sok minden megtudható a helyszínről („két városból áll egy mély völgyszakadék felett”), a cudar éghajlatról (az év nagyobbik felében „A sötétség is akkora, mint Madách eszkimó jelenetében”) és a hiányos zenei létről („zenéből csak a zsoltárenekléshez s a dudafújáshoz értenek”), de például semmi a színpadra állított Mozart-opera (*Szöktetés a szerájból*) milyenségéről. Sem színpad, sem látványvilág, sem rendező, sem jelmez, sem karmester, sem énekesek! Hogy ki mit csinált, rejtély. Viszont azt leszögezi, hogy a „pincemélységű csodahangon” éneklő Székely Mihály nélkül – vajon itt ki alakította a szerepet? – nincsen Osmin.

A cikk, amelyből kiderül, hogy az itt föllépő *Végh-vonósnégyes* valamikor Budapesten az ő születésnapját is köszöntötte, a kisterjedelmű amszterdami „keresztyén havi lapban”, a *Jöjjetekben* jelent meg (1958. október). Ebben a színház csak érintette (pontosabban elkerülte), de a nagyobb volumenű folyóiratok, a londoni-párizsi *Irodalmi Újság*, a müncheni *Új Látóhatár* (Látóhatár), a római *Katolikus Szemle* és egyszer a párizsi *Magyar Műhely* voltak igazán a kiteljesedés terepei. Nagyobb terjedelmű színházi írásai – a rövid *Tévedések vígjátékát* hosszabb kritikák (*Hamlet*, *A velencei kalmár* stb.) követték – mind itt olvashatók.

A poénos fogalmazásban műveltségélménye ugyancsak kitetszik. Vegyük csak a *Szentivánéji álom* (*Erdei átváltozás*) értelmező jellemzését! „Nagy szintű játék. Egyik a tündéré, a másik a földi fejedelemé, a kettő egyenrangú. Udvaronc rangú szerelmeseké a harmadik szint, kézműveseké a negyedik, az övék viszont a szerelmesek burleszk tükörképe. De nemcsak a társadalmi szintek fedik át egymást, hanem valóság és látszat, álom és ébrenlét is. Shakespeare elírta Pirandello elől a pirandellói alaphelyzetet, amelyben a valóság azonos a látszatával. Éppen ebbe fognak belezavarodni a megbabonázott halandók.”

Tetszik a kritikusnak a színpadi megjelenítés – „Peter Brook az első rendező, aki előttünk öltözteti át őket. E nyíltszíni szerepcsere adja tudtunkra, hogy Oberon: Theseus lelki forrásvidékének a kivetítése, Titánia meg Hippolytáé” – olyannyira, hogy nem állja meg egy másik, úrkorinak látott-érezett Brook-rendezés értelmezésének a közbeszúrását. „A *Lear király* annak idején bejárta a fél földkerekséget. Csupasz színpadon, állandó világosságban a vihar, a fenyér s az éjszaka a nézők képzeletére van bízva. Íme, üres a kezem, nem lapul semmi a kabátujjamban, itt a mű előttetek, csak a mű. A valóságban tele van elméletekkel a kabátujj. Csak hát Brook tehetsége olyan emésztőkemence, amely a legkülönbözőbb angol és idegen elemeket is veszélytelenül elfogyasztja. Kegyetlen színház, abszurd színház, élő színház, totális színház, rituális színház, avantgárd színház; Brecht, Genet, Artaud, Kott s a boroszlói Grotowski megtevesztő név és jelszó vele kapcsolatban, talál is, nem is. Azt hihetnők, hogy éber szimatú, eklektikus világtolvajjal van dolgunk. Brook azonban a legeredetibb rendező Nyugaton. S mivel angol – több helyütt figyelmeztet: a rendező apja is és anyja is orosz –, kísérletezés közben is törődik a nézőkkel.”

Cs. Szabó szívesen fedezi föl valamely figura mögött a többé-kevésbé megjelenő író és környezetét. „Antonio viszonylag nem nagy szerep [...], kicsi szerep, igaz, de ugyanakkor lehet, hogy a költő saját lelkiállapotát is belecsempészte a kalmárba. [...] Ha Antonio gyaníthatóan diszkrét önarckép, Bassanio alighanem az eszményített Southampton gróf.” És hozzáfűzi: „a szonettek egyik címetje: a *férfi*”.

Különféle alakok és szerepek közt bolyongó *hasonlító*. A *Hamlet* kapcsán írja, amely szemében „hagyományos bosszúdráma”. „Szavak! De folyton él velük, rengeteget beszél magáról, most így, most úgy. Mert senkiről sem állít az ember olyan végleteket – te hős, te gyáva, te világcsuda, te félemler! –, mint Hamlet önmagáról. Odüsszeusz úgy viselkedik, mint a Vándor, Aeneas mint a Honalapító, Trisztán mint a Hősszerelmes, Faust és Don Juan mint Isten provokálója, aki Éván keresztül fellázad ellene. De Hamlet! Az ő mítosza nem lehet egyértelmű. mert szavaival fegyvert szolgáltat minden elemzőjének.” Ugyanitt: „Helyesen értelmezték annak idején a romantikusok, hogy Hamlet és a sírásó úgy összetartozik, mint Don Quijote és Sancho Panza.”

És a teremtetőjüket túlszárnyaló figurákról! „Míg Lear a pokol-purgatórium-paradicsom hármaskörén keresztülvégző, megtisztult ember, Hamlet kiszámíthatatlanabb. *Enigma*, hogy a vele egykorú Balassi Bálint kedvelt szavával éljek. Márpedig író számára nincs nagyobb elégtétel, mint olyan bonyolult alakot teremteni, aki végül előle is kisiklik.” A kritikus ebből a szempontból Hamletet Don Quijotéhoz, Picwick úrhoz, Raszkolnyikovhoz hasonlítja, mint akik „elszabadultak mintázó kezükből, teremtetőjüknél is hatalmasabban”.

Több szempontból is izgalmas – kétszer is nekifutott – az *A velencei kalmár* elemzése. A történelmi háttér éppúgy kihagyhatatlan, mint a társadalmi rangok közötti, jellemtulajdonságokká fejlődő viszonylatok megjelenítése. Nem beszélve a „kasszadarab” előtt született Marlowe-dráma (*A máltai zsidó*) s nem kevésbé írója bemutatásáról. „Marlowe nem volt szégyellős hatásvadász. A pirkadó aranykor egyik legnagyobb ígérete, világlátott, művelt, az ujjá hegyéig tehetséges és szíve mélyéig amorális ember valószínűleg antiszemita előítélet nélkül, rosszhiszeműen, a »hecc kedvéért« öröngő kapzsit, gonosz csalót, árulót és többszörös gyilkost, valóságos családirtót festett Barabásról, méghozzá úgy, mintha hasonlatos lenne hozzá minden hitsorsosa. De rosszhiszemű volt a katolikusokkal szemben is [...] Marlowe egy Róma-ellenes protestáns hatalom titkos ügynöke volt...”

Cs. Szabó világosan látja a Shylock és Barabás közti különbséget. „Marlowe gonosz művének élettartamát a Lopez-ügy oldotta meg (a portugál származású Rodrigo Lopez belekeveredett az udvari intrikába és felakasztották felségárulásért – Sz. L.) – (bár nagy ritkán fel-felújítják, magam is láttam 1965-ben, érdemét meghaladó pompás előadásban) – irodalom- és színháztörténeti régiség; Shakespeare darabja, amit egyenesen Marlowe utánzására rendeltek, elpusztíthatatlan, s fél tucat legnépszerűbb mesterműve közé sorolható, a gyöngyök gyöngye. Itt-ott bántó, mert kaján nevetést örököltünk a korától, de az akkori

filléres nézőknek szóló nevetés alól folyton kicsillan kortársaitól emlegetett szelídsége s lelki nemessége. Shylock és Barabás nem ugyanannak a fajnak a fia.” Minthogy a darab születésekor, írja Cs. Szabó, Angliában inkább az uzsorakamat volt a kérdés, mint a zsidó probléma, találó a kritikus szellemesen igaz kontrasztra épülő jellemzése. „Az *A velencei kalmár* olyan vígjáték, amely Uzso-
ra és Barátság, Bosszú és Megbocsátás, Diszharmónia és Harmónia derűsen folydogáló küzdelméről szól. Othello tragédiáját sem a néger vagy arab vér okozta...”

A *Troilus és Cresida* kapcsán közli, hogy többször is látta a darabot („először olaszul, 1949-ben, szabad ég alatt Firenzében”), ugyanakkor alig-alig idézi föl magyarországi színházi élményeit. A távolság fájna, az elhagyott haza nyomná a lelkét? Nem tudhatni. Mindenesetre, ha beszabadul a teátrumba, kinyitja emléközönének a tarisznyáját, és színesen, érzékletesen, a szavak minden bugyrát bontogatva ír a látottakról. Némelykor humorral, máskor keserűen, ám mindig élvezettel. Ha csipkedni kell valakit, olykor egy kissé gonosz is. Mi mást jelentene, mint csaknem megsemmisítő torz mosolyt, a kiváló orosz festőművész életének beemelése az *Othello*-kritikába. „Natalja Goncsarova nem volt Desdemona, szívesen fogadta az udvari Jágók és gárdista Rodrigók legyeskedését, másodszor is férjhez ment, s boldogan élt, amíg meg nem halt.”

Nem törődve az olvasó türelmével, „kritikáiban” hosszan idéz a darabokból – nem csupán a színművek dialógusaiból, hanem a szonettekéből is –, van úgy, hogy fordításrészleteket vet össze (lásd a *Coriolanus* révén Vörösmarty és Füst Milán szövegeinek összemérését). Ami szellemi munka, abban lubickol. Ismételhetem magamat is, színházi bírálati nem igazán színikritikák, hiszen gyakran megfeledez a szereposztásról, a rendező személyéről, a díszlet- és jelmez-eldorádóról, a színészmozgatás sokféleségéről stb., ám mindezen hiányosságokért kárpótol áradó, mindentudó lelkülete, káprázatos műveltségélménye, kényesen tiszta stílusa. Ahogyan, mintha maga is a pódiumon szerepelne, láttatni akarja színes énjét.

De amikor rátör (sajnos, ritkán) a színészi munka savát-borsát láttatni akaró szerepértelmező gesztus, sosem fogja vissza magát.

Az *Othellót* tárgyalva (*Az ördög Famagustában*) érdekes Ciprus látványa, a ten-
ger, a nép elnevezése szerinti Othello-torony, a dráma előzményeinek a tagla-
lása (Giraldo Cinzio novellájából átvett motívum) stb. A csúcs viszont – színészt
ritkán ábrázol ilyen teljességgel – a főszerepet vivő nagy angol aktor világot
idéző *létértelmezésének* a bemutatása. Ebben a személyiségrajzban szinte egész
lényé benne van.

„Testi erőpróba minden tragikus szerep. Hamlet, Lear, Jago, Antonius, Mac-
beth, V. Henrik és III. Richárd alakítása után Laurence Olivier ötvenhét éves
korában vállalkozott élete utolsó nagy Shakespeare-szerepére. Megtehetette, mert
a lemezekről, filmekről és külföldi vendéjátékokból szó szerint világszerte
ismert angol színész olyan jó karban van, hogy évei felét is letagadhatná. Minden
izom, ízület, ínszalag, porc engedelmeskedik akaratának. S nem akármilyen

feladatokra. Olivier szenvedélyes átváltozó művész. Osberne *Komédiás*ában például még a fogsora is megcsúnyult anélkül, hogy hozzányúlt volna a sminkmester. Teljes a metamorfózis az *Othelló*ban, fajt és nem alakot cserél.

Egy ideje tízezerrel vándorolnak be a négerek az Antillákról, London ma már fekete város is, vannak elegendő, akiket Olivier megfigyelhetett utcán, parkban, autóbuzsón, boltokban. Megnő a keze, torokból bugyborékol a kacagása, forró és mély a hangja, négerre vall a lomha szemhéj, a csípőringás, a felsőtest vetése, tenyértartása, idegen ritmusú mozgása lábujjtól a nyakszirtig. S a duzzadt ajak. Meztőláb játssza a szerepet.

De az a másik ember se fehér, aki szenved ott belül. Aki szerelmét és önbi-zalmát elvesztve, a nagy eskünél a »márvány égre« térden állva letépi nyakából a keresztet, hogy homlokával a földön visszapártoljon a vérivő dzsungel-istekhez. Ebben a pillanatban Othello csakugyan magával rántja a világot a káoszba. Vinnyog és üvölt; Olivier még arról sem feledkezik el, hogy nyavalyatörős a mór.

Történelmi alakítás, megőrzik a krónikák. S a néző mégis feszeng – mi a hiba ebben a páratlan mutatványban? Nagy művészet, de valami mégsem vág itt.

A hiba a szerep értelmezése. Shakespeare tragédiája egy féltékeny emberről szól. Olivier megjátssza a Néger, nagybetűvel. Olyan, mint Afrika allegóriája egy Rubens-képen, írta elragadtatva az egyik kritikus. A dicséret kétélű. Olivier teste, mint mondtam, bámulatos átváltozásokra képes. S a színészt s nézőit büvöletébe ejti a metamorfózis, nem lehet betelni a négerré változott fehér emberrel. Mintha Shakespeare két párhuzamos tragédiát markolt volna össze, egyet a féltékenyekről, egyet a feketékről. Ami persze nem áll.

1959-ben Paul Robesont is láttam e szerepben a stratfordi színpadon; egy emberöltő óta alakította már akkor. Valódi néger volt, s nem fénymáz, hangja trópusi hőséggel, szeme szomorúságával hitelesítette származását, az volt, aki s nem »megszólalásig« néger. A lényét adta, nem pedig – mint Olivier – a fehér ember megterhelt lelkiismeretét. Zavartalanul figyelhettem Shakespeare szavaira.”

Kedves Barátunk!

**Kérjük támogassa folyóiratunk megjelenését
személyi jövedelemadója 1 százalékával!**

**Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány
18223086-2-42**

Indulás és érkezés

Ács Margit: *Érkezés? Indulás? Esszék, kritikák, 2006–2018*

L'Harmattan, 2019

Ha egy esszéíró kérdést tesz föl könyve címében, mint Ács Margit az *Érkezés? Indulás?* fűdelén, az olvasó önkéntelenül szeretne válaszolni. Az én válaszem ez: menetrendszerű *indulás is, érkezés is*. „Érkezett” Ács Margit írói műhelyéből egy újabb könyv, az eddigi esszéköteteinél vaskosabb gyűjtemény, a 2006 és 2018 között írt irodalmi esszéiből, tanulmányai-ból, a kulturális közélet lényeges dolgaiban állást foglaló publicisztikáiból. Vélemények ezek a rendszerváltás óta eltelt évek sokat ígérő és elkeserítő tapasztalatairól, nemzeti sorskérdéseink állásáról, az irodalmi és politikai divatokról és hasonló közérdekű dolgokról, főként könyvekről, szerzőikről. Az írások egy része alkalomhoz kapcsolódik: évfordulós megemlékezések, látlatmegnyitók, irodalomelméleti témákról írt hozzászólások, előadások, díjátadások és búcsúbeszédok is vannak közöttük. Annak jeleként, hogy Ács Margit, ha érdeklődő emberek között lehet, akiknek jó szívvel megnyilvánulhat, akkor máris az „indulás” ösztönzésének állapotába kerül. A könyv egyúttal „megérkezés” a magyar kultúra hagyományaitól korunk irodalmi állapotába, amelyet kevesen ismernek olyan tágas körben és olyan mélységben, mint Ács Margit. Érkezés onnét, ahol a szerző irodalmi alapélményeit, ismeretségeit, értéktudatát, nemzetismeretét és szépprózaírói tudását indulása óta összeszedte. És megérkezés a nyolcvanas évek végén s a kilencvenesek elején lezajlott nagy társadalmi változásokból a kétezres évekbe, napjainkig. Az ezredforduló két évtizede jobbra a hamar hervadó reményeké s a csalódásoké volt, de nem a cselekvés abbahagyásáé

Ács Margit részéről. A tanulmány-, illetve esszékötetből képet kapunk egy éber figyelő, a nemzet elintézetlen sorskérdései és általában a közérdek iránt fogékony író és irodalmár határozott, egyenes gondolkodásáról. Egy helyen Németh László követőjének, igaz, olykor mesterével is vitába szálló hívének mondja magát. Sajnálkozva, de megállapítja – legfölkészültebb történész-kortársaival egybehangzón –, hogy a „harmadik út” gondolata vonzó ugyan, de sajnos nem járható semmiképp abban a szerkezetben, ahogy Németh látta hazánkat kora hatalmi viszonyainak szorításában. De ezzel együtt is Németh László, néhány hozzá mérhető kortársával együtt, a legjobb út választására ösztönző tanítónk mai utókora és holnapi utódaink számára, a nemzetközösség és a nemzeti kultúra irodalmi-közéleti képviselőjére. Ady, Babits Móricz és általában a *Nyugat* nagy irodalmi reformja után az Illyés Gyula-Kodolányi János-Németh László-Bibó István-nemzedék, tőle a Csoóri Sándor, Kiss Ferenc, Tornai József nevébe sűrítethető kirajzás, majd attól az Ács Margit-Görömbei András-Kiss Gy. Csaba-Kodolányi Gyula-Salamon Konrád-Szörényi László-generáció vette át a stafétabotot, s mutatta meg, hogy a 20. századi magyarság irodalma és a nemzeti kultúrát szolgáló közírása miként fonódott össze a magyar nemzet és nép sorskérdéseinek s nem utolsósorban a magyar nyelv tisztaságának képviseletével. (A jócskán bővíthető névsorral a nemzeti ügyeket közvetlenül is érintő szellemi irányvonalakat akartam szemléltetni.)

Ács Margit szereti nyíltan megvallani gondolatait, megosztani másokkal nézeteit. Élményeit, tapasztalatait is: írásainak

egyik legfontosabb jellemvonása a személyesség s az őszinteség. Tudja persze, hogy létezik taktikai elhallgatás is: van, amiről nem érdemes beszélni, ha rosszhiszeműség vagy ízléstelenség van az ellene felhozott állítások alján. Gyakran kerül vitahelyzetbe, mert nemcsak kezdeményező, hanem az ellenvéleményekre méltányos hangon, de szilárd meggyőződéssel reflektáló, a tudományos ellenpróbát is álló, s ha kell, ironikusan polemizáló, eszméit körömszakadtáig védelmező, vitára kész alkat. Nem egy polémiában elhangzik az erősen baloldali, de le nem becslhető publicista, Bálint György kulcsszava: „*felháborodom*”, tehát vagyok. A rendszerváltás óta Ács Margit is számos okot talált arra, hogy a sokaság, a jó ízlés meg az erkölcs nevében felháborodjon, s vitába szálljon a „balos”, bár nem baloldali érdekeltségű (vö. Bálint Györggyel), globalista eszmei divatok álruhájában visszacsempészett ideológiákkal. Határozott föllépésre ösztönzi a nemzetfogalom lejáratását célzó szellemi agresszivitás, az arányvesztett értékelésben megmutatkozó elfogultság. Szót emel nemzeti hagyományaink előítéletes megrostálása ellen (az oktatásban is), különösen, ha arra hivatkozva teszik ezt, hogy külföldön nem kell senkinek a mi nemzeti sorskérdéseinket feszegető, történelmi és (a személyiségfejlődés szempontjából) *történeti* vonalvezetésű, nemzettudatot ébren tartó irodalmunk, és nem kell a nálunk nagy múltú, ma is rengeteg témát kínáló szociográfiai ihletésű széppróza.

E gondolkodásában a kérlelhetetlenségig következetes Ács Margit, de így is rendre tanújelét adja annak, hogy szenvedélyes, ám higgadtan érvelő vitastílusa mentes az előítéletességtől. Szereti, ha olyan ellenféllel szállhat szembe, akinek tudását, képességeit, írói kvalitását elismeri. Ámde külföldi tekintélyekre – és nem a hazai kulturális és társadalmi viszonyokra – hivatkozó vitafelelit korántsem tartja föltétlenül orákulumnak a művészeti élet vagy az esztétikai értékek kérdéseiben. Vannak irodalmi könyvszemléi, tömör életmű-kritikái,

amelyek példaként állíthatók a pályakezdő és haladóbb irodalmárok elé.

Kritikusi normái példásan kitapinthatók abban a kétrészes írásában, amelyet Nádas Péterről és vele bizonyos szimmetriában Vári Fábián Lászlóról írt *Sebzett családok gyermekei* címmel írt (Nádas Péter: *Világító részletek, I-II*; Vári Fábián László: *Vásártér*). E két, egymástól meglehetősen eltérő világú, életkorú és szemléletű író műveit nemcsak azért helyezte egymás mellé Ács Margit, hogy megmutassa, melyik áll közelebb hozzá, hanem azért, hogy mindkettőnek a jogosultságát felmutassa: ez is, az is a magyar történelemből fakadó sors művészi argumentálása, és egyikről se mondhatunk le a másik előnyére. A még oly megkerülhetetlen holocaust-Trianon szembeállítás önmagában nem ad erről kielégítő képletet. Mindkét író sokkal összetettebb tanúságot tesz a maga ember- és társadalomszemléletéről. Nádas a 45 után polgárból vezető értelmiségivé vált, majd a bolsevista diktatúrában újra meghurcolt családjáról ad mélyenszántó elemzést, Vári Fábián pedig a falusi szegénységből magát szellemi emberré felküzdő személyiség élményeiről s azok történelmi hátteréről számol be tanulságosan. Ács Margit egyértelműn kifejezi, hogy a tőle számos kérdésben távol álló Nádas Péter jó ideje méltán tartozik a legelismertebb magyar szerzők közé. Hozzá képest az inkább költő, mint epikus Vári Fábián még szinte debütáló regényíró. (Nádas Péter egy nemzedéknyivel idősebb, ez sem elhanyagolandó.) De mindkét könyv írója autentikus stílust teremtett, és hőseik *története* izgalmasan kapcsolódik a magyar *történelem*hez. Nádas számos közszereplői megnyilvánulásaival vitába száll Ács Margit (még inkább az író egyoldalúan „posztmodernként” körülrajongó esztétákkal), de egy pillanatig sem vitatja az epikus kvalitásait, különösen, amikor a nagy formátumú életmű egészére kitekint, s korábbi nagyregényeit is a mérlegre teszi. Abban pedig, hogy a nála később fellépő, a szétszakított nemzettest észak-keleti „perifé-

riájáról” hazatalált Vári Fábián művét együtt tárgyalja a széles körben régóta elismert Nádassal, nem a „súlyozás” hiányát, hanem a táborosdinak önkéntelenül adott fricskát érzékelem. A nyolcvanas években és később is annyit beszélt a rádió meg az irodalmi sajtó Nádas „posztmodern” érdemeiről, hogy ideje volt már kimondani: a maga újításaival, sőt formabontó gesztusaival együtt az író igenis a klasszikus értelemben felfogott regény pozícióját erősítette meg, de nem óhajtott a teoretikusok fejével gondolkozni. Ács Margit az ő művét elemezve tanúbizonyosságot tesz arról, hogy elfogulatlanul ítéli meg azon írókat is, akik irodalmi-politikai meggondolásból elhagyták a Magyar Írószövetséget, s a pártpolitikát mintegy leképezve, új szervezetet hoztak létre. Ez azért sajnálatos, mert a jelenkori magyar kultúra törést szenvedett tőle, s régóta érlelődő emberi kapcsolatok szakadtak meg és nullázódtak le az eszmecserék fölpezdülése helyett. És ami még vele járt: míg a két nagy írócsoport egymástól elszigetelve folytatta szervezeti életét, és építette ki intézményrendszerét a könyvkiadásban és a kulturális rendezvényeken, addig sosem látott mértékben lepte el a könyvesboltokat a giccs. Az olvasó látta ennek kárát, és a kritikákban sem talált fogódzót, mivel a kritikusok ugyanúgy elkülönültek egymástól nemzeti és „világpolgári” oldalra, mint az írók és a költők. Ezzel szemben Ács Margit ugyanúgy törődik az „ellentábor” fontos irodalmi teljesítményeivel, mint a saját nemzeti elveinek megfelelő eszmeiségű írók, szociografikusok és költők munkáival. Első nála a minőség, s csak ennek vizsgálatával együtt jön szóba a nézetek elemzése, elismerése vagy vitatása. A Nádas-kritika jelzi, hogy a kifogásolt részletek, a történelemszemléleti fenntartások egyáltalán nem ártnak az író fogadtatásának, inkább az érdeklődést fokozzák a szerző művészone és világnézete iránt.

Megnyeri olvasóját a könyvbíráló Ács Margit, amikor tetszése egyetértéssel párosul. Vannak pedig kedvencei jócskán;

kell is, hogy legyenek, ez a kritikus jutalma a szinte vakulásig tartó éjszakai olvasásért, kiegészítő információk sokszor fáradságos összegyűjtéséért éppúgy, mint igazságosságra törekvő ítéleteinek kivajdásáért. Csak néhányat említek ezekből. A pályakezdő Szilágyi István novellisztikáját bemutató tanulmány (monográfia-részlet?) ritka mód átélt írás: Ács Margit szinte maga is kisebbségben élő értelmiségivé lényegül át a novellák és a nagyobb elbeszélések olvasása közben. Ágh István *Rókacsárdája* is megigézte: a helyi színezet, az időszerűség s az idő mély kútjába tekintés ritkán látható egységét látja benne. Külön szeretném kiemelni a Páskándiról adott értékelését. A *Páskándi-parainézis* egy jelentős drámaszerző, költő és közgondolkodó portréját kínálja az olvasónak, ismertetőn a kilencvenes években elhangzott írószövetségi felszólalást, amelyben Páskándi egy magyar művészeti akadémia megalapítására tett javaslatot. Az eszszé földézi a világ minden akadémiajának mintaképpül szolgáló platóni akadémiaát, és kifejti a drámaíró „ars akadémiaját”, azt, hogy milyennek képzei az új, modern változatot, mely egyszerre szolgálja a nemzeti és nemzetközi művészet eleven működését. Nyomatékkal mondja ki: „A kultúrák nemzeti jellege nem zárja ki az egyetemes szellemi dimenziót.” Nem nehéz kiérezni ebből, hogy Páskándi a marxista esztétika ballasztja, ugyanúgy az 1989 *utáni* nemzetellenes politika és ideológia ellenében fogalmazta meg az író- és művésztársainak tett javaslatát, amelyet szellemesen „székfoglaló beszédnek” is nevezett. Az ötletet nem követte írószövetségi határozat, az MMA terve jóval később valósult meg, de megvalósult. Nem a „szentelt ligetek homályin”, mint ahogy Berzsenyi képzelte el a gondolat őseinek és hőseinek Platón-korabeli sétáló oskoláját, hanem az irodalom és a művészetek múzsáinak otthont adó, sok vihart átélt Pesti Vigadó épületében. Páskándi szavai egybehangzanak Babitséival, amikor arra hivatkozik, hogy az ógörög kultúra nem

lehetett volna az egyetemes művelődés megalapozója, ha nem lett volna maga is nemzeti kultúra. Babits tanítása szerint az európai irodalom (Goethével mondhatnánk így is: a világirodalom) a minőségi nemzeti irodalmak összessége, ez aligha vitatható.

Kezéhez áll Ács Margitnak, ha valamilyen alkalomból megrajzolhatja egy író vagy költő személyiségjegyeit, s portrét illeszthet a műveket értékelő sorai közé. Kiemelkedik ezek közül Kiss Annát méltató köszöntője egy kerek számú születésnapon (*Aki képekben beszél*). A szeretetreméltóság éppúgy megvan személyes légkörében, mint verseinek mesészerű alakjaiban. Nem mellékes ez: a művészfélének a saját személye is „alkotás” lehet akkor is, ha ez nem annyira észrevehető, mint Kiss Anna (vagy pl. Lázár Ervin) esetében. Azt is örömmel mondhatom, hogy Ács Margit legkülönb szépírói alkotásaival fölért mintázta meg közös nemzedéktársaink közül Vathy Zsuzsa írói arcképét, s ha lehet így mondani, a lelkületét, azt az éte-

riséget, amely már életében is ott vibrált kivételes lényé körül. (Megmintázni a lelkületet? – igen, amikor írott, nyomtatott szövegekkel világot teremt egy író, akkor efféle csodát művel.) Nemzedékéből még a Tamás Menyhért és Serfőző Simon prózájáról készített átélte pályaképet.

Ács Margit teoretikus jellegű témákhoz is meggyőzően szól hozzá, illetékesen és fölkészülten (például a sokszor hallott „paradigmaváltás” értelmezéséről). A múltban is jól tájékozódik: olyan, sajnálatosan fakuló emlékü írókról is közönségtoborzó kedvvel ír, mint Kodolányi János, Gelléri Andor Endre, eltávozott kortársaink közül Vas István, Hubay Miklós, Ottlik Géza, Mándy Iván vagy a művészeti közéletben gyakran megszólalt Makovecz Imre, Hornyik Miklós. Megemlékezik régebbi nagyjainkról is, e könyvében Adyról, Kölcseyről és az ő máig eleven fájdalmaikról, tetteinkre váró őrszellemük érvényességéről. Sokféle vállalásában a gyűjtemény nem aprózódik el, írásai egyre inkább életművé állnak össze.

Alföldy Jenő

ALFÖLDY JENŐ (1939) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. Kecskeméten él. Legutóbbi kötete: *A leírástól a látomásig. Szemlézés négy nemzedék költőiről* (Orpheusz Kiadó, 2018).

Kedves Olvasóink!

A *Hitel* finanszírozása a 2020-as évre egyelőre megoldatlan. Jövőnk kiszámíthatatlan, ezért – reményeink szerint csak átmenetileg – kénytelenek vagyunk csökkenteni lapunk terjedelmét.

Papp Endre főszerkesztő